

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**AZERBAYCAN İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ
DIŞ TİCARET: EKONOMETRİK BİR ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayaz İBRAHİMLİ

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası Ticaret

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yağmur ERSOY

ARALIK – 2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

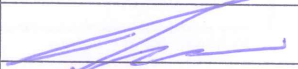

AZERBAYCAN İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ DİŞ TİCARET:
EKONOMETRİK BİR ANALİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayaz İBRAHİMLİ

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası Ticaret

“Bu tez 01/12/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Hakan Tunahan	BAŞARILI	
Yrd. Doç. Dr. Orhan Kandemir	BAŞARILI	
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yağmur Ersoy	BAŞARILI	aycerryay.

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrenci Adı Soyadı	:	Ayaz İBRAHİMLİ
Enstitü Anabilim Dalı	:	Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaret: Ekonometrik Bir Analiz
Benzerlik Oranı	:	20%

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbetazler@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

İmza
Ayaz İBRAHİMLİ

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda verilen öğrenci bilgilerinin doğru olduğunu beyan ederim.

Yukarıda bilgileri verilen tezin jüri karşısında savunulabilir olduğunu bilgilerinize arz ederim.

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yağmur ERSOY

Tarih: 01.12.2017

İmza:

...../...../20..... tarih vesayılı EYK kararı ile tez savunma jürisine TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK RAPORUNUN gönderilmesine OYBİRLİĞİ/OYÇOKLU ile karar verilmiştir.

Enstitü Birim Sorumlusu Onay

ÖNSÖZ

Azerbaycan ile Türkiye ticari ilişkilerinin konu alındığı çalışmada, 2007-2014 yılları arasında iki ülkenin dış ticaretinin temel ihracat ürünlerinin karşılıklı olarak birbiri üzerinde etkisinin, yani nedensellik ilişkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmamızda 2007-2014 yıllarının baz alınmasının nedeni, Azerbaycan'da 2015 yılının şubat ve aralık aylarında Azerbaycan Merkez Bankası'nın kararıyla dalgalı kur sistemine geçildiği için ülkede bir yıl içinde iki devalüasyon yaşanmasıdır. Gerçekleşen devalüasyonlar Azerbaycan dış ticaretine de ciddi ölçüde etkilemiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkilerini konu alan daha önceden hazırlanmış çok sayıda çalışmanın olmasına karşın, tezimizde konu aldığımız ekonometrik analizleri içeren bir çalışmanın olmayışı, bizi bu alanda araştırma yapmaya sevk eden en büyük etken olmuştur.

Bu çalışmanın amacı Azerbaycan'ın dış ticaret faaliyetlerini incelemek ve Azerbaycan ile Türkiye arasında tarihsel ve kültürel çok sıkı bağların olmasına rağmen, dış ticari ilişkilerinin gerekli düzeyde olamamasının nedenlerini açıklamaktır.

Tez çalışması boyunca Azerbaycan'da ve Türkiyede bulunduğum süre içinde her türlü desteği gösteren ve hiç bir yardımı esirgemeyen aileme, özellikle babam Seyavuş İbrahimov'a teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmada yapmış olduğumuz grafik ve analizlerin hazırlanması sırasında, değerli zamanını bize ayırdığı için Yrd. Doç. Dr. Sedat Durmuşkaya'ya teşekkür ederim. Hem araştırmam boyunca, hem de araştırmam dışındaki sayısız konuda, bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yağmur Ersoy'a teşekkür ederim.

Ayaz İBRAHİMLİ

01/12/2017

İÇİNDEKİLER

KISITLAMALAR	iii
TABLolar LİSTESİ	v
GRAFİKLER LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
SUMMARY	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1. AZERBAYCAN EKONOMİSİ	4
1.1. Azerbaycan'ın Genel Ekonomisi	4
1.1.1. Azerbaycan Tarihi ve Azerbaycan'da Siyasi Durum	4
1.1.2. Azerbaycan'ın Gayri Safi Yurt İçi Hâsılasındaki (GSYİH) Gelişmeler.....	4
1.1.3. İstihdamda Gelişmeler	7
1.1.4. Enflasyonda Gelişmeler	9
1.1.5. Özelleştirmede Gelişmeler.....	11
1.1.6 Devlet Bütçesi.....	15
1.1.7. Turizmde Gelişmeler	17
1.1.8 Azerbaycan'ın Dış Borçları	19
1.2. Sektörel Analiz.....	20
1.2.1. Tarım Sektöründeki Gelişmeler.....	21
1.2.2. Ulaştırma Sektöründeki Gelişmeler.....	23
1.2.3. Enerji Sektöründeki Gelişmeler.....	26
1.2.4. İnşaat Sektöründeki Gelişmeler	29
BÖLÜM 2. AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARETİ	31
2.1. Azerbaycan'ın Dış Ticaretinin Genel Görünümü	31
2.2. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Mevzuatı ve Dış Ticaret Anlaşmaları	33
2.3. Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde Yer Alan Ürünler	36
2.4. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Yaptığı Ülkeler ve Bunların Azerbaycan Dış Ticaretindeki Payları	40
2.5 Azerbaycan'da Sektörler İtibarı ile Dış Ticaret	43
2.5.1 Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri Dış Ticareti	43

2.5.2. Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri Dış Ticareti	47
2.5.3 Azerbaycan'ın Otomotiv Sanayi Dış Ticareti.....	51
BÖLÜM 3. AZERBAYCAN – TÜRKİYE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ	53
3.1 Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerinde Genel Durum	53
3.2. Türkiye ve Azerbaycan Dış Ticareti Verilerinin Kaynakları	55
3.3. İlişkilerin Hukuki Temelleri.....	56
3.4. Türkiye –Azerbaycan Dış Ticari İlişkileri	57
3.5. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı	60
3.6. Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatı	62
3.7. Türkiye ve Azerbaycan Arasında Sektörlere Göre Dış Ticaret	64
3.7.1. Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri Dış Ticareti.....	64
3.7.2. Sanayi Ürünleri Dış Ticareti	68
3.7.3. İnşaat Malzemeleri Dış Ticareti.....	71
BÖLÜM 4. AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARETİNİN TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİNİ ANALİZ ETMEYE YÖNELİK ARAŞ-TIRMA	72
4.1. Araştırmanın Amacı	72
4.2. Azerbaycan Dış Ticaretinin Sektörel Değerlendirilmesi	72
4.2.1. Amaç	72
4.2.2. Veri Seti ve Metodoloji.....	73
4.2.3. Yöntem.....	74
4.3. Azerbaycan ve Türkiye İhracatları Arasındaki Nedensellik İlişkileri.....	81
4.3.1. Amaç ve Araç	81
4.3.2. Birim Kök Testi	82
4.3.3. Johansen Eşbütünleşme Testi (Cointegration).....	84
4.3.4. AR Karakteristik Ters Polinom Kökleri ile Dinamik Analiz	89
4.3.5. Etki – Tepki Fonksiyonu ile Dinamik Analiz.....	91
SONUÇ.....	97
KAYNAKLAR	100
ÖZGEÇMİŞ.....	109

KISITLAMALAR

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
ADF	:Genişletilmiş Dickey Fuller
AHY	:“Azerbaycan Hava Yolları” Kapalı Anonim Şirketi
AIC	:Akaike Bilgi Kriteri
AK	:Avrupa Konseyi
AKÜ	:Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler
ARDGK	:Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi
ARDSK	:Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu
AREKB	:Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi ve Kalkınma Bakanlığı
AREMDK	:Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Mülkiyet Sicilleri Komitesi
ARMB	:Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası
ARNN	:Azerbaycan Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanlığı
AZER	:Azerbaycan’ın Ham Petrolü İhracatı
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	:Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	:Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	: “British Petroleum” Şirketi
DB	:Dünya Bankası
DEİK	:Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu
DTÖ	:Dünya Ticaret Örgütü
EBRD	:Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
ECM	:Hata Düzeltme Modeli
ECO	:Ekonomik İşbirliği Örgütü
FAO	:Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı
FPE	:Nihai tahmin hatası
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	:Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GUÖAM	:Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
HQ	:Hannan-Quinn bilgi kriteri

İBRD	:Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası
İKT	:İslam Konferansı Teşkilatı
IMF	:Uluslararası Para Fonu
JBIC	:Japonya Uluslararası Bankası
KEİT	:Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KEK	:Karma Ekonomik Komisyonu
LR	:Ardışık modifiye test istatistiği
NACE	:Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
RCA	:Revealed Comparative Advantages
SC	:Schwarz bilgi kriteri
SITC	:Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması
SKM	:Sert Kabuklu Meyveler Ve Bitkilerin Diğer Kısımlarından Elde Edilen Müstahzarlar İhracatı
SOCAR	:Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TC	:Türkiye Cumhuriyeti
TCDB	:Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı
TSE	:Türk Standartları Enstitüsü
USD	:Amerika Birleşik Devletleri Para Birimi
VAR	:Vektör Otoregresyon Modeli
YM	:Türkiye'nin Yenilen Meyveler Ve Yenilen Sert Kabuklu Meyveler İhracatı

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 : Azerbaycan'ın GSYİH Tutarları (1990-2016).....	5
Tablo 2 : Azerbaycan'da Çalışanların Kamu ve Özel Sektöre Göre Dağılımı (2000-2015).....	9
Tablo 3 : Azerbaycan'da Yıllara Göre Enflasyon Oranları (1993-2016).....	11
Tablo 4 : Azerbaycan'da Yıllara Göre EBRD Geçiş Endeksleri (1991-2014)	13
Tablo 5 : Azerbaycan'da Özelleştirme Uygulamaları (2009-2015).....	14
Tablo 6 : Azerbaycan Devlet Bütçesi: 1995-2014 (milyon USD)	16
Tablo 7 : Azerbaycan'da Otel ve Tesislerin Temel Göstergeleri (2006-2015).....	17
Tablo 8 : Azerbaycan'a Gelen ve Azerbaycan'dan Giden Turistlerin Sayısı (2006-2015).....	18
Tablo 9 : Azerbaycan'ın Dış Borçları ve Payı (1995-2015)	20
Tablo 10 : Başlıca Tarım Bitkileri Üretimi (2002-2015)	22
Tablo 11 : Başlıca Hayvancılık Ürünlerinin Miktarı (2002-2015)	23
Tablo 12 : Azerbaycan'ın Yük Taşımacılığında Ulaşım Türlerinin Payı (2000-2015).....	24
Tablo 13 : Azerbaycan'ın Ulaştırma Sektöründe Temel Makro Göstergeleri (2000-2015).....	25
Tablo 14 : Azerbaycan'da Petrol Üretimi (2000-2015)	26
Tablo 15 : Azerbaycan'da Doğalgaz Üretimi (2000-2015)	27
Tablo 16 : Azerbaycan'da Petrol ve Doğalgaz Üretiminin Ekonomideki Payı (2000 – 2014)	27
Tablo 17 : Azerbaycan'ın Elektrik Enerji Üretimi (2002-2015).....	28
Tablo 18 : Azerbaycan'da İnşaat Sektörünün GSYİH İçindeki Payı: 2000-2015	30
Tablo 19 : Azerbaycan'ın Dış Ticareti (2004 – 2015)	32
Tablo 20 : Azerbaycan'ın Başlıca Ürünler İtibari ile Dış Ticaretin Görünümü (2013) .	37
Tablo 21 : Azerbaycan'ın Başlıca Ürünler İtibari ile Dış Ticaretin Görünümü (2014) .	37
Tablo 22 : Azerbaycan'ın Başlıca Ürünler İtibari ile İthalat Görünümü (2015).....	38
Tablo 23 : Azerbaycan'ın Başlıca Ürünler İtibari ile İhracat Görünümü (2015).....	39
Tablo 24 : Azerbaycan'ın Dış Ticareti (2005-2014).....	40
Tablo 25 : Azerbaycan'ın Dış Ticareti (2015)	41
Tablo 26 : Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri İhracatı (1.000 USD)	43

Tablo 27 : Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri İthalatı (1.000 USD)	46
Tablo 28 : Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İhracatı (1.000 USD).....	48
Tablo 29 : Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İthalatı (1.000 USD)	50
Tablo 30 : Ürün Gruplarına Göre Azerbaycan'ın Oto Sanayi İthalatı	52
Tablo 31 : Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Yürürlükteki Başlıca Anlaşma ve Protokoller	56
Tablo 32 : Türkiye–Azerbaycan Dış Ticaret Değerleri (1000 USD)	58
Tablo 33 : Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatında Başlıca Ürünler (1.000 USD)	61
Tablo 34 : Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (1000 USD)	63
Tablo 35 : Azerbaycan'ın Türkiye'den Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri İthalatı (1.000 USD)	65
Tablo 36 : Azerbaycan'ın Meyve ve Sebze Konservleri İhracatı (2014-2015)	67
Tablo 37 : Azerbaycan'ın Türkiye'ye Tarım ve Gıda Sanayi Ürünü İhracatı (2015)....	67
Tablo 38 : Azerbaycan'ın Türkiye'ye Sanayi Ürünleri İhracatı (1.000 USD).....	68
Tablo 39 : Azerbaycan'ın Türkiye'ye Sanayi Ürünleri İhracatı (2015).....	69
Tablo 40 : Azerbaycan'ın Türkiye'den Sanayi Ürünleri İthalatı (1.000 USD).....	70
Tablo 41 : Azerbaycan'ın Türkiye'den İnşaat Malzemeleri İthalatı (1.000 USD)	71
Tablo 42 : Azerbaycan'ın Ticaret Hacminin Dinamiği (1000 USD)	74
Tablo 43 : Türkiye'nin 2007-2014 Yılları RCA Katsayıları.....	78
Tablo 44 : 2009–2014 Yıllarında Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde Türkiye	80
Tablo 45 : ADF Birim Kök Test Sonuçları	83
Tablo 46 : Johansen Eşbütünleşme Testi İçin Uygun Gecikmenin Belirlenmesi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Sert Kabuklu Meyveleri).....	86
Tablo 47 : Johansen Eşbütünleşme Testi İçin Uygun Gecikmenin Belirlenmesi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)	87
Tablo 48 : Johansen Eşbütünleşme Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)	88
Tablo 49 : Johansen Eşbütünleşme Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Sert Kabuklu Meyveleri).....	89
Tablo 50 : Normallik Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)	94

Tablo 51 : Normallik Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Sert Kabuklu Meyveleri)	94
Tablo 52 : Değişen Varyans Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)	95
Tablo 53 : Değişen Varyans Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Sert Kabuklu Meyveleri)	96

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Azerbaycan'ın Toplam GSYİH'si İçinde Sektörlerin Payları (1995-2015)....	6
Grafik 2 : Azerbaycan'da İstihdamda Gelişmeler (2000-2015)	8
Grafik 3 : Azerbaycan'da Elektrik Enerjisi Üretimi Oranları (2015).....	29
Grafik 4 : AR Karakteristik Ters Polinom Kökleri (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Sert Kabuklu Meyveleri).....	90
Grafik 5: AR Karakteristik Ters Polinom Kökleri (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)	90
Grafik 6: Etki – Tepki Fonksiyonları (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Sert Kabuklu Meyveleri)	92
Grafik 7: Etki – Tepki Fonksiyonları (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)	93

Tezin Başlığı: Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaret: Ekonometrik Bir Analiz	
Tezin Yazarı: Ayaz İBRAHİMLİ	Danışman: Yrd.Doç.Dr. Ahmet Yağmur ERSOY
Kabul Tarihi: 01 Aralık 2017	Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 109 (tez)
Anabilimdalı: Uluslararası Ticaret	
<p>Bu tez çalışmasında SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin durumu incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da yaşanan ekonomik gelişmeler ele alınarak Azerbaycan ekonomisini oluşturan sektörlerle ilgili bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Azerbaycan'ın genel dış ticaret durumu ve bununla birlikte Azerbaycan'ın dış ticaretini oluşturan en önemli sektörleri incelenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler ele alınmıştır. Özellikle, iki ülkenin de dış ticaretinin en önemli ihracat ürünleri hakkında 2007-2014 yılları bazında aylık verilere göre ekonometrik analizler yapılarak farklı modeller üzerinden iki ülkenin dış ticaretleri arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı incelenmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Dış Ticaretin Sektörel Analizi, Azerbaycan ile Türkiye'nin Dış Ticaret İlişkileri, Ham Petrol, Nedensellik İlişkisi	

Title of the Thesis: Foreign Trade Between Azerbaijan and Turkey: An Econometric Analysis	
Author: Ayaz İBRAHİMLİ	Supervisor: Asist. Prof. Dr. Ahmet Yağmur ERSOY
Date: 01 December 2017	Nu. of pages: x (pre text) + 109 (main body)
Department: International Tread	
<p>In this thesis, the situation of foreign trade relations between Azerbaijan and Turkey, which declared its independence after the disintegration of the USSR, was examined. In the first part of the work, the economic developments in Azerbaijan, which gained its independence in 1991, were handled and information was given about the sectors forming the Azerbaijani economy. In the second part, the general foreign trade situation of Azerbaijan and the most important sectors which constitute foreign trade of Azerbaijan have been studied. In the third chapter, trade relations between Azerbaijan and Turkey are discussed. In particular, econometric analyzes have been carried out on the most important export products of the two countries according to the monthly data for 2007-2014, and the existence of the causality relation between the two countries' foreign trade over different models has been examined.</p>	
Keywords: Foreign Trade, Sectoral Analysis of Foreign Trade, Foreign Trade Relations of Azerbaijan and Turkey, Crude Oil, Causality	

GİRİŞ

Azerbaycan, 1991 yılına kadar, bütün eski SSCB devletlerinde olduğu gibi sosyalist düzene sahipti ve bu dönemde özel teşebbüsün varlığı söz konusu değildi. SSCB ülkelerinin ekonomilerinin Moskova merkezli ekonominin kontrolü altında olmasından dolayı Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte diğer SSCB ülkeleri gibi Azerbaycan da bağımsızlığının ilk yıllarında ciddi ekonomik sorunlar ve zorluklar yaşamaya başlamıştır. Bağımsızlıklarını kazanan eski SSCB ülkeleriyle yeni pazarlar ve hammadde kaynaklarının oluşumuyla bu ülkeler gelişmiş ülkeler arasında rekabeti de hızlandırmıştır. Ermenistan'la yaşanan Karabağ savaşı sonucunda, Azerbaycan sahip olduğu toprakların % 20'sini kaybetmiştir. Bu durum da ülkenin ekonomiye büyük katkısı olan tarımsal alanlardan mahrum kalması ve o topraklarda yaşayan toplam nüfusu 500.000'den fazla olan Türk kökenli ailelerin sahip oldukları her şeyi kaybederek Azerbaycan'ın diğer il ve şehirlerine zorunlu olarak göç etmesi işsizliye ve ekonomide kaosa neden olmuştur.

Çalışmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Azerbaycan'ın dış ticaret faaliyetlerini incelemek ve Türkiye ile olan dış ticaretini analiz etmektir. Bu tür çalışmalar zaman serileri aracılığıyla gerçekleştirilmekte olup, bu verilerin belirli bir zaman sürecine yayılması gerekmektedir. Azerbaycan İstatistik Kurumun'da bu veriler yalnızca 2000 yılından itibaren toplanmaya başlamıştır (www.stat.gov.az). Bu durum; Azerbaycan örneğinde aylık verilerle çalışılmasına neden olmaktadır. İstatistiksel analizlerin uygulanabilmesi için dış ticaret verilerinin yanında bazı ekonomik göstergelere de ihtiyaç duyulmaktadır. Azerbaycan resmi kurumlarının ekonomik göstergelerinin aylık verileri yayımlanmamaktadır. Bu nedenle, Azerbaycan'ın mukayeseli olarak üstün olduğu sektörler tespit edilerek, ülkenin dış ticaret gücü belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun sonrasında, Azerbaycan'ın Türkiye ile olan dış ticaretteki nedensellik ilişkisine bakılmıştır. Ulaşılan sonuçlardan hareketle, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin nasıl artırılacağı konusunda önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmanın önemi

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsız Azerbaycan'ın dış ticaret yaptığı en önemli ülkelerden biri Türkiye olmasına rağmen, Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin ihracatındaki sürekli üstünlük sağlayan sektörlerin birbiri üzerindeki etkisinin ölçüsü bilinmemektedir.

Çalışmanın önemini aşağıdaki gibi sıralaya biliriz:

- Daha önce Azerbaycan ve Türkiye arasında “VAR Tekniği” kullanılarak incelenmiş benzer bir analiz yok ve bu analiz Azerbaycan bazında bir ilkidir.
- Bu çalışma Azerbaycan'ın diğer ülkelerle de dış ticaretinin benzer analizlerle incelenmesine ve elde edilen sonuçlarla ilgili boşlukları bulup düzelterek ekonominin gelişimini destekleyebilir.

Çalışmanın yöntemi

Çalışmada, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin karşılıklı olarak birbirinin üzerindeki etkisi “VAR tekniği” kullanılarak analiz edilmektedir. Bu tekniği uygulamak için 2007-2014 yılları arasında Azerbaycan ve Türkiye'nin ihracatındaki sürekli üstünlük sağlayan sektörler, yani RCA'sı yüksek sektörler belirlenmiştir. Daha sonra ADF Birim Kök Testi yapılmıştır, alınan sonuçlar doğrultusunda Johansen Eşbütünlük Testi yapılmıştır. Yapılan analizlerin doğruluğunu kontrol etmek amacıyla AR Karakteristik Ters Polinom Kökleri ile Dinamik Analiz ve Otokorelasyon Testi yapılmıştır. Kurulan VAR modelinin istikrarlı olup olmadığını test etmek amacıyla Normallik Testi ve Değişen Varyans Testleri yapılmıştır.

Çalışmanın Kapsamı ve İçeriği

Azerbaycan'ın dış ticareti ve Türkiye'nin dış ticaretinin arasındaki ilişkilerin analizini ele alan bu çalışma giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Azerbaycan'ın genel ekonomisinin ve mevcut ekonomik durumunun değerlendirilmesi amacıyla sektörlere göre analizi verilmektedir.

İkinci bölümde bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticareti genel hatlarıyla tahlil edilecektir. Bu bölümde sosyalist yapılı Sovyetler Birliği ekonomi sisteminden serbest

piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki Azerbaycan'ın dış ticaret mevzuatı, anlaşmaları, dış ticaretinde yer alan ürünler ve ülkeler, dış ticaretin sektörler itibariyle mevcut durumu açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticari ilişkilere bakılarak bu ilişkilerin hukuki temelleri, iki ülkenin karşılıklı olarak ihracatları ve ithalatları genel olarak ve sektörler bazında incelenmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise çalışmanın en önemli noktası olan Türkiye'nin Azerbaycan'la olan dış ticaretinin arasında nedensellik ilişkisi açıklanarak iki ülke arasındaki ticaretin arttırılması için yapılması gerekenler de sıralanmıştır.

BÖLÜM 1. AZERBAJCAN EKONOMİSİ

Azerbaycan ekonomisinin konu alındığı ana başlık altında Azerbaycan'ın Genel Ekonomisi ve Azerbaycan Ekonomisi Sektörler Bazında incelenmektedir.

1.1. Azerbaycan'ın Genel Ekonomisi

Azerbaycan'ın genel ekonomisinin incelenmesi amacıyla sırasıyla Azerbaycan Tarihi ve Azerbaycan'da Siyasi Durumu ile Azerbaycan'ın Gayri Safi Yurt İçi Hâsılasında, İstihdamda, Enflasyonda, Özelleştirmede, Maliye Politikasında, Devlet Bütçesinde ve Turizmde Gelişmeler ve Azerbaycan'ın Dış Borçları adlı alt başlıklar aşağıda kısaca ifade edilmektedir.

1.1.1. Azerbaycan Tarihi ve Azerbaycan'da Siyasi Durum

“Azerbaycan” coğrafi bir kavram olup kuzeyde Derbent, güneyde Hemedan, batıda Erivan ve Tiflis ile doğuda Hazar Denizi arasındaki bölgeyi ifade etmektedir.

1918'de “Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti” kurulmuş olmasına karşın 1920'deki işgalin ardından söz konusu cumhuriyet “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” adıyla Sovyetler Birliği'ne katılmıştır (Tadeusz, 1988: 239-240). 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Azerbaycan Cumhuriyeti aynı yıl uluslararası toplum tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası 12 Kasım 1995 tarihli referandumda kabul edilen Azerbaycan Devleti Anayasası'nın esaslarıyla 27 Kasım 1995 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir (Muradaliyeva vd., 2010: 476).

1920-1992 döneminde ülkede tek partili bir yönetim var iken günümüz Azerbaycan'ında resmen faaliyet gösteren 55 siyasi parti bulunmaktadır.

Ülkede çeşitli etnik ve dini gruplar yer almakta olup Azerbaycan Cumhuriyeti'nde resmi dil olarak kabul edilen ortak dil Azerbaycan dili olarak tanımlanmaktadır.

1.1.2. Azerbaycan'ın Gayri Safi Yurt İçi Hâsılasındaki (GSYİH) Gelişmeler

1990'lı yılların başında hem Ermenistan'la olan savaş, hem de SSCB'den devralınan ekonomik mirasın problemlili olması ayrıca kuzeyde yaşanan Çeçenistan sorunu

nedeniyle ülke sanayi için gereken ara malların ithalat yollarının kapanması ülkenin ekonomik faaliyetlerinin azalmasına neden olmuş, bu gelişmeler ekonomiyi darboğaza sürüklemiştir. Ancak IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlarla 1995'ten itibaren gerçekleştirilen çeşitli istikrar programları çerçevesinde yapılan işbirliği ekonominin yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır.

Azerbaycan ekonomisinin büyüklüğünü ifade eden GSYİH tutarları 1990-2016 itibariyle aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 1
Azerbaycan'ın GSYİH Tutarları (1990-2016)

Yıllar	Toplam GSYİH	Kişibaşına Düşen GSYİH	Yıllar	Toplam GSYİH	Kişibaşına Düşen GSYİH	Yıllar	Toplam GSYİH	Kişibaşına Düşen GSYİH
	Milyon USD	USD		Milyon USD	USD		Milyon USD	USD
1990	2.443,3	346,3	1999	4.583,7	582,9	2008	48.852,5	5.603,3
1991	703,1	98,3	2000	5.272,8	662,9	2009	44.297,0	5.018,2
1992	1.309,8	180,4	2001	5.707,7	710,5	2010	52.909,3	5.922,0
1993	1.326,9	179,9	2002	6.235,9	768,9	2011	65.951,6	7.285,0
1994	1.629,3	217,9	2003	7.276,0	888,5	2012	68.730,9	7.490,5
1995	2.415,2	310,3	2004	8.680,4	1.048,5	2013	73.560,5	7.912,5
1996	3.180,8	416,1	2005	13.238,7	1.579,8	2014	75.234,7	7.990,8
1997	3.960,7	513,2	2006	20.938,0	2.471,6	2015	52.996,8	5.561,5
1998	4.446,4	570,6	2007	33.050,3	3.841,7	2016	37.843	3.926,5

Kaynak: ARDSK Yayınları, http://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Erişim Tarihi: 07.01.2017

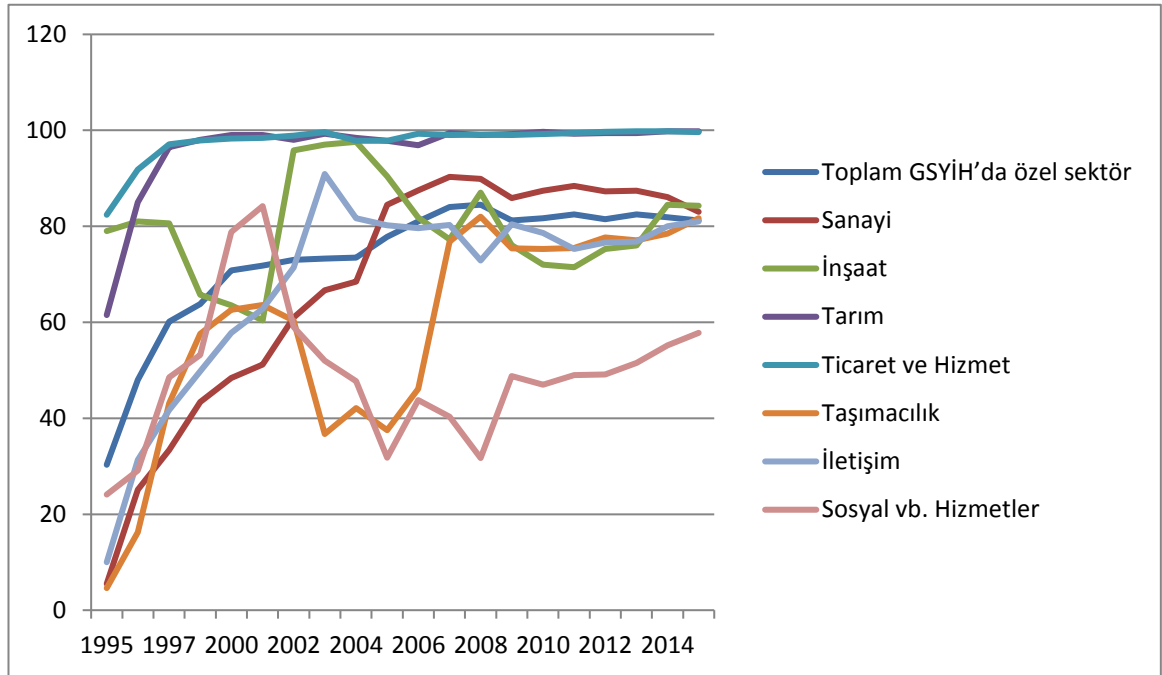
Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere 1990 sonrasında hızla küçülen Azerbaycan ekonomisi 1992'den itibaren toparlanma sürecine girerek 1995 yılında tekrar 1990'daki

değerlerini yakalamış ve sonrasında hızla büyüyerek 2009 hariç tutulduğunda bugüne kadar sürekli büyümeyi başarmıştır.

Tablo 1’de yer alan kişi başına gelir tutarları incelendiğinde de benzer bir durum olduğu; 1990’dan sonraki küçülmeden sonra 1995’ten itibaren bu değerlerin aşıldığı, 2009 dışında hemen her yılda büyümenin yaşandığı görülmektedir. 2015 yılında Azerbaycanda yaşanan devalüasyonlardan dolayı toplam ve kişi başına düşen GSYİH tutarlarının 2015 ve 2016 yıllarında keskin azaldığı görülmektedir.

İlgili dönemde geçiş ekonomisine sahip post-Sovyet ülkeleri içinde en hızlı büyüme kaydeden ülke Azerbaycan olup ekonomik büyümenin nedenleri arasında en önemlileri, doğrudan yabancı yatırımlardaki artış ve ülke ihracatının önemli kısmını oluşturan hidrokarbon sektöründeki gelişmelerdir (Bulut vd., 2009: 18).

Aşağıdaki grafikte Azerbaycan’ın GSYİH’si içinde sektörlerin payları 1995-2015 itibariyle gösterilmektedir:

Grafik 1. Azerbaycan’ın Toplam GSYİH’si İçinde Sektörlerin Payları (1995-2015)

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim Tarihi: 21.04.2017

Yukarıdaki grafik incelendiğinde Azerbaycan GSYİH'si içinde özel sektörün payı 1995 yılında yaklaşık % 30 iken söz konusu oranın 2000'de % 70'e ve 2015 yılında ise yaklaşık % 81.2'ye ulaştığı anlaşılmaktadır.

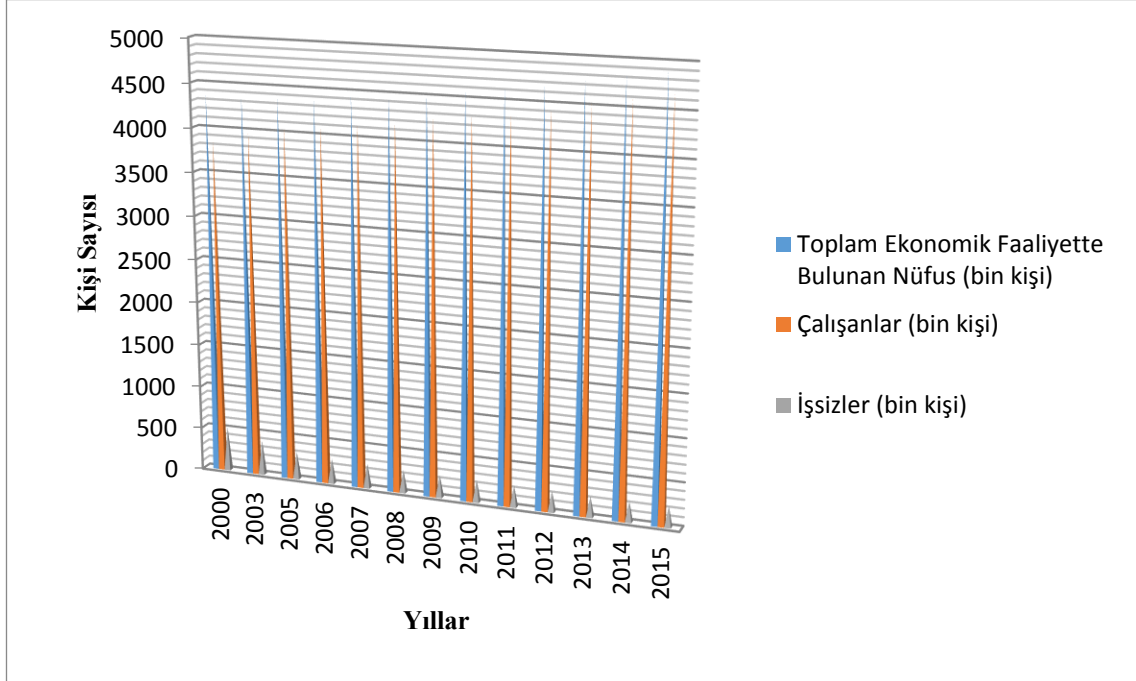
Grafik 1'den anlaşıldığı üzere Azerbaycan ekonomisi içinde ilgili dönemde özel sektörün payı hızla artmış olup sektörlerin analizi sonucunda da -inşaat sektörü istisna olmak kaydıyla- her bir sektörde özel yatırımların payının hızla yükselmiş olduğu görülmektedir. Özel sektörün payı sanayide yaklaşık % 5'ten % 88'e, tarımda % 61'den % 99'a, ticaret ve hizmet alanında % 82'den % 99'a, taşımacılıkta % 5'ten % 75'e, iletişimde % 10'dan % 75'e ve sosyal hizmetlerde % 24'ten % 49'a çıkmıştır. İnşaat sektöründe ise özel yatırımların payı 1995 yılında % 79 iken 2004'te % 98 ve son olarak 2015'de % 84,3 olmuştur.

1.1.3. İstihdamda Gelişmeler

Eski Sovyet ülkelerinde mevcut olan işgücü piyasası kapalı toplum yapısı nedeniyle dar bir çerçeveye sahip olduğundan gelişen teknoloji ile iletişim imkânlarının artmasının ötesinde küreselleşme olgusu sonucu bu ülkelerde şekillenen piyasalar birçok yenilikle karşılaşmıştır. Söz konusu ülkelerin işgücü piyasaları çoğunlukla tarım ve endüstri alanındaki çalışanlardan oluşsa da 80'li yıllarından başlayarak esasen bankacılık, hizmet ve modern teknolojilerle ilişkili dünya ekonomisinin yeni yapısı, kendisini eski SSCB ülkelerinde ve Azerbaycan'da da göstermiştir. SSCB'nin dağılması sonrası dönemde ise Azerbaycan'da endüstri sektörü ekonomik ağırlığını kaybetmeye başlamış ve karşılığında bankacılık, turizm, hafif sanayi ile gıda üretimi alanları gelişmiş bununla birlikte işgücü piyasasının yeniden şekillenmesine ihtiyaç olmuştur (Eyyubov, 2012: 170-171). Azerbaycan ekonomisinde 1991'deki bağımsızlık sonrası yaşanan geçiş ve durgunluk nedeniyle önemli miktarda iş kaybı yaşanmış ve akabinde Ermenistan işgali sonucu 1 milyona yakın insanın mecburi göçe zorlanması, toplam nüfusu 8 milyon olan ülkede istihdam problemini derinleştirmiştir (Bulut vd., 2009: 51).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde işgücünün önemli sayılabilecek bir bölümü mevcut şartlardan ötürü ülkeyi terk ederek komşu devletlere gitmiştir. Yurtiçinde ise işgücünün büyük şehirlere ve özellikle de başkent Bakü'ye akımı diğer sosyal sorunların da ortaya çıkmasına neden olmuştur (Memmedov, 2008: 4).

Aşağıdaki grafikte yukarıda bahsedilen dönemden bugünlere dek yaşanan değişimi ifade eden grafik Azerbaycan'da istihdam açısından yaşanan gelişmeleri 2000-2015 yılları itibariyle göstermektedir.

Grafik 2. Azerbaycan'da İstihdamda Gelişmeler (2000-2015)

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim Tarihi: 18.01.2017

Grafik 2 incelendiğinde ilgili dönemde hem ekonomiye katılan hem de çalışan nüfusun arttığı bu arada işsiz sayısının dolayısıyla işsizlik oranının da azaldığı anlaşılmaktadır.

İşsizlik oranının yıllar itibariyle hızla azaldığı ülkede çalışanların aynı dönemde kamu ve özel sektöre göre dağılımını ifade eden tablo ise aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 2**Azerbaycan'da Çalışanların Kamu ve Özel Sektöre Göre Dağılımı (2000-2015)**

Yıllar	Toplam Çalışanlar (bin kişi)	Kamuda Çalışanlar (bin kişi)	Özel Sektörde Çalışanlar (bin kişi)
2000	3.855,5	1.278,2	2.577,3
2003	3.972,6	1,18	2.792,6
2005	4.062,3	1.229,8	2.832,5
2006	4.110,8	1.271,9	2.838,9
2007	4.162,2	1.234,6	2.927,6
2008	4.215,5	1.244,4	2.971,1
2009	4.271,7	1.149,7	3,122
2010	4.329,1	1.142,7	3.186,4
2011	4.375,2	1.143,2	3,232
2012	4.445,3	1.157,7	3.287,6
2013	4.521,2	1.169,4	3.351,8
2014	4.602,9	1.178,2	3.424,7
2015	4.671,6	1.176,1	3.495,5

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim Tarihi: 24.02.2017

Tablo 2 incelendiğinde Azerbaycan'da 2000 yılında kamuda çalışanların oranı % 33 iken aynı oranın 2012'de % 26'ya, 2015 yılında ise % 25,1'e kadar indiği görülmekte, ülkede uzun zamandır çalışanların çoğunun özel sektörde istihdam edildiği anlaşılmaktadır.

1.1.4. Enflasyonda Gelişmeler

Azerbaycan halkının enflasyon kavramı ile tanışması 1990'lı yılların başında gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin çökmesi Azerbaycan'da enflasyon oranlarının önemli oranda yükselmeye başlamasına, var olan işletmelerin genel olarak iflas etmesine ve üretim oranlarının hızlı şekilde azalmasına neden olmuştur (Bulut vd., 2009: 56). 1990-1991 yıllarında o dönemin Azerbaycan hükümeti enflasyonun yükselmesini karşısını almak amacıyla vatandaşlarının desteği ile genel olarak halkın sahip olduğu ürün rezervlerini pazara çıkarmıştır. Bu desteğe rağmen ekonominin üzerinden devlet kontrolünün azaltılarak serbest piyasa ekonomisine geçmesi ve değişim döneminin başlangıç yıllarında ortaya çıkan Karabağ sorunundan dolayı devlet giderlerinin artması açık finansman yöntemi ile finanse edilmesi ayrıca nakit arzında dikkate alınan bir göstergenin olmaması gibi önemli nedenlerle Azerbaycan Manatı'nın

değeri sürekli azalırken genel fiyat seviyesi önemli oranda yükselmeye başlamıştır. Başlangıç aşamasında talep enflasyonu olarak ortaya çıkan enflasyon ülkede zamanla başka nedenlerle değişik boyutlar kazanmıştır (Aras, 2005: 45).

1994 yılına kadar savaş şartlarının arttırdığı bütçe açıklarının devamlı para emisyonuyla finanse edilmesi, Azerbaycan Manatı'nın USD'ye karşı değer yitirmesi ve tüketim malları tercihlerinin ithalata yönelmesi enflasyonu daha da arttırarak hiper enflasyon sürecine girilmesine neden olmuştur (Nesimi, 2000: 67). Enflasyon oranları 1994 yılına kadar sürekli yükseliş eğilimi göstermiştir, aynı yılda Ermenistanla savaşın durdurulması 1995 yılından sonra enflasyon oranlarının düşmesine neden olmuştur (Bulut vd., 2009: 56).

1995 yılından itibaren sağlanan siyasi istikrar ve IMF işbirliğinde hazırlanan kalkınma programları ile sıkı para politikası uygulanmasına geçilmiş, bu uygulamaların sonucunda, 1996 yılından itibaren enflasyonun tehlikeli boyutlardan aşağılara çekilmesiyle, fiyatlar genel düzeyinde istikrar sağlanmaya başlamıştır. Bulut'a (2009: 56) göre Azerbaycan Ermenistan'la ateşkesin ardından uygulamaya konulan istikrar programı, manatın USD karşısında devamlı değer kaybetmesini önlemiş, 1997 yılından sonra hükümetin uyguladığı diğer politikaların da desteği ile enflasyon oranları hızlı şekilde inmeye başlamıştır (Duran, 2002: 16).

1998-1999 yıllarında deflasyonun yaşandığı ülkede, 1999 yılının ikinci yarısından itibaren mevcut sıkı para politikasında yumuşamaya gidilmiş bunun sonucunda 2000 yılından itibaren fiyatlar genel düzeyinde artış gözlenmeye başlamıştır böylece piyasadaki diğer gelişmelerle beraber özellikle beklentilerin de etkisiyle fiyat artışları sonraki yıllarda devam etmiştir (Eyüp, 2010: 224).

2005 yılında ülkeye giren petro-dolar gelirlerindeki yükselme, Azerbaycan Merkez Bankası'nın para akışını sterilize etme konusundaki yetersizliği nedeniyle para arzının artması ve asgari ücretlerdeki % 20 oranındaki artış enflasyon oranının yükselmesine neden olmuştur ve artan enflasyon oranının ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceği endişesini taşıyan Azerbaycan hükümeti; 2005 sonu itibariyle çekirdek enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek amacıyla IMF'den danışmanlık alma yoluna gitmiştir bunun üzerine Azerbaycan Merkez Bankası, sıkı para politikası uygulamaya başlamıştır (Eyüp, 2010: 225).

Azerbaycan ekonomisinde enflasyon oranlarının 1993 yılından 2012'ye kadar değişimi aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 3
Azerbaycan'da Yıllara Göre Enflasyon Oranları (1993-2016)

Yıllar	Enflasyon Oranı (%)	Yıllar	Enflasyon Oranı (%)	Yıllar	Enflasyon Oranı (%)
1993	1.129,7	2001	1,5	2009	1,6
1994	1,664	2002	2,8	2010	5,7
1995	489,8	2003	2,2	2011	7,9
1996	19,8	2004	6,8	2012	1
1997	3,7	2005	9,7	2013	2,4
1998	0,8	2006	8,4	2014	3,7
1999	8,5	2007	16,6	2015	7,7
2000	1,8	2008	20,8	2016	12,8

Kaynak: IMF – 2016 World Economic Outlook, www.imf.org, Erişim Tarihi: 06.01.2017

Tablo 3'te yer alan enflasyon oranları incelendiğinde 1993 ve 1994'te 4 hane olan hiper enflasyonun hızla azaldığı, 1997'de tek haneye düşerek 2007-2008 haricinde bugüne kadar makul kabul edilebilecek oranlarda seyrettiği görülmektedir. 2008 yılında % 20,8'e kadar yükselen enflasyon oranının, 2012 yılında % 1'e kadar indiği ve 2014'te % 3,7 olarak hesaplandığı anlaşılmaktadır. 2015 yılında Azerbaycan'da yaşanan devalüasyon enflasyon oranlarından da yan geçmediği görülmektedir, bunun nedeni olarak 2015 yılında enflasyon oranları % 7,7 iken, 2016 yılında bu oran % 12,8'e kadar ulaştığı görülmektedir.

1.1.5. Özelleştirmede Gelişmeler

Dünya ekonomisinde 1980'lerden sonra yaşanan özelleştirme dalgası Karagöz'e (2009:4) göre SSCB'yi de etkilemiştir. İlgili dönemde yapılan reformlarla sınırlı miktarda özelleştirme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığın kazanılması üzerine 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı Hakkında kabul edilen Anayasa değişikliği Azerbaycan'da aynı zamanda piyasa ekonomisine de geçişin yasal dayanağı olup 7 Ocak 1993 tarihinde kabul edilen "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Mülkiyetinin

Özelleştirilmesi Hakkında Kanun” ise özelleştirmenin yolunu tamamen açmış bulunmaktadır (Eyüp, 2010: 228).

Karagöz’e (2009: 26) göre Azerbaycan’da özelleştirme çalışmaları 1992’de Cumhurbaşkanlığı’na bağlı olarak kurulan Devlet Emlak Komitesi tarafından yürütülmeye başlamıştır ve özelleştirilmeyecek sektörler ise; petrol, doğalgaz, sanatsal mekanlar ve madenler şeklinde belirlenmiştir.

Azerbaycan hükümeti, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’nun danışmanlığı ve örnekleri bazında özelleştirme konusuna daha çok önem vermeye başlamıştır. Birinci aşamada üretim sahasındaki devlet mülkiyetinin üçte ikisi özelleştirmeye çıkarılmış ve küçük ölçekli işletmeler özelleştirme programında özelleştirilmesi zorunlu sayılan işletmeler kapsamında ele alınmıştır (Bulut vd., 2009: 70). Yazarlara göre SSCB döneminde devlete ait olan sektörlerdeki işletmeler ikinci aşamada özelleştirmenin kapsamında yer almaktadır (Bulut vd., 2009: 71-72).

Bulut vd.’ne (2009: 71) göre 1992’de faaliyete geçen Devlet Emlak Komitesi 2000 yılında fesh edilerek yerine özelleştirmeden sorumlu olacak şekilde Emlak Bakanlığı kurulmuştur.

Azerbaycan’da döviz piyasaları ve ticaretin serbestleştirilmesi konusunda özellikle 1999’dan sonra başarı sağlandığı ancak küçük ölçekli özelleştirmelerde gösterilen başarının büyük çaplı özelleştirmelerde yaşanmadığı yaygın bir kanaat olagelmiştir. Aynı şekilde kurumsal reformlar, bankacılık reformları ve rekabet politikası alanlarında da tam pazar ekonomisi koşullarına uygun adımlar atılamamıştır (Erhan, 2013: 208).

EBRD endeksi, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası’nın (EBRD) ülkelerin gelişimini göstermek amacıyla “Transition Report” başlığı ile yaklaşık olarak her iki yılda bir yayınladığı raporlarda gösterdiği bir sayıdır.

Azerbaycan’da yıllara göre EBRD geçiş endeksleri 1991 yılından 2014’e kadar aşağıdaki tabloda ifade edilmektedir:

Tablo 4**Azerbaycan’da Yıllara Göre EBRD Geçiş Endeksleri (1991-2014)**

Yıllar	Fiyat Liberalizasyonu	Küçük Ölçekli Özelleştirme	Büyük Ölçekli Özelleştirme	Kurumsal Reformlar	Rekabet Politikası	Döviz ve Ticaret Serbestliği
1991	1	1	1	1	1	1
1993	3	1	1	1	1	1
1995	3	1	1	1,7	2	2
1997	3	2	2	1,7	2	2,3
2003	3	3,3	1,7	1,7	2	3,3
2005	4	3,7	2	2	2	3,7
2007	4	3,7	2	2	2	4
2009	4	3,7	2	2	2	4
2010	4	4	2	2	2	4
2011	4	4	2	2	2	4
2012	4	4	2	2	2	4
2013	4	4	2	2	2	4
2014	4	3,9	2	2	2	3,7

Kaynak: EBRD Yayınları, www.ebrd.com, Erişim: 17.01.2017

Tablo 4’te görülen, yıllara göre EBRD geçiş endeksleri incelendiğinde merkezi planlı ekonomide değişiklik olmayanlar “1”, piyasa ekonomisine uygun reformlar ise “4” ile gösterilmiştir. Fiyat Liberalizasyonu 2005’ten itibaren, Döviz ve Ticaret Serbestliği 2007’den, Küçük Ölçekli Özelleştirme ise 2010’dan itibaren 4 değerine ulaştığından bu alanlardaki reformların piyasa ekonomisine uygunluğunun yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Büyük ölçekli özelleştirme ve kurumsal reformların endeksi 2005 yılında, rekabet politikasının endeksi ise 1995 yılında 2 seviyesine yükselmiştir ancak sonraki yıllarda aynı kaldığından bu endeks halen bu alanlarda eksikliklerin olduğunu ve reformların piyasa ekonomisine tam olarak uyum gösteremediğini ifade etmektedir.

Azerbaycan’ın fiyat liberalizasyonu konusunda serbest piyasa ekonomisine uygun politikalarını küçük ölçekli özelleştirmeler ve döviz piyasaları ile ticaret serbestliği alanlarında da görmek mümkündür (Erhan, 2013: 209). 1991’den 2013’e kadar yaklaşık

olarak her iki yılda bir hazırlanmış olan EBRD endekslerine göre gelişim trendi durağan bir yapıda seyretmektedir.

EBRD'nin 2010, 2011, 2012 ve 2013 yılı raporlarındaki endekslere bakıldığında ise; büyük ölçekli özelleştirmelerde bir değişikliğin olmadığı, küçük ölçekli özelleştirmelerde ise önceki yıllara göre piyasa koşullarına tam uyum sağlandığı görülür. Kurumsal yapı ve rekabet politikaları gibi alanlarda geçmiş yıllara oranla son yıllarda büyük değişiklikler olmamış ve piyasa ekonomisi koşullarına uyum 2000'li yıllardaki seyrini korumuştur. Fiyat liberalizasyonu ve ticaret serbestliği alanları için ise piyasa koşullarına uygun adımların atıldığı görülmüştür.

2009 yılından 2015 yılına kadar özelleştirilen küçük ölçekli işletmelerden, anonim şirkete dönüştürülen orta ve büyük ölçekli işletmelerden ve söz konusu yıllarda özelleştirme uygulamalarından devlet bütçesine aktarılan gelirler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 5
Azerbaycan'da Özelleştirme Uygulamaları (2009-2015)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Özelleştirilen Küçük Ölçekli İşletme Sayısı	668	767	897	858	973	606	514
Özelleştirilen Orta ve Büyük Ölçekli İşletme Sayısı	5	7	10	7	5	-	-
Özelleştirmede Devlet Bütçesine Aktarılan Gelirler (milyon USD)	72.469,2	69.955,5	70.162,9	44,676	44.963,7	-	-

Kaynak: AREMDK Yayınları, www.stateproperty.gov.az, Erişim: 01.04.2017

Tablo 5 incelendiğinde 2009-2015 yıllarında toplam 4163 adet küçük ölçekli işletme özelleştirilmiştir. Bunun yanısıra ilgili dönemde özelleştirilmemiş orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi amacıyla anonim şirkete dönüştürülmesi gerçekleştirilmiş ve bu dönemde toplam 34 adet orta ve büyük ölçekli işletme anonim şirkete

dönüştürülmüştür. Özelleştirme uygulamalarından dolayı 2009-2013 yıllarında devlet bütçesine aktarılan gelirlerin miktarı ise toplam 302.227,3 milyon USD olmuştur.

1.1.6 Devlet Bütçesi

Azerbaycan, bağımsızlığının ilanından sonra Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na başvurmuş ve başvuru yılında da kabul edilmiştir. Azerbycan Uluslararası Para Fonu'na kabul edildiğinde Azerbaycanın ekonomik gücünü gösteren istatistiklere göre kotası 168 milyon USD olarak tespit edilmiş ve söz konusu tutar daha sonra 217 milyon USD'ye kadar artırılmıştır, dahası 1993 yılından 1997 yılına kadar Azerbaycan, uluslararası finansal kurumlardan toplamda 909 milyon USD civarında fon sağlayabilmiştir (İskender, 2004: 90).

Azerbaycan'da kamu maliyesi içinde kamu bütçesinin yeri önemli bir tutarı temsil etmektedir ki bütçe sistemini de devlet bütçesi, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin bütçesi ve yerel bütçeler meydana getirmektedir (Hacızade, 2013: 168). Bütçelerin tümü serbest olup belirli görev ve fonksiyonları yerine getirmekle birlikte; kamu bütçesi ülkenin genelinde sosyo ekonomik harcamaları karşılamakta, yerel bütçeler de belirli mali yardımlarda bulunmaktadır (İskender, 2004: 30).

1994 yılında Ermenistan'la ateşkesin imzalanmasıyla savaş harcamalarının nisbi azalışı, imzalanan petrol anlaşmalarıyla ekonomik krizin etkisinin azalması ve elde edilen siyasal istikrar 1995 yılından itibaren bütçe açığının giderek azalması sonucunu doğurmuştur (İsmayılov, 2007: 133). Aşağıdaki tabloda 1995 yılından sonra Azerbaycan'da devlet bütçesinin gelirleri, giderleri, bütçe açığı ve bu göstergelerin GSYİH'daki oranları yer almaktadır.

Tablo 6**Azerbaycan Devlet Bütçesi: 1995-2014 (milyon USD)**

Yıllar	Bütçe Gelirleri	Bütçe Gelirleri / GSYİH (%)	Bütçe Giderleri	Bütçe Giderleri / GSYİH (%)	Bütçe Açığı	Bütçe Fazlası (Açığı) / GSYİH (%)
1995	358,7	14,9	484,9	20,1	-126,2	(5,2)
1996	468,6	14,7	560,9	17,6	-92,3	(2,9)
1997	643,4	16,2	738,3	18,6	-94,9	(2,4)
1998	601,6	13,5	682,8	15,4	-81,2	(1,9)
1999	679,4	14,8	791	17,3	-111,6	(2,5)
2000	798,6	15,1	853,7	16,2	-55,1	(1,1)
2001	842,7	14,7	867,1	15,2	-24,4	(0,5)
2002	936,3	15	958,4	15,4	-22,1	(0,4)
2003	1.243,1	17,1	1.257	17,3	-13,9	(0,2)
2004	1.536,1	17,7	1.528,6	17,6	7,5	0,1
2005	2.172,7	16,4	2.263,1	17,1	-90,4	(0,7)
2006	4.330,4	20,6	4.242,3	20,2	88,1	0,4
2007	6.999,9	21,2	7.092,6	21,5	-92,7	(0,3)
2008	13.099,7	26,8	13.113,7	26,8	-14	0
2009	12.848	29	13.069,4	29,5	-221,4	(0,5)
2010	14.207,6	26,9	14.659,7	27,7	-452,1	(0,8)
2011	19.881,9	30,1	19.497,9	29,6	384	0,5
2012	21.997,8	32	22.169,7	31,7	-171,9	(0,3)
2013	24.851,9	33,5	24.402,2	32,9	449,7	0,6
2014	23.458,2	31,2	23.839	31,7	-380,8	(0,5)

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim Tarihi: 03.02.2017

Tablo 6 incelendiğinde 1995-2014 yılları arasında Azerbaycan Devlet Bütçesi gelirlerinin; 1998, 2009 ve 2014 yılları hariç sürekli büyüyerek arttığı anlaşılmaktadır. 1995 yılıyla karşılaştırıldığında 2014 yılı devlet bütçesinin gelirleri 65,4 kat, giderleri ise 49,2 kat artış göstermiştir. Söz konusu yıllarda bütçe gelirlerinin GSYİH'daki oranları % 13,5-% 33,5 arasında, bütçe giderlerinin oranları ise % 15,2-% 32,9 aralığında değişmiştir. Ayrıca 2004, 2006, 2011 ve 2013 yılları hariç bütçe ilgili dönemde sürekli açık vermiştir. Tablodan görüldüğü üzere sözü edilen yıllardaki oransal olarak bütçe açığının en yüksek olduğu yıl 1995, miktar olarak bütçe açığının en yüksek olduğu yıl ise 2010'dur. Özellikle 2000 yılından sonra bütçe açığının GSYİH'nin % 1'inin altında gerçekleşmesi olumlu bir gösterge olarak değerlendirilmektedir.

1.1.7. Turizmde Gelişmeler

Konumu ve içerdiği zengin kültür ve tabiat varlıkları nedeniyle Azerbaycan; SSCB döneminde de önemli bir turizm merkezi olarak faaliyet gösteren ülkelerden biri olarak tanınmaktadır. Bugün ise Azerbaycan'da turizm sektörünü oluşturan alanlar plaj, yayla ve dağ, kaplıca ve sağlık, kültür ve av turizmi şeklinde sıralanabilmektedir (Eyüp, 2010: 267).

Ekonomiden devletin çekilmesi prensibiyle 1997 yılında Azerbaycan'ın SSCB'nin parçalanmasından sonra özelleştirilmemiş olarak kalan sanatoryum ve oteller Haydar Aliyev'in fermanı ile kararlaştırılmış ve kamuya ait tesis ve otellerin yabancı vatandaşlar tarafından özelleştirilmesine de izin ihtimali açık durumda bırakılmıştır. Yakın geçmişte turizmin gelişmesini desteklemek amacıyla Azerbaycan hükümeti tarafından "2002-2005 Yıllarında Azerbaycan'da Turizmin Kalkınması ile İlgili Devlet Programı" hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur ki bu programa göre ilk aşama olarak turistik tesislerin kurulması öngörülmektedir ve son yıllarda Azerbaycan'ın başkent Bakü'den başka Gence, Gebele, Gusar gibi birçok başka şehirleri de turizm konusunda yatırım yapılan diğer şehirleridir.

Aşağıdaki tabloda 2006 yılından sonra Azerbaycan'da mevcut otel ve tesislerin sayısı, çalışan sayısı ve otel ve tesislerin gelirleri yer almaktadır.

Tablo 7
Azerbaycan'da Otel ve Tesislerin Temel Göstergeleri (2006-2015)

Yıllar	Otel ve Tesis Sayısı	Çalışan Sayısı (kişi)	Otel ve Tesislerin Gelirleri (bin USD)
2006	285	4.338	94.824,5
2008	370	5.616	125.745,2
2010	499	6.021	135.062,2
2011	508	6.198	146.283,3
2012	514	7.321	196.404,2
2013	530	8.259	218.438,6
2014	535	9.009	232.111,9
2015	536	8.364	174.338,2

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 01.04.2017

Tablo 7 incelendiğinde 2006 yılında 285 olan otel ve tesis sayısının sürekli artarak 2013'te 530'a ulaştığı görülmektedir. 2006 yılında 4.338 olan otel ve tesislerde çalışan sayısı, 2013'te % 90,4 oranında artarak 8.259'a kadar artmış bulunmaktadır. Dönemin başında yaklaşık 95 milyon USD olan otel ve tesislerin gelirleri ise 2013 yılında % 130,4 oranında artışla 218 milyon USD seviyesini geçmiştir. 2014 yılında Azerbaycan'da otel ve tesislerin sayı 535'e, çalışan sayısı 9.009'a ve gelirleri ise 232.111,9 USD'ye ulaşmıştır. 2015 yılında otel ve tesis sayısının 536 olmasına rağmen, çalışan sayısının ve gelirlerin keskin olarak azaldığı görülmektedir. Bunun da nedeni 2015'de ülkede 1 yıl içinde yaşanmış 2 güçlü devalüasyondur.

Aşağıdaki tabloda 2006 yılından sonra Azerbaycan'a kabul edilmiş, Azerbaycan'dan gönderilmiş turistlerin sayısı yer almaktadır.

Tablo 8
Azerbaycan'a Gelen ve Azerbaycan'dan Giden Turistlerin Sayısı (2006-2015)

Yıllar	Kabul Edilmiş ve Gönderilmiş Toplam Turist Sayısı	Kabul Edilmiş Turist Sayısı	Gönderilmiş Turist Sayısı
2006	45.605	14.472	31.133
2008	59.607	19.288	40.319
2010	69.923	17.641	52.282
2011	83.620	18.840	64.780
2012	101.431	23.440	77.991
2013	91.961	10.605	81.356
2014	92.305	10.657	81.648
2015	61.965	2.009	59.956

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 31.03.2017

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere ilgili dönem boyunca ülkeden yurt dışına giden Azerbaycan vatandaşlarının sayısı, ülkeye gelen yabancı turist sayısının daima üzerinde bulunmaktadır. Ancak ülkeye gelen turist sayısında da dalgalanma söz konusu olup 2006'da ülkeyi ziyarete eden yabancı turist sayısı 14.472 iken bu sayı 2013'te 7 yıl önceki sayının bile altında kalmış ve 10.605 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere Azerbaycan'a gelen turist sayısı nüfusa oranla oldukça düşük bulunmakta, üstelik

birçoğunun da iş nedeniyle çalışmaya geldiği hatırlandığında bu sayı potansiyele göre yetersiz görülmektedir. Gelen turist sayısı devamlı bir artış göstermemekte ancak olumlu bir işaret olarak otel ve tesislerin gelirleri sınırlı ise de sürekli olarak yükselmiş bulunmaktadır. Azerbaycan'ın turizm potansiyeline kıyasla mevcut durumunun yetersiz olduğu ve geçilecek çok aşama olduğu değerlendirilmektedir. 2015 yılında ülkeye gelen ve ülkeden giden turist sayısı keskin olarak azalmıştır.

1.1.8 Azerbaycan'ın Dış Borçları

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda yaşadığı ekonomik kriz ve Ermenistan'la yaşadığı harbin sonucu olarak bütçede yaranmış açıkları ve savaş sırasında yapmış olduğu yüklü masrafları sahip olduğu kendi ekonomik kaynaklarıyla ödemek imkânına sahip olmadığından, ilgi dönemde dış finansal kaynaklara yönelmiştir. Bulut vd.'ne (2009: 83) göre Azerbaycan'ın yabancı kurumlara olan borç rezervi ve yabancı borçların GSYİH'deki oranı her geçen sene bir önceki yıla oranla arttığı görülmektedir, ayrıca değişim döneminin ilk periodlarında oluşan, zamanla yükselen mevcut borç rakamlarının direkt finansman ve sermaye amaçlı yurtdışından nakit akımlarıyla denge oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Memmedov'a (2001: 260) göre genel olarak postsosyalist ülkelerden bir kısım ülkeler devletin finansal yetersizliğini karşılamak amacıyla yaranmış engelleri genel olarak kendi ekonomik kaynaklarıyla halletmeye çalışmıştır, ancak Azerbaycan da dahil olmakla diğer kısım ülkeler engelleri genel olarak diğer ülkelerin ekonomik kaynaklarının yardımı ile halletme yolunu tercih etmiştir.

Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın dış borçları genel olarak direkt devletin aldığı krediler, devletin aldığı ve ilgili kurumlara teslim ettiği krediler, ayrıca hükümet güvencesiyle dağıtılan krediler olarak 3 kategoriye ayrılmaktadır (İbadoğlu, 2001: 8). Azerbaycan'ın devlet olarak kredi aldığı kurumlar içinde ilk sıralarda BLG Bank, Eximbank, JBIC, İslam Kalkınma Bankası, DB, EBRD, Uluslararası Para Fonu yer almaktadır (Bulut vd., 2009: 84).

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın 1995-2015 yılları arası dış borç durumu yer almaktadır:

Tablo 9
Azerbaycan'ın Dış Borçları ve Payı (1995-2015)

Yıllar	Toplam Dış Borç (milyon USD)	Toplam Dış Borç/GSYİH (%)	Yıllar	Toplam Dış Borç (milyon USD)	Toplam Dış Borç/GSYİH (%)
1995	321	10,5	2010	3.857,3	7,42
2000	1,328	25,2	2011	4.816,7	7,6
2005	2.042,8	15,4	2012	5.708,4	8,3
2006	2,586	12,3	2013	6.016,7	8,2
2008	4.314,5	9,3	2014	6.478,2	8,6
2009	4.864,9	11,3	2015	6.894,3	19,8

Kaynak: ARMB Yayınları, www.maliyye.gov.az, Erişim: 16.03.2017

Tablo 9 incelendiğinde Azerbaycan'ın dış borç miktarında 2010 yılı hariç sürekli artış kaydedilmiştir. Toplam dış borcun GSYİH içindeki payı incelendiğinde sayıların % 25 ile % 7 arasında bulunduğu; 2000'de en yüksek seviyede bulunsa da 2010'dan itibaren tek basamağa düştüğü görülmektedir. 2015 yılında petrol fiyatlarının keskin olarak düşmesinden dolayı toplam dış borcun GSYİH'a nispeti %19,8'e yükselmiştir.

İsmayilov'a (2001: 137) göre dış borç miktarındaki artışa rağmen GSYİH içinde söz konusu oranların düşmesinin başlıca nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Azerbaycan ekonomisinin makroekonomik göstergelerindeki olumlu değişimler
- Azerbaycan'a son yıllarda gelmeye başlayan petrol gelirlerinin ülkenin finansal açıdan dışa bağıllığını ortadan kaldırması
- Daha önceki dönemlerde ülkeye uzun süreli, düşük faiz oranıyla borç veren uluslararası kurumların aynı koşullarla kredi vermemeleri
- Azerbaycan'ın önceki dönemlere oranla dış borca daha az ihtiyaç duyması.

1.2. Sektörel Analiz

Azerbaycan ekonomisinin sektörel analizinin konu alındığı başlık altında sırasıyla Tarım Sektöründeki Gelişmeler, Ulaştırma Sektöründeki Gelişmeler, Enerji Sektöründeki Gelişmeler, İnşaat Sektöründeki Gelişmeler, Bankacılık ve Finans Sektöründeki Gelişmeler ile Sermaye Piyasasındaki Gelişmeler incelenmektedir.

1.2.1. Tarım Sektöründeki Gelişmeler

Eyüp'e (Eyüp 2010: 242) göre Azerbaycan'ın % 12'sini ormanlar, % 1,6'sını su kaynakları, % 52,3'ünü tarıma uygun arazi ve % 34,1'ini ise diğer topraklar oluşturmaktadır ki Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde farklı türde, kaliteli tarım ürünleri yetiştirilmekte olup tarım; petrol dışı sektörler arasında ülkenin sosyo-ekonomik gelişimine etki edecek en önemli sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan ekonomisi bağımsızlıktan sonra kendi kendine yeterlilik prensibini esas alarak tarımsal üretimi yeniden yapılandırmayı amaçlamıştır ve bu da pamuk, üzüm için ayrılan alanların meyve, sebze, tahıl, patates üretimi gibi ülkenin ihtiyaç duyduğu tarımsal ürün ekimine ayrılmasına yol açmıştır (Şemilova, 2001: 65).

Ülkede bağımsızlık öncesi yıllarda sanayi sektörünün payının yüksek olmasının yanında tarım sektörü de gelişmiştir ve genel olarak Azerbaycan'ın verimli toprakları, değişik iklim koşullarına sahip bölgeleri dolayısıyla eski SSCB'nin "tarım deposu" olarak değerlendirilmiştir. İsmayılov'a (2007: 143) göre bağımsızlığın elde edildiği 1990'lı yılların başında SSCB'nin dağılmasıyla tarım sektörü çökmüş, devlet kontrolünün sona ermesiyle devlet mülkiyetine dayalı tarımsal kooperatifler dağılmış, bunlara bağlı çalışan sanayi tesislerinin faaliyetleri de durma noktasına gelmiştir ve dönemin tarımsal açıdan en negatif gelişmesi yaşanan otorite boşluğundan dolayı daha önceki yıllarca oluşmuş olan tarımsal altyapının, meyve, sebze, pamuk, tütün ve çay üretim alanlarının bilinçsizce yok edilmesi olmuştur. Aynı yazar; bağımsızlıkla birlikte geçen 15 yıllık süreçte birçok alanda halen o dönemdeki tarımsal üretim olanaklarının yarısına bile ulaşamadığını ifade etmektedir.

Azerbaycan'da tarım faaliyetlerinin çoğu Kura ve Aras nehirleri civarında yapılmaktadır ve üretilen başlıca tarım ürünleri tahıl, patates, pamuk, zeytin, üzüm, narenciye, çay, tütün, fındık, ceviz ve diğer yaş meyveler ile değişik sebze çeşitleridir. Ham ipek üretimi ve buna bağlı olarak dut ağacı tarımı da oldukça yaygındır (DEİK, 2013: 23). Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın 2002-2015 yılları arası başlıca tarım bitkilerinin üretiminin miktarı yer almaktadır.

Tablo 10
Başlıca Tarım Bitkileri Üretimi (2002-2015)

Ürün Adı	2002	2004	2006	2008	2013	2014	2015
Tahıl (bin ton)	2,2	2.105,9	2.032,4	2.446,1	2.881,3	2322,4	2922,9
Patates (ton)	695	930,5	999,3	1.077,1	992,8	819,3	839,8
Sebzeler (ton)	188,1	179,7	209,4	232,3	217,3	1187,7	1275,3
Pamuk (ton)	80,4	135,7	130,1	55,4	45,2	41	35,2
Tütün (ton)	3,3	6,5	4,9	2,5	3,5	2,9	3,5
Yeşil Çay Yaprığı (ton)	1,4	1,1	655	323	568	470	578
Üzüm (ton)	62,1	54,9	94,1	115,8	154,1	147,7	157,1
Diğer Meyveler (ton)	516,7	424,6	662,4	712,8	853,8	850,8	888,4
Şeker Pancarı (ton)	115,8	56,8	167,2	190,7	187,9	173,3	184,3

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 06.03.2017

Tablo 10 incelendiğinde tahıl, patates, sebze, üzüm, şeker pancarı ve diğer meyvelerin üretiminin arttığı, 2002 ve 2015 arasında toplam tarım bitkileri üretiminde en büyük payın patates üretimine, en küçük payın ise yeşil çay yaprağına ait olduğu görülmektedir.

Azerbaycan'da 1996 yılına kadar, devlete ait hayvanların önemli bir kısmı özel sektöre dağıtılmış, sadece % 1-2 civarında kalan kısım devlet tarafından damızlık amacıyla tutulmakta olup ülkede üretilen başlıca hayvancılık ürünleri büyükbaş ve küçükbaş hayvan eti, tavuk eti, süt, yumurta ve yündür (Bulut vd., 2009: 26).

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın 2002-2015 yılları arası başlıca hayvancılık ürünlerinin üretim miktarı yer almaktadır.

Tablo 11
Başlıca Hayvancılık Ürünlerinin Miktarı (2002-2015)

Yıllar	Et Üretimi (bin ton)	Süt Üretimi (bin ton)	Yumurta Üretimi (bin ton)	Yün Üretimi (bin ton)	Koza Üretimi (ton)
2002	172,8	1.119,8	561,6	11,8	148,3
2003	185,6	1.167,8	681,9	12,1	130,9
2004	196,8	1.213,7	829,4	12,3	107,2
2005	198	1.251,8	874,6	13,1	78
2006	204,7	1.299,3	760,9	13,6	62,8
2007	218,7	1.341	953,6	14,2	80,8
2008	228	1.381,3	1.101,2	14,8	24
2009	231,5	1.432,8	1.209,4	15,3	9
2010	244,9	1.535,8	1.178,6	15,6	6
2011	254,9	1.597,5	1.011	16	4
2012	276	1.695,6	1.226,7	16,2	3
2013	286,9	1.796,7	1.401,5	16,5	1,4
2014	291,2	1.855,8	1.562,7	16,8	0,974
2015	298,6	1924,5	1552,9	17	0,236

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 20.04.2017

Tablo 11 incelendiğinde 2002 yılı ile karşılaştırıldığında 2015 yılında et üretiminin % 72,8 oranında, süt üretiminin % 71,9 oranında ve yumurta üretiminin % 176,5 oranında arttığı, koza üretiminin ise 2008 yılından itibaren önemsiz bir miktara kadar düştüğü anlaşılmaktadır.

1.2.2. Ulaştırma Sektöründeki Gelişmeler

DEİK'e (2012: 26) göre Azerbaycan'ın bölgedeki diğer ülkelere kıyasla gelişmiş sayılabilecek bir ulaştırma altyapısı varsa da, Orta Asya ile Avrupa arasında bir taşımacılık köprüsü olmayı hedefleyen bu ülkede mevcut altyapının modernize edilmesine ve yeni altyapı projelerine ihtiyaç bulunmaktadır dolayısıyla bu amaçla ülkede devlet, özel sektör, uluslararası kuruluşlar ve yabancı yatırımcılar arasındaki işbirliğiyle yeni projeler gerçekleştirilmektedir.

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın yük taşımacılığında ulaşım türlerinin payı 2000-2015 döneminde yıllar itibariyle gösterilmektedir:

Tablo 12**Azerbaycan'ın Yük Taşımacılığında Ulaşım Türlerinin Payı (2000-2015)**

Yıllar	Demiryolu (%)	Denizyolu (%)	Havayolu (%)	Boru Hattı (%)	Karayolu (%)
2000	36,2	32,6	0,6	8,6	22
2002	34,4	30	0,4	7,9	27,3
2004	32,4	29,1	1,4	7,3	29,9
2005	36,3	28,3	1,2	5,8	28,4
2006	25,5	18,6	0,7	36,2	19
2008	11,3	6,9	0,1	70,5	11,2
2010	8,5	5	0,1	74,8	11,6
2011	8,6	5,7	0,2	72	13,5
2012	9,1	5,6	0,4	70,1	14,8
2013	5,1	3	0,3	82,4	9,1
2014	4,6	2,6	0,3	83,5	9
2015	3,9	1,8	0,4	84,2	9,7

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 12.04.2017

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz ihracındaki gelişmelerden dolayı ilgili dönemde boru hattı taşımacılığının payı %8'lerden %84,2'ye gelerek en önemli ve ağırlıklı yük taşıma türü haline gelmiştir. Geçmişte demiryolu, denizyolu, karayolu ve havayolu şeklinde gerçekleşen diğer taşımalık türlerindeki sıralamada karayolu taşımacılığı ilk sıraya gelerek önemini artırmış ancak havayolu taşımacılığı hariç her birinin payı geçmişe kıyasla ciddi oranda azalmış bulunmaktadır. Gurbanov'a (2011: 97) göre bu gelişmenin nedeni; boru hattı ile taşımacılığın diğer ulaşım türleri ile kıyasla daha ucuz olması şeklinde ifade edilmektedir.

Hüseynova'ya (2007: 38) göre Azerbaycan'da karayollarının toplam uzunluğu 28.030 km olup karayolları ülke içinde seyahat için en hızlı ve güvenli yöntemdir.

Azerbaycan'da yük taşımacılığının %70'i ve yolcu taşımacılığının ise %30'u demiryolu taşımacılığı üzerinden gerçekleştirilmektedir, 2.122 km uzunluğundaki hattın 1.278 km'lik kısmında elektrifikasyon yapılmıştır (ARNN Yayınları, www.mot.gov.az, Erişim: 08. 08. 2014). 1967 senesinde kullanıma açılan ve hattının toplam uzunluğu 28,5 kilometre olan Bakü metrosu 2013 yılı verilerine göre Azerbaycan'daki toplam demiryolu yolcu taşımacılığında % 98,8'lik paya sahiptir (ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 19.05.2015).

Temeli 2007 yılında atılan, 30 Ekim 2017 tarihinde hizmete açılan 450 milyon USD maliyet Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının toplam uzunluğu 838,6 km olup “Demir İpek Yolu” olarak da adlandırılmaktadır (ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 30.11.2017).

Azerbaycan’da havayolu taşımacılığı 1924 yılında Bakü-Tiflis hava yolu hattının açılması ile başlamış bulunmaktadır. SSCB döneminde genellikle BDT ülkeleri ile havayolu bağlantılarına sahip olan Azerbaycan’dan günümüzde Azerbaycan’ın ulusal havayolları şirketi olan “AZAL” tarafından 18 farklı ülkeye, 29 farklı havaalanına ve ülke dâhilinde üç bölgeye doğrudan uçuşlar gerçekleştirilmektedir (AHY Yayınları, www.azal.az, Erişim: 30.03.2017).

Azerbaycan için Hazar havzası ülkeleri ile ulaşımda ve o ülkelerde üretilen petrolün ise Azerbaycan üzerinden dünya pazarına çıkarılmasında Hazar Denizi büyük önem taşımaktadır.

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan’ın ulaştırma sektöründe 2000-2015 dönemi temel makro göstergeleri yer almaktadır.

Tablo 13

Azerbaycan’ın Ulaştırma Sektöründe Temel Makro Göstergeleri (2000-2015)

Yıllar	Katma Değer (milyon USD)	Genel Kar (milyon USD)	Net Kar (milyon USD)	Ortalama Aylık Nominal Ücret (milyon USD)	Ana Fonlar (milyon USD)	Ana Sermayeye Yatırımlar (milyon USD)
2000	573	413,9	290	65,8	2.613	55,7
2004	777,2	472,2	340	130,4	3.197,5	410
2005	670	364	275	127	3.050	516
2006	872	556	394	163	3.350	629
2007	1.607	1.237	908	237	4.016	748
2008	2.060	1.659	1.270	314	4.475	1.986
2009	3.077,2	2.447	1.951	460,8	6.439,2	2.160
2010	2.369	1.961	1.576	395	5.700	2.435
2011	3.366	2.833	2.295	566	8.330,4	3.176
2012	3.752	2.729	2.183	648	10.324,1	3.304
2013	3.521,5	2.821	2.257	678,5	11.384	4.506
2014	2.656	1.963	1.386	530	9.124	2.432
2015	2.932	2.001	1.407	576	9.939	2.195

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 11.04.2017

Tablo 13 incelendiğinde ilgili dönemde Azerbaycan’da ulaştırma sektöründeki temel makro gösterge değerlerinin her birinin dikkat çekici şekilde arttığı anlaşılmaktadır. 2014 yılından sonra ortalama aylık nominal ücretin azaldığı görülmektedir, bunun da nedeni ülkede Azerbaycan manatının değer kayb etmesidir. Bu veriler Azerbaycan’ın ekonomisi ve uluslararası ticareti için ulaştırma sektörünün önemini ortaya koymaktadır.

1.2.3. Enerji Sektöründeki Gelişmeler

Enerji kaynaklarının üretimi ve uluslararası pazarlara ulaştırılması Azerbaycan ekonomisi için son derece hayati öneme sahiptir (Arıkan, 2014: 86). Hüseynova’ya (2007: 40) göre Azerbaycan’daki kanıtlanmış petrol rezervleri 7 milyar varil olup dünyadaki rezervlerin % 0,6’sına tekabül etmektedir, SOCAR’ın kanıtlanmamış rezervlerin de dâhil edildiği hesaplamalarına göre ise ülkenin petrol rezervleri 17,5 milyar varil seviyesindedir. Azerbaycan’ın doğalgaz rezervleri ise 1,37 trilyon m³ ile tüm dünyadaki rezervlerin % 0,8’ine karşılık gelmektedir (Hüseynova, 2007: 40).

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan’ın petrol üretimi 2000-2015 itibariyle gösterilmektedir:

Tablo 14
Azerbaycan’da Petrol Üretimi (2000-2015)

Yıllar	Petrol Üretimi (bin ton)	Yıllar	Petrol Üretimi (bin ton)	Yıllar	Petrol Üretimi (bin ton)
2000	14.017	2005	22.214	2010	50.692
2001	14.909	2006	32.186	2011	45.375
2002	15.334	2007	42.523	2012	42.982
2003	15.381	2008	44.395	2013	43.163
2004	15.549	2009	50.364	2014	41.952
				2015	41.570

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 13.02.2017

Tablo 14 incelendiğinde Azerbaycan’da petrol üretiminin 2000 yılından 2010’a kadar hızla arttığı, 2011 ve 2012’de azaldığı görülmektedir. 2013 yılında üretim bir miktar artsa da 2013 ve sonrasında 2010 seviyesinin altında kaldığı anlaşılmaktadır.

2000 yılında Rusya ile Azerbaycan arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde, Rusya’dan ülkeye 2006 yılına kadar doğalgaz ithal edilmiştir. 2007 yılında Şahdeniz

sahasında üretilen doğalgazın uluslararası pazara ulaştırılması için inşa edilen Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının hayata geçmesi ile birlikte Azerbaycan doğalgaz ihraç eden ülke konumuna gelmiştir (Süleymanov, 2013: 93). Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın doğalgaz üretimi 2000-2015 itibariyle gösterilmektedir:

Tablo 15
Azerbaycan'da Doğalgaz Üretimi (2000-2015)

Yıllar	Doğalgaz Üretimi (milyon m ³)	Yıllar	Doğalgaz Üretimi (milyon m ³)	Yıllar	Doğalgaz Üretimi (milyon m ³)
2000	5,642	2005	5,732	2010	26,312
2001	5,535	2006	9,076	2011	25,728
2002	5,144	2007	16,85	2012	26,796
2003	5,128	2008	23,399	2013	29,245
2004	4,995	2009	23,598	2014	29,555
				2015	29,175

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 17.08.2016

Tablo 15 incelendiğinde Azerbaycan'da doğalgaz üretiminin 2005 yılından 2013 yılına kadar - 2011 haricinde - sürekli arttığı, 2015 yılında önceki yıla göre 400 milyon m³ azalmanın olduğu görülmektedir.

Ayrıca Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, 1.768 km uzunluğunda olup Azerbaycan Bakü yakınlarındaki Sangaçal terminalinden gönderilen petrolü, Türkiye Akdeniz kıyısında Ceyhan deniz terminaline; Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçerek taşıyan petrol boru hattı olup Azerbaycan petrolünün dünyaya açılan kapısıdır.

Tablo 16
Azerbaycan'da Petrol ve Doğalgaz Üretiminin Ekonomideki Payı (2000 – 2014)

Yıllar	Ekonomideki Payı (%)	Yıllar	Ekonomideki Payı (%)	Yıllar	Ekonomideki Payı (%)
2000	29	2005	44	2010	48,1
2001	31,4	2006	53,8	2011	49,6
2002	31	2007	56,1	2012	44,7
2003	30,1	2008	55,4	2013	40,1
2004	31,3	2009	45,1	2014	36,7

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 24.02.2017

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Azerbaycan'da petrol ve doğalgaz üretiminin ekonomideki payının en yüksek olduğu yıl 2007 yılıdır. 2008'den itibaren gayri-petrol sektörlerine yapılan yatırımlardan dolayı bu oran inmeye başlamıştır ve 2014'te % 36,7 olarak hesaplandığı anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda ise 2002-2015 yılları Azerbaycan'ın elektrik enerji üretimi oranları gösterilmektedir:

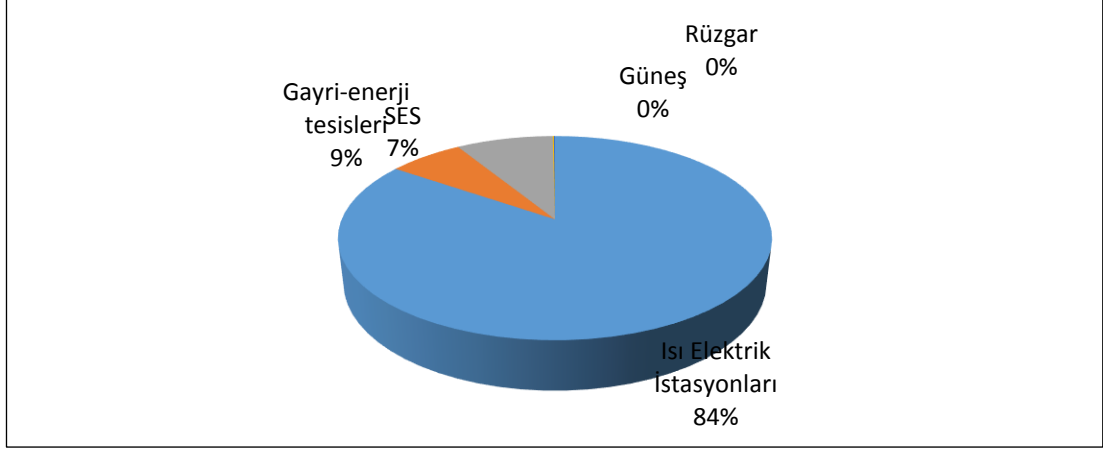
Tablo 17
Azerbaycan'ın Elektrik Enerji Üretimi (2002-2015)

Yıllar	Elektrik Enerjisinin Üretimi, Mln.Kvt.Saat	İEİ-lerin Üretimi	SES-lerin Üretimi	Sivil Enerji Tesislerinin	Jeneratörler Aracılığıyla	Rüzgar Enerjisi	Güneş Fotoelektrik Enerjisi
2002	18.701	16.558	2.020	103,8	18,8	-	-
2003	21.286	18.681	2.470	104,9	30,4	-	-
2004	21.744	18.589	2.755	365,4	33,8	-	-
2005	22.872	19.344	3.009	430,5	88,0	-	-
2006	24.543	21.407	2.518	475,9	141,8	-	-
2007	21.847	19.051	2.364	432,0	-	-	-
2008	21.642	19.090	2.232	319,6	-	-	-
2009	18.869	16.289	2.308	269,2	-	2,1	-
2010	18.710	15.003	3.446	259,7	-	0,5	-
2011	20.294	17.317	2.676	301	-	-	-
2012	22.988	19.537	1.821	1.630	-	-	-
2013	23.354	20.065	1.489	1.798	-	0,8	0,8
2014	24.728	21.401	1.300	2.022	-	2,3	2,9
2015	24.688	20.905	1.637	2.137	-	4,6	4,6

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 19.03.2017

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Azerbaycan'daki elektrik enerjisi üretimi 2015 yılına kadar artan bir grafik sergilemiştir. 2013 yılına kadar alternatif enerji kaynakları olan rüzgar ve güneşfotoelektrik enerji kaynaklarından faydalanılmamıştır. 2006 yılında ülke genelinde jeneratörler aracılığıyla enerji üretimi tamamen dayandırılmıştır.

Aşağıdaki grafikte Azerbaycan'ın elektrik üretiminde kullanılan enerji kaynaklarının oranları 2015 yılı itibariyle gösterilmektedir:

Grafik 3. Azerbaycan'da Elektrik Enerjisi Üretimi Oranları (2015)

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 19.02.2017

Daha önce açıklandığı üzere Azerbaycan'ın elektrik üretimi doğalgaza dayalı bulunmaktadır. Bunun göstergesi olarak Isı Elektrik İstasyonları % 84'lük paya sahiptir. Gayri enerji tesisleri toplamda % 9'lık paya, su elektrik santralleri %7 paya sahiptir.

Yukarıda ifade edilen verilerden anlaşıldığı üzere önemli bir enerji üreticisi olan Azerbaycan tüketimde de başta doğalgaz olmak üzere hidrokarbon ürünlerine bağımlı durumdadır.

1.2.4. İnşaat Sektöründeki Gelişmeler

Azerbaycan'da inşaat sektörünün gelişmeye başlaması, 1997 yılında çıkan kanunla sektördeki devlet tekelinin sona erdirilmesiyle olmuş ve bu tarihten itibaren sektöre yapılan yatırımlar hızla artmıştır. İnşaat sektöründeki faaliyetler büyük ölçüde petrol ve doğalgaz sektörlerindeki gelişmelerle bağlantılı olup, enerji altyapısı ve boru hattı projeleri inşaat sektörünün temel faaliyet alanını oluşturmaktadır (DEİK, 2013: 24).

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın inşaat sektörünün GSYİH içindeki payı 2000-2015 itibariyle gösterilmektedir:

Tablo 18

Azerbaycan'da İnşaat Sektörünün GSYİH İçindeki Payı: 2000-2015

Yılla r	Ekonomidek i Payı (%)	Yılla r	Ekonomidek i Payı (%)	Yılla r	Ekonomidek i Payı (%)	Yılla r	Ekonomidek i Payı (%)
1995	3,7	2000	6,5	2005	9,4	2010	8,1
1996	9,3	2001	5,8	2006	7,7	2011	8
1997	11,7	2002	8,7	2007	6,7	2012	10,1
1998	13	2003	11,2	2008	7	2013	11,6
1999	10,9	2004	12,5	2009	7,2	2014	12,6
						2015	12,1

Kaynak: ARDSK Yayınları, www.stat.gov.az, Erişim: 19.02.2017

Tablo 17 incelendiğinde söz konusu yıllarda inşaat sektörünün GSYİH'daki oranları % 3,7-% 13 aralığında değişmiştir. Müteahhitlik hizmetleri sektörü Bakü-Supsa petrol boru hattının inşa edildiği 1998 yılında GSYİH'da % 13 paya sahip olmuştur. Ancak petrol sektöründe çok az faaliyetin olduğu 2001 yılında sektörün GSYİH'daki payı % 5,8'e gerilemiştir.

Azerbaycan inşaat sektörünün en önemli müşterisi kamu sektörüdür. Ancak Tekfen, Azfen, Pasha inşaat, Gilan vb. özel şirketler Azerbaycan'da faaliyet gösteren en büyük inşaat şirketleridir (Bulut vd., 2009: 218).

Azerbaycan'ın inşaat sektöründeki en önemli inşaat projeleri aşağıdakilerdir:

- Sangaçal Terminali Elektro Mekanik İşleri ve Depolama Tankları,
- Bakü-Supsa Boru Hattı Projesi,
- Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi,
- Bakü-Tiflis-Erzurum Demiryolu Projesi,
- Chirag 1 Platform İmalatı ve Su Enjeksiyon Modülü Montajı,
- Azeri-Chirag-Güneşli 1. ve 2. Faz Deniz Terminali,
- Abşeron Yarımadası Yüksek Basıncılı Doğal Gaz Boru Hattı ve Bağlantılı Kompresör İstasyonu Projesi,
- Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Genel Merkez İnşaatı (Socar Tower) Projesi,
- Bakü Olimpiyat Stadyumu Projesi vb.

BÖLÜM 2. AZERBAJCAN'IN DIŞ TİCARETİ

Azerbaycan'ın dış ticaretinin konu alındığı ana başlık altında Azerbaycan'ın Dış Ticaretinin Genel Görünümü, Mevzuatı, Dış Ticaret Anlaşmaları, Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde Yer Alan Ürünler, Azerbaycan'ın Dış Ticaret Yaptığı Ülkeler ve Bunların Azerbaycan Dış Ticaretindeki Payları ve Azerbaycan'da Sektörler İtibarı ile Dış Ticaret incelenmektedir.

2.1. Azerbaycan'ın Dış Ticaretinin Genel Görünümü

Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmesinin ardından yeni pazarlara yönelmekle beraber, dış ticarete geçmiş ekonomik bölgeye bağımlılığı devam etmiştir. Ekonominin Rusya'ya bağımlılığı, bağımsız ekonomi politikalarının hayata geçirilmesi ve milli ekonominin yapılandırılmasına suni engeller oluşturmuştur (Bulut vd, 2009: 75).

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra 1992 yılında BM'e katılmış ve AGİT, AK, İKT, İBRD, EBRD üyesidir. Azerbaycan aynı zamanda İMF, Dünya Banka'sı, ECO ve NATO'nun Barış İçin Ortaklık programının da üyesidir.

Aynı zamanda Azerbaycan, ekonomik boyutlu bölgesel oluşumlu BDT, KEİT, ECO, GUÖAM üyesidir. Azerbaycan, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Kazakistan ile serbest ticaret anlaşması yapmış olup, anlaşma çerçevesinde bu ülkelerden gelen ürünlerden (anlaşmada belirtilen ürünler hariç) gümrük vergisi alınmamaktadır (T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2008: 31-32).

Hüseynova'ya (2007: 50) göre Azerbaycan ekonomisine genel olarak bakıldığında, ekonomideki yapısal sorunların mevcudiyetini koruma nedenleri aşağıdakilerdir:

- Sanayi tesislerinin özelleştirilmesinde yaşanan tıkanıklığın aşılammaması gibi yapısal sorunlar nedeniyle üretim yapılamaması ve dolayısıyla ihracatın katma değeri düşük hammadde ve yarı mamul mallar üzerinde yoğunlaşması,
- Milli para birimi Manat'ın USD'ye karşı değer kazanması sonucu ithalatın cazip hale gelmesi (Hüseynova, 2007: 50).

Azerbaycan'ın dış ticaretinin hacmini ifade eden tutarlar 2004–2015 itibarıyla aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 19
Azerbaycan'ın Dış Ticareti (2004 – 2015)

Yıllar	İthalat (Milyon USD)	İhracat (Milyon USD)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon USD)
2004	3.515,9	3.615,5	7.131,4
2005	4.211,2	4.347,2	8.558,4
2006	5.266,7	6.372,2	11.638,9
2007	5.713,5	6.058,2	11.771,7
2008	7.170	47.756	54.926
2009	6.123,1	14.701,4	20.824,5
2010	6.600,6	21.360,2	27.960,8
2011	9.756	26.570,9	36.326,9
2012	9.652,9	23.908	33.560,9
2013	10.712,5	23.975,4	34.687,9
2014	9.187,7	30.274,4	39.462,1
2015	9.221,4	16.559,6	25.781

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 27.03.2017

Azerbaycan'da özel sektör ile kamu kurum ve kuruluşları tarafından 2014 yılında dünyanın 145 ülkesi ile ticari ilişki kurulmuştur. Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere 2014 yılında dış ticaret hacmi 39,5 milyar USD düzeyinde gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacminin 30,3 milyar USD'lik kısmı ihracat, 9,2 milyar USD'lik kısmı ise ithalat olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret, 2013 yılına göre 4,8 milyar USD fazla vermiştir. Dış ticaret hacminin 2,9 milyar USD olan kısmı BDT ülkeleri ile, 1,8 milyar USD'lik kısmı Türkiye ile, geri kalanı ise diğer ülkelerle yapılmıştır. 2015 yılında 2014 yılına kıyasla % 45,3 oranında azaldığı görülmektedir.

İhracatın % 97,1'i mineral mahsuller, o cümleden ham petrol ve petrol ürünleri % 0,3'ü kara, hava ve deniz nakliyat vasıtaları, % 1,2'si gıda ürünleri, % 0,8'i az kıymetli metaller ve ondan hazırlanan ürünler, % 0,3'ü kimyasal ürünler, % 0,1'ini dokuma maddeleri ve mamulleri, % 0,3'ünü polimer maddeler, plastik maddeler, kauçuk, reçine ve bunlardan hazırlanmış ürünler oluşturmaktadır. İthalatın, % 30,9'unu makine ve aksamları, elektroteknik donanımlar, % 10,7'sini az kıymetli metaller ve ondan hazırlanan ürünler, % 4,7'sini mineral mahsuller, % 15,8'ini gıda ve gıda ürünleri, % 17,0'ını kara, hava ve deniz nakliye araçları, % 6,1'ini kimyasal ürünler, % 3,4'ünü

polimer materyaller, plastik kütle, kauçuk, lastik ve bunlardan hazırlanmış mamuller ve % 11,6'sını diğer ürünlerden oluşmaktadır (T.C. Bak B.T.M, 2008: 31-32).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği yıl olan 1991 yılından itibaren, devlet desteği ile temin ettiği ürünleri piyasa fiyatlarından ithal etmek zorunda kalması ve Ermenistan'la süregelen savaş dolayısıyla 2000 yılına kadar dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Son yıllarda enerji sektörüne yapılan yatırımlar ve ihracatın petrol ve petrol ürünleri ağırlıklı bir yapıya sahip olması, dış ticaret açığının hızla kapanmasına neden olmuştur. Azerbaycan'ın 2005 yılına olan dış ticaret hacmi 8,6 milyar USD iken, ihracat hacmi % 51'lik paya sahip olmuş, ithalatı ise % 49 oranında olmuştur (şekerci, 2009: 48).

2.2. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Mevzuatı ve Dış Ticaret Anlaşmaları

Dış ticaret mevzuatında sürekli yeni düzenlemeler yapılmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaret işlemleri; 24.06.1997 tarihinde onaylanan Cumhurbaşkanı Fermanı, Katma Değer Vergisi'nden Muaf Olan Malların Listesi hakkında 124 nolu Karar ve Gümrük Vergilerinin Oranları hakkında 12 Nisan 2001 tarih ve 80 nolu Kararlar çerçevesinde yürütülmektedir (T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2004: 11).

lke sınırları içerisinde üretilen veya ithal edildikten sonra yeni bir üretim sürecine sokularak mamul hale getirilen malların ihracı gerçek ve tüzel kişiler tarafından serbestçe yapılabilir. Bankalar Kurulu tarafından yapılan veya ilgili devlet organlarından izin alınarak gerçekleştirilen ihracat işlemleri dışında kalan bütün diğer malların ihracı gümrük organlarına beyan edilerek gerçekleştirilmektedir.

Kredili ihracat işlemlerinde ihracatı yapan şirketin devlet şirketi veya en az % 50'si devlete ait olan şirketler olması halinde, anlaşmaların mutlaka Ekonomi Kalkınma Bakanlığı'na kaydedilmesi gerekmekte olup diğer hallerde kredili ihracat Gümrük Organlarına önceden beyan edilerek gerçekleştirilebilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet kuruluşlarında üretilmiş malların ihracı ancak, üretimi gerçekleştirenlere ürün bedelleri tam olarak ödendikten sonra mümkün olabilmektedir (Benli, 2008: 3).

Yeniden ihracat işlemlerinde ise ihracat işlemleri ile ilgili yapılan anlaşmalar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası yükümlülükleri gereğince belirtilen durumlarda Ekonomi Kalkınma Bakanlığı'ndan kayıttan geçirilmesi, diğer hallerde ise Gümrük Organlarına beyan edilmesi ile gerçekleşmektedir (AREKB Yayınları, www.economy.gov.az, Erişim: 06.01.2016). Konsinye ticaretinde süre, malların Gümrük Organlarına beyan edildiği günden itibaren en fazla 180 gündür, satıştan elde edilen hasılat malların satışından itibaren 10 iş günü içerisinde Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki banka hesabına yatırılmalıdır. Geçici ihraç amacıyla gönderilen mallar Gümrük Vergileri ödenmek şartıyla gönderildikleri ülkelerde satılabilir. Aksi takdirde mallar 30 gün içerisinde tekrar geri getirilmelidir (AGB Yayınları, www.customs.gov.az, Erişim: 07.01.2016).

İthalat işlemleri – başka ülkelerde üretilmiş malların, ülkedeki alıcılar tarafından satın alınmasıdır (Kaya, 2011: 11). Azerbaycan Cumhuriyeti'ne gerçek ve tüzel kişiler tarafından kendi dövizleri ile konsinye veya devlet garantisine bağlı olmayan krediler hesabına yapılan ithalat işlemleri ile ilgili yapılmış anlaşmalar Gümrük Organlarına beyan edilmek suretiyle gerçekleştirilmektedir. Bakanlar Kurulu tarafından yapılan ve ilgili devlet organlarından izin veya lisans alınarak gerçekleştirilen ithal işlemleri hariçtir.

Gerçek ve tüzel kişiler tarafından ithal edilen malların gümrük değerlerinin kontrolü yapılmakta olup, bu işleri Gümrük Organları yapmaktadır. Bazı stratejik malların ithalatı (silah, barut, patlayıcı maddeler vb.) Bakanlar Kurulu'nun izni ile gerçekleştirilmektedir. Barter yoluyla yapılan dış ticaret işlemlerinde, eşdeğer malların gönderilmesi ve teslim süresi en fazla 90 gündür. Mallar gönderilmediği takdirde mal bedeli mukavelede belirtilen döviz cinsi ile 10 iş günü içinde alacaklının banka hesabına yatırılmalıdır. Ayrıca, barter işlemleri İktisadi İnkişaf Bakanlığı'nın iznine tabidir.

Geçici kabul işlemlerinde, ihracat ve ithalat işlemlerini yapan devlet müessesini ise Ekonomi Kalkınma Bakanlığı'ndan izin alınarak, gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılması halinde ise Gümrük Organlarına beyan edildikten sonra gerçekleştirilir. Ayrıca, kuralların Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararı ile belirlenmesi kaydıyla Ekonomi Kalkınma Bakanlığı'nın izni ile sınır ticareti yapılabilmektedir. İhraç

edilen malların bedelinin önceden ödenmiş olması veya dönülemez akreditif yolu ile veya yetkili bankaların teminatının bulunması gerekmektedir (Hüseynova, 2007: 79).

Hüseynova'ya (2007: 80) göre Gümrük Vergileri - Azerbaycan'a ithalat esnasında mal gruplarına göre nisbi olarak % 0, % 0,5, % 1, % 3, % 10 ve % 15 olarak gümrük vergisi uygulanmaktadır, maktu vergi oranları ise ölçü birimlerine göre (kg., t., adet, m², m³, cm³, metre, çift) farklılık arz etmekte ve USD ile 0,06 sentten 40 USD'ye kadar çıkmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Gümrük Organları tarafından asgari ithal fiyatı belirlenerek, bu fiyatın altında beyan edilen mallara belirlenmiş fiyatlar üzerinden Gümrük Vergisi uygulanabilmektedir. Bu yetki Gümrük Kanunda düzenlenmiştir.

Dış Ticarete Standardizasyon Uygulanması – Azerbaycan Cumhuriyeti'nin “Tüketici Haklarının Korunması Hakkında Kanun” gereğince uygunluk sertifikası (Standart Belgesi) olmayan ürünlerin satışı ve kullanılması yasaktır ve Azerbaycan'a yabancı ülkelerden ürünlerin ithalatının yapılabilmesi için milli sertifika belgelerine uygun olarak, ürünlerin standartlara uygunluk belgesi ve deneme protokollerinin “Azerdevletstandard” a sunulması ve sunulan ürünlere milli sertifikalaştırma sisteminde testlerin yapılması gerekmektedir. Ancak, ithal edilen ürünlerde BDT Ülkeleri'nin standart kurumları ile TSE tarafından verilen standart belgeleri geçerli olarak kabul edilmekte olup TSE ile Azerdevletstandard arasında yapılan anlaşma dolayısı ile Türkiye'den TSE belgesi ile gelen ürünler diğer ülke ürünlerine göre avantajlı konumdadır (Hüseynova, 2007: 80).

Azerbaycan, BDT üyesi yedi ülke ile ikili serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Ancak bu anlaşmaların ticareti tam anlamıyla serbestleştiren hükümleri henüz tamamıyla yürürlüğe girmemiştir. Azerbaycan'ın Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkeler aşağıdakilerdir (AREKB Yayınları, www.economy.gov.az, Erişim: 06.01.2017):

1. Rusya Federasyonu – 30 Eylül 1992,
2. Moldova – 26 Mayıs 1995,
3. Ukrayna – 28 Temmuz 1995,
4. Türkmenistan – 18 Mart 1996,
5. Özbekistan – 27 Mayıs 1996,
6. Gürcistan – 10 Haziran 1996,
7. Kazakistan – 10 Haziran 1997.

Anlaşmalar çerçevesinde bu ülkelerle Azerbaycan arasındaki ticarete gümrük vergileri ve diğer eş etkili vergiler uygulanmayacaktır.

Azerbaycan halihazırda Rusya, Gürcistan, Kazakistan ve Ukrayna'dan ithal edilen mallara gümrük vergisi uygulamamaktadır. Temmuz 1999'da Azerbaycan AB ile bir "Ortaklık Ve İşbirliği Anlaşması" imzalamıştır ve bu anlaşmanın hedeflerinden biri Azerbaycan mevzuatını AB yasalarına uyumlu hale getirmekte olup uyum sağlanacak konular arasında fikri mülkiyet haklarının korunması, yatırımlar ve mülkiyet haklarına ilişkin alanlar da bulunmaktadır. Anlaşma Azerbaycan'a AB nezdinde "en çok kayırlan ülke" olma hakkını da tanımıştır (Karabayır vd., 2005: 7).

Azerbaycan, 30 Haziran 1997 yılında DTÖ'ye katılım amacıyla başvurmuş, aynı yılın Temmuz ayında Dünya Ticaret Örgütü'nde temsil için üyeler seçilmiştir ve seçilen üyelerin başlıca hedefi; Azerbaycan'ın var olan uluslararası ticaret siyasetlerini incelemek ve DTÖ üyesi ülkelerin tecrübelerinden yararlanarak Azerbaycan'ın standartlarını en üst seviyelere çıkarmaktır. (Zengin, 2010: 292). Piyasaya erişim konusundaki iki taraflı görüşmeler, malların ve hizmetlerin sunumunun gözden geçirilmesi temeline dayandırılmaktadır (Akyıldız, 2008: 276).

Azerbaycan, üyelik için gerekli reformları uygulamaya başladıkça, kısa dönemde, tarifelerde, gümrük prosedürlerinde, vergilendirmede, bankacılık ve finans alanında yapacağı uyumlaştırma çalışmaları nedeniyle finansal yüklerle karşılaşmakla birlikte; uzun vadede, DTÖ üyeliği ile birlikte ülkenin gireceği dışa açılma sürecinin etkisiyle rekabetin artması, yerel reformların hızlanması, yabancı ülkelere mal girişinin kolaylaşması ve yerli firmaların uluslararası kalite standartlarına uyumunun sağlanması gibi çeşitli avantajlar elde edecektir. 2005 yılının sonunda, Azerbaycan'ın uyguladığı ağırlıklı ithalat vergisi oranı % 5,7 olup, bu oran zaten uluslararası ortalamanın altındadır. Bu anlamda, DTÖ üyeliği sonrası tarife uyumu açısından ciddi bir sorun olmayacaktır (Zengin, 2010: 292).

2.3. Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde Yer Alan Ürünler

Azerbaycan'ın başlıca ihraç ürünleri; petrol ve petrol ürünleri, kimyasallar, gıda ürünleridir. Azerbaycan'ın başlıca ithal ürünleri ise; makine ve teçhizat, elektronik eşyalar, gıda ürünleri ve lüks tüketim mallarıdır. Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın 2013 yılında başlıca ürünler itibari ile dış ticaretinin verileri gösterilmektedir:

Tablo 20**Azerbaycan'ın Başlıca Ürünler İtibari ile Dış Ticaretin Görünümü (2013)**

İhracat Ürünleri	İhracat Miktarı USD (1000)	İthalat Ürünleri	İthalat Miktarı USD (1000)
Petrol Ürünleri	22.255.821	Gıda Ürünleri	1.566.499
Gıda Ürünleri	878.257	Mineral Ürünler	358.236,9
Kimyasal Ürünler	57.169,6	Kimyasal Ürünler	751.263,3
Plastik Ürünler	122.615,5	Plastik Ürünler	346.943,3
Metaller	187.565,6	Metaller	1.301.316,9
Makina ve Ekipman	57.575,9	Makina ve Ekipman	2.758.292,5
Taşıma Araçları	107.397	Taşıma Araçları	1.435.907,4
Diğer	1.055.735	Diğer	2.159.984
Toplam	23.975.416,8	Toplam	10.712.502,5

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 15.09.2014

Yukarıdaki tabloya bakarsak, 2013 yılında Azerbaycan'ın ihracatının % 92,8 oranını petrol ürünlerinin payına düşmektedir. 2013 yılında Azerbaycan'ın ithalatının % 25,7'si makina ve ekipmanın, % 13,4'ü taşıma araçlarının, % 12,1'i metallerin, % 7'si kimyasal ürünlerin, % 14,6'sı gıda ürünlerinin, % 3,3'ü mineral ürünlerin, % 3,2'si plastik ürünlerin ve % 20,2'si diğerlerinin payına düşmektedir. Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın 2014 yılında başlıca ürünler itibari ile dış ticaretinin verileri gösterilmektedir:

Tablo 21**Azerbaycan'ın Başlıca Ürünler İtibari ile Dış Ticaretin Görünümü (2014)**

İhracat Ürünleri	İhracat Miktarı USD (1000)	İthalat Ürünleri	İthalat Miktarı USD (1000)
Petrol Ürünleri	20.193.531,9	Gıda Ürünleri	1.553.704,1
Gıda Ürünleri	840,798	Mineral Ürünler	448,136
Kimyasal Ürünler	76.118,9	Kimyasal Ürünler	720.747,7
Plastik Ürünler	157.281,6	Plastik Ürünler	300.303,3
Metaller	218.870,4	Metaller	1.671.942,7
Makina ve Ekipman	71.407,9	Makina ve Ekipman	2.870.709,9
Taşıma Araçları	7.000,6	Taşıma Araçları	810.882,2
Diğer	1.103.557	Diğer	1.258.960
Toplam	21.828.608,9	Toplam	9.187.697,6

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.01.2016

Tablo 21 incelendiğinde Azerbaycan ihracatının % 92,5 oranının petrol ürünlerinin payına düştüğü görülmektedir. Azerbaycan'ın petrol ürünlerinin ihracatında 2014 yılında 2013 yılına göre % 0,3 oranında azalma olduğu anlaşılmaktadır. Azerbaycan'ın ithalatında 2014 yılında % 31,2 oranla makina ve ekipman ithalatı ilk sıradadır. Azerbaycan'da ithalatta 2. sırada % 18,2 oranla metal ürünler ithalatı, 3. sırada % 16,9 oranla gıda ürünleri ithalatı yer almaktadır.

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın 2015 yılında başlıca ürünler itibari ile ithalat verileri gösterilmektedir:

Tablo 22
Azerbaycan'ın Başlıca Ürünler İtibari ile İthalat Görünümü (2015)

Ürünler	İthalat Miktarı USD (1000)
Siyah metallere petrol ve doğal gaz boru hattı boruları, ton	436.259,3
Buğday, bin ton	296.831,0
Sigara, mlyn. adet	287.275,1
İlaç araçları, ton	233.734,1
Metal konstrüksiyonlar, ton	177.657,2
Otobüsler, adet	176.099,0
Siyah metallere çubuklar, ton	160.222,9
Ham şeker ve şeker, bin ton	124.490,7
Uzunlamasına dilimlenmiş orman malzemeleri, bin metreküp	111.565,2
Sıvı pompaları, adet	109.316,7
İzoleli tel ve kablolar, ton	94.771,9
Sıcak ve soğuk haddelenmiş çelik prokati, ton	90.346,1
Elektrogenerator tesisleri ve döner elektrik dönüştürücüler, bin adet	70.685,1
Bitki yağları, ton	70.291,0
Mineral gübreler, ton	68.824,4
Sentetik deterjan, ton	68.029,5
Traktörler, adet	53.811,0
Ağaçtan ofis, yatak, mutfak ve diğer mobilyalar, bin adet	47.981,6
Etilen polimerleri, birincil formda, ton	42.018,4

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.01.2017

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi son 3 yılda ilk defa olarak siyah metallere petrol ve doğal gaz boru hattı boruları ithalatı ilk sırada yer almaktadır. 2. sırada buğday, 3. sırada sigara ithalatı yer almaktadır.

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın 2015 yılında başlıca ürünler itibari ile ihracat verileri gösterilmektedir:

Tablo 23
Azerbaycan'ın Başlıca Ürünler İtibari ile İhracat Görünümü (2015)

Ürünler	İhracat Miktarı USD (1000)
Ham petrol, bin ton	8.866.158,6
Gaz yağı, bin ton	568.619,6
Taze meyve, ton	220.087,8
Şeker, bin ton	212.087,9
Doğalgaz, mlyn. metreküp	200.739,7
Gazyağı, bin ton	153.456,1
Etilen polimerleri, birincil formda, ton	86.772,4
İmal olunmamış alüminyum, ton	71.897,0
Taze sebze, ton	70.692,0
Bitki yağları, ton	55.930,5
Hidrojenleştirilmiş katı ve sıvı yağlar, ton	49.545,4
Asiklik alkoller, onların türevleri, ton	48.296,3
Margarin, diğer gıda karışımları, ton	47.846,5
Akaryakıt, bin ton	22.672,4
Patates, ton	20.950,2
Koyu alkollü içecekler, bin dkl. 100% -li alkolle	20.139,0

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.02.2017

Yukarıdaki tabloya göre 2015 yılında ham petrol ihracatı toplam ihracatın % 53,5'ini kapsamaktadır. 2. sırada % 3,4'lük payla gaz yağı ihracatı, 3. sırada % 1,3'lük payla taze meyve ihracatı yer almaktadır.

Turbojetler, turbopropellerler ve diğer gaz türbinleri; çay; makine ve cihazların yedek parçaları, şeker, buğday ve mahlut, demir ve çelikten borular, binek otomobilleri, arazi ölçme, oşinografik, hidrolojik, meteorolojik veya jeofizik alet ve cihazları, telsiz telefon, telsiz telgraf, radyo ve televizyon yayınlarına mahsus verici cihazlar, otomatik bilgi işlem makineleri ve bunlara ait birimler, manyetik veya optik okuyucular ve kümes hayvanlarının etleri ülkede ithalat talebinin yüksek olduğu ürünler olarak dikkat çekmektedir (İsmayılov, 2007: 691).

Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere karışık olan veya olmayan ürünlerden oluşan ilaçlar; kalınlığı 6 mm.yi geçen uzunlamasına yontulmuş ağaçlar; telli telefon ve telli telgrafa mahsus elektrikli cihazlar, elektrik enerjisi ve portland çimentosu ülkedeki sınai uzmanlaşma ya da tüketici tercihleri nedeni ile ülkenin ithalatında geleneksel olarak yüksek pay alan ürünlerdir. Azerbaycan'da bu ürünlerin ithalat talebi artış hızı düşmüş ya da yavaşlamıştır, bu sebepten bu ürünlerin ihracatçıların pazar payını güçlendirici yönde çalışmalar yapmalarında fayda vardır (Hüseynova, 2007: 53).

2.4. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Yaptığı Ülkeler ve Bunların Azerbaycan Dış Ticaretindeki Payları

Azerbaycan'da en önemli uluslararası pazarlanabilir ürünlerin, enerji ağırlıklı mallardan oluşmuş olması, ülkenin dış ticaret performansının ve ülkeye yönelen sermaye akımlarının da temel belirleyicisi olmasına neden olmuştur. Aşağıdaki tabloda 2005-2014 itibariyle ülkeler bazında Azerbaycan'ın en fazla ihracat ve ithalat yaptığı ilk 10 ülke gösterilmektedir:

Tablo 24
Azerbaycan'ın Dış Ticareti (2005-2014)

Yıllar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Toplam İhracat (milyon USD)	4.347	6.372	6.058	47.756	14.701	21.360	26.570	23.908	23.975	21.829
1.İtalya	1.316	2.845	941	19.220	3.788	744	9.655	5.548	5.990	4.806
2.ABD	43	98	289	6.014	1.747	1.707	2.248	1.601	990	746
3.Fransa	407	348	259	2.323	1.326	1.857	3.929	1.776	1.131	1.524
4.İsrail	195	685	370	3.606	1.236	1.745	818	1.667	1.261	1.767
5.Endonezya	-	-	390	1.411	661	782	1.601	1.757	2.772	2.012
6.Hindistan	2	1	145	2.433	267	300	367	1.891	1.098	778
7.Rusya	285	344	527	583	746	774	1.187	960	1.078	640
8.Hırvatistan	177	4	40	543	194	787	348	331	213	312
9.Türkiye	276	388	1.056	626	108	171	456	600	526	503
10.Almanya	35	9	20	206	87	10	523	965	1.357	1.926
Toplam İthalat (milyon USD)	4.211	5.267	5.714	7.170	6.123	6.601	9.756	9.653	10.713	9.188
1.Rusya	717	1.182	1.004	1.350	1.072	1.145	1.641	1.378	1.505	1.315
2.Türkiye	313	385	625	807	907	771	1.302	1.520	1.464	1.287
3.Almanya	256	404	472	599	554	607	845	780	823	704
4.Çin	174	223	279	479	485	588	628	632	566	697
5.Ukrayna	226	318	466	567	512	466	558	539	589	420
6.İngiltere	385	454	411	386	275	303	486	496	1.334	978
7.ABD	141	198	269	268	261	206	631	716	377	563
8.Kazakistan	95	127	222	200	64	294	217	341	307	221
9.İtalya	35	125	141	191	128	118	255	262	249	273
10.Japonya	71	188	295	242	146	146	175	243	288	241

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim:14.02.2017

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 2014 yılında Azerbaycan'ın toplam ihracatın % 68,8'ini İsrail, İtalya, Gürcistan, Rusya, İran, Türkiye, Endonezya, Türkmenistan, Fransa ve Hırvatistan ile gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir. Bulut'a (2009: 78) göre İtalya'nın Azerbaycan'dan ithal yapan ülkelerin arasında lider olmasının nedeni Azerbaycan petrolünün en büyük alıcısı olmasıdır. Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere 2014 yılında Azerbaycan'ın toplam ithalatının ise % 72,9'u İngiltere, Rusya, Türkiye, Ukrayna, Almanya, Kazakistan, Çin, İtalya, Japonya ve ABD ile gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan açısından daha cazib görünen Avrupa pazarları, Azerbaycan'ın eski ticaret ortakları olan BDT üyesi ülkeleri ile ticaret hacminin azalmasına, ithalat ve ihracat rakamlarının ülkeler bazında ciddi oranda değişime uğramasına neden olmuştur. Yukarıdaki tabloya göre Azerbaycan dış ticaretinin coğrafi yönelimine göz atılırsa, ana eksen, Rusya Kazakistan ve Ukrayna gibi geleneksel ticari ortaklar ile Türkiye'nin de içinde olduğu Batı ve ABD pazarları oluşturmakta olup enerji ağırlıklı ihracat açısından, İtalya, Fransa ve ABD ön sıralarda bulunmaktadır. Ardından, İsrail, Hindistan ve Endonezya gibi dağınık bir ülke gurubu gelmektedir.

Aşağıdaki tabloda 2015 yılı itibariyle ülkeler bazında Azerbaycan'ın en fazla ihracat ve ithalat yaptığı ilk 10 ülke gösterilmektedir:

Tablo 25
Azerbaycan'ın Dış Ticareti (2015)

Ülkeler	Dış Ticaret Miktarı USD (1000)
İtalya	2.842.098,0
Almanya	1.914.044,4
Rusya Federasyonu	1.854.672,1
Türkiye	1.475.683,8
Amerika Birleşik Devletleri	1.185.093,8
Fransa	1.076.406,4
İsrail	826.405,1
Çek Cumhuriyeti	607.892,9
Çin	565.099,4
Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı	563.991,6
Japonya	558.969,0
Avusturya	525.793,2
Toplam	13.996.149,7

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim:15.02.2017

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere 2015 yılında İtalya dış ticaret hacminin büyüklüğüne göre ilk sıradadır. Tablo 25 ve tablo 24'de olan verileri karşılaştırdığımızda İtalya ile olan dış ticaret hacminin 2015 yılında 2014 yılına göre % 44 oranında azaldığı görülmektedir. Bunun nedeni dünyada petrol fiyatlarının 1 yıl içinde hızlı bir şekilde düşmesi ve Azerbaycan para birimi olan Azerbaycan manatının değer kayb etmesidir.

Süleymanov'a (2013:47) göre son bir kaç yılda Azerbaycan'la doğal gaz alım anlaşmasını yürürlüğe koymuş olmasına rağmen Türkiye, iyi bir ihraç pazarı haline gelememiştir. Rusya Azerbaycan'a gümrüksüz mal ihraç etmesi nedeniyle, Kazakistan buğday ve doğal gaz ihraç etmesi nedeniyle, İngiltere BP nedeniyle, ABD petrol yatırımları nedeniyle Azerbaycan'ın ithalatında öne çıkmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi'nin verilerine göre 2014 yılında Azerbaycan dış ticaretinin % 16,37'si İtalya'nın, % 8,48'i Almanya'nın, % 6,59'u Endonezya'nın, % 6,3'ü Rusya'nın, % 5,77'si Türkiye'nin, % 5,77'si İsrail'in, % 5,42'si Fransa'nın payına düşmektedir (ARDGK Yayınları, www.customs.gov.az, Erişim: 21.01.2017).

Gelişmekte olan ülkelerde genel olarak, diğer ülkelerden ithalat oranlarının yükselmesi, dahili pazarlarda kendi üretimi olan ürünlerin tüketilmesinin azalmasına sebep olduğundan, ülke olarak milli gelir rakamlarının düşmesine neden olmaktadır. Yurt dışından ithal edilen ürünler ülke dahilinde piyasalarda tüketildiğinde tüketim sonucu harcanan paranın bir kısmı ihraç yapan ülkelere geri ödenmektedir, bu durum da devlet içinde toplam talep oranlarının azalmasına rağmen, ülkeden dışarıya nakit akımına neden olmaktadır (Pekin, 1996: 223).

Erhan'a (2013:216) göre Bağımsızlığın kazanılmasıyla temeli atılan uluslararası dengeler ve sermaye ilişkilerinin tesis edilmesinin bir sonucu olarak meydana gelen parlak gelişme trendi, ülkenin dış ticaretini etkileyebilecek en önemli değişkenlerden olan döviz kurunda istikrarın da ortaya çıkmasını sağlamıştır ve bu eksende Merkez Bankası rezervleri sürekli artarak 2011'de 10 milyar USD'yi aşmıştır. Pek çok sosyo-ekonomik yatırımların da ana kaynağını oluşturan Azerbaycan bütçesinin büyüklüğünün 2012 yılında, Güney Kafkasya'daki ülkelerin toplam bütçesinin % 77'sini oluşturduğu belirlenmiştir.

2.5 Azerbaycan'da Sektörler İtibarı ile Dış Ticaret

Azerbaycan ekonomisinin sektörler itibarı ile dış ticaretinin konu alındığı başlık altında sırasıyla Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri Dış Ticareti, Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri Dış Ticareti, Azerbaycan'ın Otomotiv Sanayi Dış Ticareti incelenmektedir.

2.5.1 Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri Dış Ticareti

Devlet tarafından tarıma amaçlı şekilde konulan yatırımlar artık sonuç veriyor. Öyle ki, geçtiğimiz yıllara kıyasla ülkemize bir takım tarım ürünlerinin ithalatı azalmıştır. Yani üretilen tarım ve gıda ürünlerinin ülke nüfusunun ihtiyaçlarını karşılama yeteneği artmıştır. Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın tarım ve gıda sanayi ürünlerinin ihracatı 2012, 2013 ve 2014 yılları itibarıyla gösterilmektedir:

Tablo 26

Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri İhracatı (1.000 USD)

Madde İsmi	2012	2013	2014	2015
Taze ve dondurulmuş balık	-	24	-	-
Patates	20.176,6	21.510,0	31.968,5	20.950,2
Taze sebze	35.620,2	55.595,2	66.847,8	70.692
Taze meyve	207.735,3	173.311,6	191.952,5	220.087,8
Çay	37.431,1	44.343,0	31.245,1	19.501,5
Buğday unu	29,1	-	23	20,5
Parfümeri ve eczane için bitkiler	3.151,6	5.215,2	5.316,6	-
Şeker pancarı	2.781,6	-	-	-
Bitki yağları	106.153,6	110.009,4	78.976	55.930,5
Hidrojenleştirilmiş katı ve sıvı yağlar	74.665,8	72.811,9	59.548,2	49.545,4
Margarin, diğer gıda karışımları	40.946,6	45.035,5	51.810,5	47.846,5
Şeker	214.163,8	243.642,5	221.205,2	212.087,9
Meyve ve sebze konserveleri	9.880,0	12.033,3	8.087,9	3.945,7
Meyve ve sebze suları	8.814,4	9.931,7	9.055,3	6.911
Üzüm şarabı	7.135,4	6.895,1	6.137,9	3.794,7
Koyu alkollü içecekler	11.734,6	20.065,2	20.905,7	20.139
Tütün	7.912,9	10.757,4	12.415,2	7.431,8
Sigara	751,4	-	339,7	1.974,5
Toplam	798.075,0	831.181,0	795.835,1	740.859

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 20.03.2017

Azerbaycan'ın 2012 yılında gerçekleştirdiği toplam ihracatın % 3,3'ünü, 2013 yılında gerçekleştirdiği toplam ihracatın % 3,5'ini ve 2014 yılında gerçekleştirdiği toplam ihracatın % 3,6'sını tarım ve gıda sanayi ürünleri oluşturmaktadır. 2013 yılında 2012 yılına göre Azerbaycan'ın toplam tarım ve gıda sanayi ihracatı % 4,1 oranında artarak, 798 milyon USD'den 831 milyon USD'ye ulaşmıştır. 2014 yılında 2013 yılına göre % 4,4 oranında azalarak 796 milyon USD'ye, 2015 yılında 741 milyon USD'ye inmiştir.

2014 yılında Azerbaycan'dan ihraç edilmiş patatesin 31,8 milyon USD'lik kısmı, taze sebzenin 66,7 milyon USD'lik kısmı, üzüm şarabının 5,7 milyon USD'lik kısmı Rusya'ya ihraç edilmiştir.

Yukarıdaki tabloya bakarsak Azerbaycan'ın tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatında 2012 yılında 214 milyon USD ile şeker ihracatı en büyük paya sahip. 2013 yılında 243 milyon USD hacminde şeker ihracatı yapan Azerbaycan, şeker ihracatını bir önceki seneye göre % 12,1 oranında yükseltmiştir. 2014 yılında Azerbaycan'ın şeker ihracatı 2013 yılına göre % 10,1 oranında azalmıştır. 2014 yılında Azerbaycan'dan ihraç edilen 221,2 milyon USD'lik şeker ihracatının 128,9 milyon USD'lik kısmı Afganistan'a, 28,2 milyon USD'si Türkmenistan'a, 21,5 milyon USD'si Irak'a, 19,1 milyon USD'si ise Kırgızistan'a gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan'ın bir diğer önemli ihraç ürünü ise fermente edilmiş siyah çaydır. İhracatı gerçekleştirilen siyah çayın 20,6 milyon USD'lik kısmı Irak'a, 6,1 milyon USD'lik kısmı Rusya'ya, 3,2 milyon USD'lik kısmı Gürcistan'a gönderilmiştir.

Tablo 22 incelendiğinde Azerbaycan'ın toplam tarım ve gıda sanayi ihracatındaki payının büyüklüğüne göre sıralamada ikincilik 2012 yılında % 26 oranında payla, 2013 yılında % 20,1 oranında payla taze meyve ihracatına aittir. 2013 yılında 2012 yılına göre Azerbaycan'ın taze meyve ihracatı % 19,9 oranında azalarak 208 milyon USD'den 173 milyon USD'ye inmiştir. 2014 yılında taze meyve ihracatının payı toplam tarım ve gıda sanayi ihracatındaki payı % 24,1 oranına yükselmiştir. 2014 yılında Azerbaycan'dan ihraç edilen toplam taze meyvenin % 75,6 oranını yani 145 milyon USD'lik kısmı Rusya'ya, 22,8 milyon USD'si Almanya'ya, 10,2 milyon USD'si İtalya'ya ihraç edilmiştir.

Tablo 22’den görüldüğü üzere Azerbaycan’ın toplam tarım ve gıda sanayi ihracatındaki payının büyüklüğüne göre üçüncülük ise 2012 yılında % 13,3 oranında payla, 2013 yılında % 13,2 oranında payla, 2014 yılında ise % 9,9 oranında payla bitki yağları ihracatına aittir. 2013 yılında 2012 yılına göre Azerbaycan’ın bitki yağları ihracatı % 3,5 oranında artarak 106 milyon USD’den 110 milyon USD’ye ulaşmıştır. 2014 yılında ise bir önceki yıla göre bitki yağları ihracatı % 28,2 oranında azalmıştır. 2014 yılında Azerbaycan’dan ihraç edilmiş toplam bitki yağlarının % 93,7 oranlık kısmı yani 74 milyon USD’si Irak’a, 3,7 milyon USD’si Gürcistan’a ihraç edilmiştir. 2014 yılında Azerbaycan’dan ihraç edilmiş tütünün 9,2 milyon USD’lik kısmı Beyaz Rusya pazarlarına, 3,1 milyon USD’lik kısmı Rusya pazarlarına gönderilmiştir.

Bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmesine ve nüfusun gıda ürünleri ile güvenli teminatına dair Devlet programlarında öngörülen etkinliklerin başarılı bir şekilde uygulanması, "Tarım ürünleri üreticilerine devlet desteği hakkında "Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanınının 2007 yılı 23 Ocak tarihli 1907 numaralı emrinde uygun olarak tarım ürünlerinin üreticilerine her hektar ekim alanının becerilmesinde kullandıkları yakıt ve motor yağlarına göre, ayrıca buğday ve çeltik üretiminin uyarılması amacıyla bütçe sermayesi hesabına yardımların verilmesi, ayrıca üreticilere satılan mineral gübrelerin değerinin ortalama yarısının devlet tarafından ödenmesi, onlara indirimli kredilerin, tohum ve damızlık çalışmaları ayarlanır tedbirlerin uygulanması vb. tarım üretimi alanında yıldan yıla dinamik gelişmenin elde edilmesini sağlayan faktörlerden olmuştur. Bunların sonucu olarak, 2012 yılında 2003 yılına oranla ilk hesaplamalara göre tarımın genel ürünü 42,9 oranında artmıştır. Bazı ürünlerin üretiminin artırılmasında önemli başarılar kazanılmış, tahıl, patates, sebze, kavun ürünleri, ayrıca meyve ve çilek üretimi alanında yüksek göstergeler elde edilmiştir (Çelikpala, 2013: 79).

1995 yılında Azerbaycan’a getirilen gıda mallarının ağırlığı dış ticaret hacminde % 41,6 oranında olduğu halde, 2010 yılının sonuçlarına göre, bu gösterge % 18,6’ya eşit olmuştur. 25 Ağustos 2008 yılında “2008-2015 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti’nde nüfusun gıda ürünleri ile güvenli teminatına dair Devlet Programı” yürürlüğe girmiştir. Azerbaycan’ın 2012 yılında gerçekleştirdiği toplam 9,7 milyar USD’lik ithalatın % 12,4’ünü 1,2 milyar USD ile, 2013 yılında gerçekleştirdiği 10,7 milyar USD’lik ithalatın % 12,1’ini 1,3 milyar USD ile, 2014 yılında 9,2 milyar USD’lik

toplam ithalatın % 13,7'sini 1,26 milyar USD'lik tarım ve gıda sanayi ürünleri ithalatı olmuştur. 2013 yılında 2012 yılına göre Azerbaycan'ın toplam tarım ve gıda sanayi ithalatı % 8,3 oranında artmış, 2014 yılında bir önceki yıla göre % 3,6 oranında azalmıştır. Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın tarım ve gıda sanayi ürünlerinin ithalatı 2012-2015 yılları itibariyle gösterilmektedir:

Tablo 27
Azerbaycan'ın Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri İthalatı (1.000 USD)

Madde İsmi	2012	2013	2014	2015
Büyükbaş hayvan eti	6.740,9	12.289,8	9.938,1	10.899,7
Kanatlı kuş eti ve ilave et ürünleri	7.492,8	1.959,2	7.017,6	6.240,9
Taze ve dondurulmuş balık	6.023,8	7.888,8	7.989,4	6.868,7
Süt ve krema	6 966,8	9.441,3	7.525,9	5.761,7
Tereyağı ve diğer süt yağları ve macunları	29 591,1	21 313,7	25.118,6	22.392,6
Kuş yumurtaları	10 308,8	9.245,4	10.513,4	8.609,1
Patates	5 531,4	7.211,4	8641,8	11.204,9
Taze sebze	13 453,1	4.051,4	2390,5	6.149,3
Taze meyve	19 734,2	13.506,2	10.000,5	33.299,5
Çay	16 444,0	20 321,8	18,992	16.319,9
Buğday	339 828,5	395.282,4	293.942,8	296.831
Mısır	20 222,6	27 663,7	26.024,4	31.202,6
Pirinç	6.302,0	6.625,8	2,661	8.031,5
Buğday unu	6,108	17.975,1	1.395,6	1.601,9
Bitki yağları	95.516,3	68.571,1	71.455,9	70.291
Margarin, diğer gıda karışımları	11.314,6	6.702,1	16,078	13.227,4
Et sosisi	2.235,4	2,59	4.003,4	1.978,6
Et ve balık konservleri	11.023,4	12.221,7	8.941,2	6.760,1
Ham şeker ve şeker	175,59	201,516	205.275,4	124.490,7
Şeker mamulleri ürünleri	25.641,9	24.944,9	28.674,5	23.135,2
Çikolata ve çikolata ürünleri	40.651,7	46.731,9	43,035	33.411,4
Makarna ürünleri	3.706,9	3.590,1	3.558,3	51.14,1
Meyve ve sebze ürünleri	17.243,7	20.922,1	20.074,5	16.514,4
Meyve ve sebze suları	6.470,1	7.291,2	7.214,2	4.245,3
Bira	766,2	450,3	571,3	1.711,7
Üzüm şarabı	3.125,2	2.590,2	2.114,6	1.140
Votka	6.724,5	9.069,4	11.352,5	13.633,2
Etil alkol	877,4	678,7	905,8	761,7
Tütün	5.127,9	5.784,1	9.230,6	10.333,1
Sigara	298.469,4	333.045,3	390.163,6	287.275,1
Yemek tuzu	3.682,1	2.904,6	2.429,2	1.923
Toplam	1.202.914,7	1.304.379,7	1.257.229,6	1.081.359

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 21.01.2016

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere 2015 yılında Azerbaycan'ın toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri ithalatı 2014 yılına göre % 14 oranında azalmıştır.

Yukarıdaki tabloya bakarsak Azerbaycan'ın tarım ve gıda sanayi ürünleri ithalatında 2012 yılında 339,8 milyon USD ile buğday ithalatı en büyük paya sahiptir. 2013 yılında 395,3 milyon USD hacminde buğday ithalatı yapan Azerbaycan, buğday ithalatını bir önceki seneye göre % 16,3 oranında yükseltmiştir. 2014 yılında buğday ithalatı 2013 yılına göre % 25,6 oranında azalarak toplam tarım ve gıda sanayi ithalatında ikinci sıraya inmiştir. 2014 yılında Azerbaycan'a ithal edilen toplam buğdayın % 50,6 oranı Rusya'dan, % 46,2 oranı Kazakistan'dan, % 3 oranı Türkiye'den getirilmiştir.

2014 yılında Azerbaycan'a getirilmiş büyükbaş hayvan etinin % 50,7'si Hindistan'dan, % 36,5'i Ukrayna'dan, kanatlı kuş etinin % 51'i ABD'den, % 27,4'ü Brezilya'dan, % 14,5 oranı Türkiye'den ithal edilmiştir. Aynı yılda ithal edilmiş toplam tereyağ ve diğer süt yağları ve macunlarının % 80,4'ü Yeni Zelanda'dan, % 6,2'si Fransa'dan tedarik edilmiştir.

Tablo 23'e göre Azerbaycan'ın toplam tarım ve gıda sanayi ithalatındaki payının büyüklüğüne göre sıralamada ikincilik 2012 yılında % 24,8 oranında payla, 2013 yılında % 25,5 oranında payla sigara ithalatına aittir. 2013 yılında 2012 yılına göre Azerbaycan'ın sigara ithalatı % 11,6 oranında, 2014 yılında 2013 yılına göre % 14,6 oranında artarak 390 milyon USD'ye ulaşmıştır. 2014 yılında ithal edilen toplam sigaranın % 51,4 oranı Rusya'dan, % 31,7 oranı Ukrayna'dan, % 7,5 oranı Almanya'dan, % 7,5 oranı Hollanda'dan ithal edilmiştir.

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere Azerbaycan'ın toplam tarım ve gıda sanayi ithalatındaki payının büyüklüğüne göre üçüncülük ise 2014 yılında % 16,3 oranında payla ham şeker ve şeker ithalatına aittir. Adı geçen ürünün toplam ithalatının % 99,7'si Brezilya'dan tedarik edilmektedir.

2.5.2. Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri Dış Ticareti

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin verilerine göre 2012-2015 yılları arasında Azerbaycan'ın ihracatında yer alan başlıca ürün bilgileri yer almaktadır:

Tablo 28
Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İhracatı (1.000 USD)

Ürün Tanımı	2012	2013	2014	2015
Ham petrol	20.232.597,8	20.244.052,8	18.404.936,6	8.866.158,6
Motor benzini	59.358,7	22.415,4	10.854,8	1.997
Kerosin	245.216,7	233.300,6	247.058,3	153.456,1
Gazyağı	951.540,4	865.353,4	989.576,3	568.619,6
Doğalgaz	648.717,2	701.980,2	304,684	200.739,7
Akaryakıt	27.954,8	60,127	94.914,2	22.672,4
Lubrikant (Yağlar)	37.139,1	27.350,9	22.617,3	5.176,5
Petrol koku	15.560,4	17.176,9	22.935,5	17.042,9
Petrol bitümü	3.334,2	-	1.340,9	-
Elektrik enerjisi	24.756,3	24,849	31.261,4	16.240
Sodyum hidroksit	0,3	0,2	-	-
Alüminyum oksit	40.957,4	-	-	-
Asiklik alkoller ve bunların türevleri	5.247,5	13.733,5	18.284,2	48.296,3
Birincil formda etilen polimerleri	61.638,1	75.810,5	104.637,3	86.772,4
Petrol reçineleri	39.981,2	39.132,4	44.580,6	19.140,7
Büyükbaş hayvanın derileri	9.133,4	11.447,9	18,548	9.619,6
İmal edilmemiş koyun ve kuzu derileri	4.799,1	5.529,7	5.319,5	2.436,4
Kağıt ve karton	2.263,8	4.210,9	3.188,5	2.640,5
Pamuk lifi	8,155	5.741,8	343,6	5.014,2
Pamuk ipliği	14.145,6	24.463,7	13.964,2	14.390,2
Sentetik karmaşık ipliklerden kumaşlar	4.799,6	3.064,6	3.406,6	941,2
Dokuma materyallerinden kese ve paketler	19.013,3	18.888,6	12,308	9.841,8
Siyah metallerden yarımfabrikatlar	58.269,6	42.215,8	8.159,5	15.639,4
Siyah metallerden sondaj boruları	38.250,9	21,5	64	-
Siyah metal hurda ve döküntüleri	86,9	48,4	-	-
İmal edilmemiş alüminyum	94,492	81.882,3	80.303,9	71.897
Sıvı pompaları	2.832,3	3.504,3	873,6	951,1
Toplam	22.650.241,6	22.526.302,3	20.444.160,8	10.139.683,6

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 22.02.2017

Tablo 28 incelendiğinde Azerbaycan'ın sanayi ürünler ihracatında 2012 yılında ve 2013 yılında 20,2 milyar USD ile, 2014 yılında 18,4 milyar USD ile ham petrol ihracatı en büyük paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunun da en büyük nedeni Azerbaycan'ın bir petrol ülkesi olmasıdır. 2015 yılında ham petrol ihracatı 2014 yılına göre % 51,8 oranında azalmıştır. Ham petrolün payının toplam sanayi ürünleri ihracatındaki payı 2012 yılında % 89,3 oranında, 2013 yılında % 89,9 oranında, 2014 yılında ise % 90 oranında olmuştur. 2014 yılında bir önceki yıla göre ham petrol ihracatı % 9,1 oranında azalmıştır. 2014 yılında ihraç edilmiş ham petrolün % 24,7'si İtalya'ya, % 10,9'u Endonezya'ya, % 10,2'si Almanya'ya, % 9,6'sı İsrail'e, % 8,3'ü Fransa'ya, % 4,6'sı Tayland'a, % 4,1'i İspanya'ya gönderilmiştir.

Tablo 28 incelendiğinde Azerbaycan'ın toplam sanayi ürünleri ihracatında ihracat hacminin büyüklüğüne göre ikincilik 2012 yılında % 4,2 oranında payla, 2013 yılında % 3,8 oranında payla ve 2014 yılında % 4,8 oranında payla gazyağı ihracatına ait olduğu görülmektedir. 2013 yılında 2012 yılına göre gazyağı ihracatı % 10 oranında azalmış, 2014 yılında 2013 yılına göre % 12,6 oranında artarak 989,6 milyon USD'ye ulaşmıştır. 2014 yılında Azerbaycan'dan ihraç edilmiş toplam gazyağının % 20,9'u Türkiye'ye, % 13,8'i İtalya'ya, % 17,7'si Gürcistan'a, % 9,2'si Mısır'a ihraç edilmiştir.

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Azerbaycan'ın toplam sanayi ürünleri ihracatında üçüncülük 2012 yılında % 2,9 oranında payla, 2013 yılında ise % 3,8 oranında payla, 2014 yılında % 1,5 oranında payla doğalgaz ihracatına aittir. 2013 yılında 2012 yılına göre doğalgaz ihracatı % 8,2 oranında artmış, 2014 yılında 2013 yılına göre % 56,6 oranında azalarak 305 milyon USD'ye kadar inmiştir. 2014 yılında Azerbaycan'dan ihraç edilen toplam doğalgazın % 79,1'ini Gürcistan'a, % 15'ini Rusya'ya, % 5,9'unu İran'a gönderilmiştir.

Tablo 28'den görüldüğü üzere Azerbaycan'da 2013 yılında pamuk lifi ihracatı 2012 yılına göre % 29,6 oranında, 2014 yılında 2013 yılına göre % 94 oranında azalmıştır. 2014 yılında Azerbaycan'dan ihraç edilen pamuk lifinin tamamı Türkiye'ye ihraç edilmiştir. Azerbaycan'da pamuk ipliği ihracatı 2013 yılında 2012 yılına göre % 72,9 oranında artmıştır, 2014 yılında 2013 yılına göre % 42,9 oranında azalmıştır. Azerbaycan'dan ihraç edilen pamuk ipliğın 8 milyon USD'lik kısmı Rusya'ya, 5,7 milyon USD'lik kısmı Türkiye'ye, geri kalanı ise Ukrayna, İran ve Gürcistan'a gönderilmiştir.

İpek halı eski ve geleneksel bir alandır. Bu alanda Şeki, Şamahı, Ordubat, Basgal fark yaratmışlardır. İpekçilyın ana hammaddesi kozadır. İpek ve pamuk tarihen büyük ipek yolları ile Azerbaycan'dan Avrupa pazarlarına pazarlanmıştır.

Pamuk kumaş üretiminde tarihen gustar temizleme ve dokuma daha sıkca kullanılmıştır. Günümüzde yalnız Bakü'de pamuk kumaş fabrikası ile beraber 11 pamuk temizleme fabrikası vardır. Gence ve Mingçeçevir şehirleri de bu alanda özellikle farklılık göstermektedirler.

Tekstil sanayisi genellikle büyük şehirlerde gelişmiştir. Aynı zamanda Bakü ve Gence'de ayakkabı fabrikaları ve deri fabrikaları vardır.

Genel olarak gelişmekte olan ülkelerin ithalattan asılı olmalarının sonuçları kendileri için her zaman problem olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler var olan asılılık oranlarını azaltmak, ve mevcut dış borçları ödeyerek daha güçlü bir ülke konumuna gelmek için ihracat rakamlarını artırmaya ve bu yöntemle ülkeye döviz ve sermaye akımlarını artırmaya çalışmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ise ekonomik olarak kendilerine bağımlı ülkelerle mevcut dış ticaretlerinden ülkelerine akan gelirlerin azalmasının karşısını almak için çeşitli korumacılık yöntemlerinden faydalanmaktadırlar (Alpar vb., 1988: 28).

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin verilerine göre sanayi ithalatında yer alan önemli başlıca ürün bilgileri yer almaktadır:

Tablo 29
Azerbaycan'ın Sanayi Ürünleri İthalatı (1.000 USD)

Ürün Tanımı	2012	2013	2014	2015
Mineral gübreler	48.039,5	50.551,6	74.766,2	68.824,4
Sabun	9.615,1	9.742,3	10.057,8	9.160,3
Sentetik deterjan	65.320,9	84.670,1	87.150,1	68.029,5
Etilen polimerleri, birincil formda	134.994,6	68.177,8	50.165,2	42.018,4
Propilen polimerleri, birincil formda	30.853,6	35.424,1	26.378,5	20.293,6
Vinilklorid polimerleri, birincil formda	12.848,9	16.902,2	10.806,4	10.408,6
Lastik	34.080,4	33.023,8	23.244,4	25.616,3
Demiryolu araç-aksam	2.507,4	2.241,8	2.127,5	952,6
Uzunlamasına doğranmış orman malzemeleri	151.267,4	166.612,7	23.275,6	111.565,2
Ağaçtan ürünler	42.374,3	45.071,5	45.776	46.934,9
Kağıt ve karton eşya	49.591,6	32.798,4	34.234,5	31.376,2
Pamuk kumaşlar	1.408,4	1.818,1	2.623,4	2.252,1
Ayakkabı	7.983,6	9.792	10.935,4	7.885,8
Refrakter seramik tuğlalar, bloklar, karolar	4.176,6	10.746,2	8.273,1	3.311,1
Porselenden inşaat tuğlaları	465,5	393,4	280,6	226,2
Demir ve çelik	662.297,2	559.123,9	574.507,3	947.127,6
Sıvı pompaları	49.783,7	59.960,2	64.349,7	109.316,7
Elektrikli makine ve aksam	27.224,1	14.648,8	14.159,3	13.602,6
Toprağın işlenmesi için tarım makineleri	14.649,5	41.088,9	87.435,9	34.609,6
Tarım ürünlerinin işlenmesi için ekipman	20.278	29.366,1	18.127,5	14.386,2
Gıda endüstrisi için ekipman	25.222	49.982,4	15.621,6	5.660,2
Makine ve cihazlar	303.409,9	275,586	298.934,4	300.215,7
Topoğrafik, meteorolojik, jeofizik cihazlar	14.510,2	11.935,3	8.114,6	11.873,2
Tıbbi elektrodiaagnostik cihazlar	20.565,5	7.391,7	12.084,8	5.811,3
Koltuk mobilyaları	11.658,1	15.287,5	17.816,9	18.514,4
Ağaçtan ofis, yatak, mutfak ve diğer mobilyalar	60.157,7	28.950,8	60.105,2	47.981,6
Toplam	1.873.437	1.738.259,8	1.581.351,9	1.957.954,3

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 23.03.2017

Tablo 29'dan görüldüğü üzere Azerbaycan'ın toplam sanayi ürünleri ithalatı 2013 yılında 2012 yılına göre % 7,2 oranında, 2014 yılında 2013 yılına göre % 9 oranında azalarak 1 milyar 581 milyon USD'ye inmiştir. 2015 yılında 2014 yılına göre toplam sanayi ürünleri ithalatı % 19,2 oranında artmıştır.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Azerbaycan'ın toplam sanayi ürünleri ithalatında 2012 yılında % 35,4'lük payla, 2013 yılında % 32,1'lik payla, 2014 yılında % 36,3'lük payla en büyük pay demir ve çelik ithalatına ait olduğu görülmektedir. Demir ve çelik ithalatı 2014 yılında 2013 yılına göre % 2,8 oranında arttığı görülmektedir. Azerbaycan'ın 2014 yılı toplam demir ve çelik ithalatının % 19,2'si Türkiye'den, % 9,6'sı Rusya'dan, % 15,5'i İngiltere'nin payına düşmektedir.

Tablo 29'a göre üzere Azerbaycan'ın toplam sanayi ürünleri ithalatında ithalat hacminin büyüklüğüne göre ikincilik 2012 yılında % 16,1 oranında payla, 2013 yılında % 15,9 oranında payla ve 2014 yılında % 18,9 oranında payla makine ve cihazlar ithalatına aittir. 2014 yılında Azerbaycan'ın toplam makine ve cihazlar ithalatının % 24,1'i Çin'den, % 20,1'i ABD'den, % 13,9'u Çek Cumhuriyeti'nden ithal edilmiştir.

2.5.3 Azerbaycan'ın Otomotiv Sanayi Dış Ticareti

Azerbaycan'da Bakü'de otomobil fabrikasında yük ve yolcu arabaları, Gence'de otomobil fabrikasında "Oka" otomobilleri ve "Belorus" traktörleri, Şamahı'da otomobil fabrikasında ise "Azsamand" ve "Aziz" otomobilleri, Nahçıvan'da "Lifan" otomobilleri, Mingeçevir ve Zeyem'de tarım arabaları hazırlanmaktadır (AREKB Yayınları, www.economy.gov.az, Erişim: 23.01.2016).

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın oto sanayi ithalatı 2012-2015 yılları itibariyle gösterilmektedir:

Tablo 30
Ürün Gruplarına Göre Azerbaycan'ın Oto Sanayi İthalatı

Ürün Grubu	2012	2013	2014	2015
Demiryolu lokomotifler ve vagonlar	30.046,9	27.764,6	1.009,9	20.945,8
Traktörler	39.994,8	50.735,9	47.206,4	53.811
Toplu taşıma taşıtları	49,881	38.186,1	14.615,2	176.099
Buldozerler, ekskavatörler, yol-inşaat makineleri	185.231,6	143.108,7	87.038,2	29.424,3
Binek Otomobiller	760.099,1	2.016.875,5	1.998.010,9	-
Yük arabaları	213.411,6	100,282	71.872,6	29.496,2
Özel amaçlı otomobiller	96.574,3	90.936,7	50.531,6	27.089,8
Toplam	1.375.239,3	2.467.888,5	2.270.284,8	336.866,1

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az>, Erişim: 18.04.2017

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Azerbaycan'ın toplam oto sanayi ithalatı 2012 yılında 1 milyar 375 milyon USD hacminde olmuştur. 2013 yılında toplam oto sanayi ithalatı 2012 yılına göre % 79,5 oranında yükselmiş, 2014 yılında bir önceki yıla göre % 8 oranında azalarak 2 milyar 270 milyon USD hacmine ulaştığı görülmektedir. Tablo 30'a bakarsak Azerbaycan'ın toplam oto sanayi ithalatında 2012 yılında % 55,3'lük oranla, 2013 yılında % 83,6'lık oranla ve 2014 yılında % 88'lik oranla en büyük pay binek otomobilleri ithalatına aittir.

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Azerbaycan'ın toplam oto sanayi ithalatında 2012 yılında ikincilik % 15,5 oranında payla yük arabaları ithalatına aittir. Bu oran 2013 yılında % 4,1'e, 2014 yılında ise % 3,2'ye inmiştir. 2014 yılında Azerbaycan'ın ithal ettiği yük arabalarının % 28,3'ü Türkiye'den, % 17,7'si Almanya'dan, % 13,4'ü İtalya'dan, % 12,4'ü Çin'den, % 9,9'u Rusya'dan getirilmiştir. 2015 yılında bir önceki yıla göre % 59 oranında azaldığı görülmektedir.

Toplam oto sanayi ithalatında 2013 yılında % 5,2'lik oranla, 2014 yılında ise % 3,8'lik payla ikincilik yol inşaat makineleri ithalatına aittir. 2014 yılında Azerbaycan'ın ithal ettiği yol inşaat makinelerinin % 20,6'sı Çin'den, % 15,2'si Güney Kore'den, % 12,6'sı Japonya'dan, % 8,2'si Almanya'dan, % 8,2'si İngiltere'den ithal edilmiştir. Yol inşaat makineleri ithalatı 2015 yılında 2014 yılına göre % 66,2 oranında azalmıştır.

BÖLÜM 3. AZERBAJCAN – TÜRKİYE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

Azerbaycan-Türkiye dış ticaret ilişkilerinin konu alındığı ana başlık altında Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerinde Genel Durum, Türkiye ve Azerbaycan Dış Ticaret Verilerinin Kaynakları, Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Hukuki Temelleri, Türkiye-Azerbaycan Dış Ticari İlişkileri, Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı, Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatı, Türkiye ve Azerbaycan Arasında Sektörlere Göre Dış Ticaret, Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki İkili Anlaşmalar incelenmektedir.

3.1 Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerinde Genel Durum

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki siyasi işbirliğinin yaranması amacıyla atılan ilk adımlar, Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı olan Ayaz Mütellibov döneminde başlamıştır. Türkiye diplomatik ilişkiler çerçevesinde Azerbaycan'a, 1991 yılında konsolosluk ve 14 Ocak 1992'de büyükelçilik açmıştır (Güzel, 2009:5).

Türkiye, 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olmuştur. Azerbaycan'la 14 Ocak 1992'de imzalanan Protokolle diplomatik ilişki kurulmuş ve Başkonsolosluk olarak görev yapmakta olan Temsilcilik, Büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir. Halihazırda, Azerbaycan'da Bakü Büyükelçiliğimiz ile Nahçıvan ve Gence Başkonsolosluklarımız faaliyet göstermekte olup, Azerbaycan'ın ise Ankara'da Büyükelçiliğinin yanı sıra İstanbul ve Kars'ta Başkonsolosluğu bulunmaktadır (TCDB Yayınları, www.mfa.gov.tr, Erişim: 08.12.2016). Türkiye, Bakü'de büyükelçilik açarak resmi politikasını da ortaya koymuştur. Türkiye'nin bu dönemdeki resmî politikası, Azerbaycan'ın bağımsızlığının korunması ve bu ülkenin Dağlık Karabağ üzerindeki egemenlik haklarının tekrar sağlanması noktasında gelişmiştir. Bu politika, bağımsızlığını yeni kazanan ve Dağlık Karabağ üzerinde egemenliğini sağlama almak isteyen Azerbaycan için büyük bir destek olmuştur (Cafersoy, 2001: 121-122).

Ebülfez Elçibey'in iktidara gelmesiyle Azerbaycan'ın dış politikasında stratejik tercihlerde bir değişim yaşanmış ve Türkiye, Azerbaycan dış politikasında özel bir konuma oturtulmuştur. Elçibey 24-27 Haziran 1992'de, ilk yurtdışı gezisini Türkiye'ye yaparak, Ankara'da Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT) zirve toplantısına katılmıştır (Zengin, 2010: 310).

Azerbaycan'ın dış politikasında özel bir yeri olan Türkiye, dostluk ve kardeşlik siyaseti çerçevesinde ülkenin sorunlu dönemlerinde yanında yer almıştır, bağımsızlık sonrası dönemde ülkenin bağımsızlığının tanınması ve toprak bütünlüğünün sağlanması için uluslararası kamuoyu oluşturmada büyük yardımları olmuştur. Daha sonraki dönemde yürütülen çalışmalarla bu yakınlık stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır (Ablak, 2014:42).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkiler, 1997 yılındaki stratejik antlaşmalarla pekiştirilmiştir, bu çerçevede, 5 Mayıs 1997'de Azerbaycan ve Türkiye arasında "Stratejik Ortaklık Deklarasyonu" imzalanmıştır. Buna göre Azerbaycan'ın Hazar'dan çıkardığı petrolün, Türkiye üzerinden Avrupa'ya pazarlanması, Dağlık Karabağ Sorunu ve işgallerle ilgili Ermenistan'ın kınanması, Ermenilerin bölgedeki askerlerini koşulsuz olarak geri çekmeleri, Türkiye'nin Ermenistan'a hiçbir malın gitmesine izin vermemesi gibi hususlar iki ülke arasında kabul görmüş ve değerlendirilmiştir (Salmanlı, 2007: 45). Türkiye bu protokollerle Azerbaycan topraklarının işgalinden vazgeçilmedikçe Ermenistan'la diplomatik ilişkiler kurmayı reddetmiş ve Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulamayı da taahhüt etmiştir. Türkiye Ermenistan'la ilişkilerini, Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerindeki sorunların adil bir biçimde, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi durumunda normalleşeceğini defalarca dile getirmiştir (Aslanlı, 2002: 196).

Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinde olumsuz olarak etkileyen en önemli problem coğrafyadan kaynaklanan ulaşım problemidir. Kuzey Azerbaycan'la Nahçıvan ve Türkiye arasında suni bir Ermenistan en büyük engeldir, özellikle Türkiye'nin Azerbaycan ile olan her türlü ilişkilerine sıcak bakmayan Ermenistan, Rusya gibi ülkeler bütün imkanlarını seferber ederek Azerbaycan'ın kendi iç sorunlarıyla ilgilenmesini sağlamaya çalışmaktadırlar (Gel, 2006: 98).

Serbest piyasa ekonomisi modelini benimseyen Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma ve Türkiye İle Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması vb. Anlaşmalar yapılmıştır. Böylece, ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik hukuki alt yapı büyük ölçüde tamamlanmıştır (Mikail, 2012: 36). Musayev'e (2012: 173) göre Azerbaycan'da Rus

egemenliğinin olduğu 170 yıl boyunca, Azerbaycan'ın kendisine ait bir ordusu olmamıştır. Soğuk Savaş yıllarında Azerbaycan'ın kendi milli ordusu olmadığı için Azerbaycan ile Türkiye arasında askeri ilişkilerden söz etmek mümkün değildir.

Aslanov'a (2012: 10) göre Azerbaycan'ın iç ve dış güvenliği için, Türkiye ile askeri iş birliği yapması gerekmektedir, çünkü Ermenistan, kendi güvenliği için Rusya ile iş birliği yaparken ve Rusya da Kafkasya'daki çıkarları için Ermenistan'ı desteklerken; dini, dili ve ırkı bir olan Azerbaycan ile Türkiye'nin ortak askerî projeler gerçekleştirmemesi akla uygun düşmemektedir. Ayrıca, Azerbaycan'ın % 20'si komşusu Ermenistan tarafından işgal edilmişken bu iş birliğinin Azerbaycan açısından çok büyük faydaları da olabilecektir. Uluslararası güçlerin bu konudaki "çifte standartlı" tutumu, uluslararası barış, güvenlik ve istikrara darbe vurmakta, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu'nun barışçı yollarla çözümünü geciktirmektedir. Bu anlayış ise Ermenistan'ı sürekli işgalci politikalar üretmeye ve bunları uygulamaya teşvik etmektedir. Böyle bir durumda, Türkiye'nin Azerbaycan'la askeri iş birliğine gitmemesi düşünülemez bir gerçekliktir.

Akdoğan'a (2007, 6) göre Azerbaycan'ın uluslararası örgütlere üye olmasının ve oralarda temsil edilmesinin ardından ise bu ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve güvenlik endişelerinin giderilmesi, Türkiye açısından büyük önem arz eden bir konu olmuştur. Türkiye için Azerbaycan; Kafkasya'da önemli ve stratejik bir ortak, Orta Asya için köprü, uluslararası projelerin hayata geçirilmesinde anahtar ülke konumundadır. Azerbaycan ise Türkiye'nin özellikle Orta Asya ve AB'ye yönelik hedeflerinde Türkiye'ye; siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda büyük destek olmaktadır. Türkiye açısından ise Azerbaycan, jeostratejik bir unsur olarak Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan bir kapısı konumundadır (Yılmaz, 2008b: 3).

3.2. Türkiye ve Azerbaycan Dış Ticareti Verilerinin Kaynakları

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkilerine ait veriler, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin yayınlarından temin edilmiştir. Azerbaycan'ın Devlet İstatistik Komitesi'nin verileri ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun verileri arasında çok az farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıkların nereden kaynaklandığı pek anlaşılmamakla birlikte, USD kur farkı bu farklılığın tek kesin sebebi olarak gösterilebilir.

3.3. İlişkilerin Hukuki Temelleri

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra çeşitli alanları kapsayan ve aynı zamanda iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturan 150 civarında çeşitli işbirliği, anlaşma ve protokoller imzalanmıştır. Ancak bu anlaşmaların büyük bir kısmına çeşitli sebeplerle işlerlik kazandırılmamıştır (Hasanov, 2007: 67-73; Oğan, 2000: 74-75). Aşağıdaki tabloda Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile Azerbaycan arasında yürürlüğe konmuş başlıca anlaşma ve protokoller gösterilmiştir.

Tablo 31

Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Yürürlükteki Başlıca Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma Adı	İmza Tarihi
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	01.11.1992
Kara Ulaştırma Anlaşması	01.11.1992
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	09.02.1994
Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol	09.02.1994
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	09.02.1995
KEK I. Dönem Protokolü	20.02.1997
Eğitim Alanında İşbirliği	01.12.2000
KEK II. Dönem Protokolü	30.01.2002
Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı ve İcra Planı	06.11.2007
Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması	06.11.2007
KEK VI. Dönem Protokolü	22.01.2011
Teknik Düzenlemeler, Standardizasyon, Uygunluk Değerlendirmesi, Akreditasyon ve Metroloji Alanlarında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı	11.09.2012
KEK VII. Dönem Protokolü	22.07.2014

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr, Erişim: 09.01.2017

Azerbaycan ve Türkiye arasında ekonomik ve ticari ilişkiler 01.11.1992 tarihli “Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” çerçevesinde yürütülmektedir. Diğer yandan yatırımcılar için önem taşıyan “Azerbaycan ile Türkiye Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması” 09.02.1994 tarihinde, “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma” 09.02.1995 tarihinde imzalanmıştır (Hüseynova, 2007: 81). Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde önemli

araçlardan birisi olan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) Birinci Dönem Toplantısı Protokolü 20.02.1997 tarihinde imzalanmıştır (Bulut vd., 2009: 204).

2 Kasım 1992 tarihinde Ankara’da imzalanan, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması’nın IX. Maddesi uyarınca teşkil edilen Türkiye-Azerbaycan Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu’nun Yeddinci Dönem Toplantısı 10-11 Temmuz 2014 tarihlerinde Ankarada gerçekleştirilmiştir (DEİK Yayınları, <http://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/4955>, Erişim: 10.06.2016).

3.4. Türkiye –Azerbaycan Dış Ticari İlişkileri

Azerbaycan’ın 18 Ekim 1991’de ilan ettiği bağımsızlığını ilk olarak tanıyan Türkiye, Azerbaycan’ın siyasi bağımsızlığının güçlenmesinin, ekonomik bağımsızlığını gerçek anlamda elde etmesi ve ekonomik kalkınmasını sağlaması ile mümkün olacağını göz önünde bulundurarak, sahip olduğu ekonomik imkan ve deneyimleri, devlet ve özel teşebbüs olarak Azerbaycan ile paylaşmaya başlamıştır (Bulut vd., 2009: 203).

Kültürel yönden benzer özellikler taşıması nedeniyle Azerbaycan dışı açılmak isteyen Türkiyeli işadamları ve yatırımcıları için oldukça cazip bir Pazar konumunda. Bağımsızlığını kazandıktan sonra yönünü batıya çeviren Azerbaycan’ın Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Moldova ve Kazakistan ile serbest ticaret anlaşması bulunuyor. Bu anlaşmayla da söz konusu ülkeler arasında herhangi bir gümrük vergisi uygulanmıyor. Bu da Azerbaycan’a yatırım yapmak isteyen iş adamları için önemli bir fırsat sağlıyor. Ayrıca Azerbaycan, başta petrol ve doğalgaz olmak üzere yer altı ve yer üstü kaynakları itibarıyla son derece zengin, Orta Asya, Orta Doğu ve Ön Asya’nın tam ortasında, tarihi ve ticari geçit yollarının üzerinde bir konumda olmasından dolayı Kafkasya bölgesinde oldukça önemli bir ülke olarak ilgi çekiyor. Türkiye’nin Azerbaycan’a ihracatı; ihrac ürünlerinin bu ülkede tanınmaya başlaması, Azerbaycan’ın en önemli ticaret partnerlerinden biri olan İran’ın ihrac ürünlerinin Türkiye ihrac ürünlerine kıyasla düşük kalitede olması, Azerbaycan – Rusya Federasyonu arasındaki Kuzey Kafkas demiryolunun kapalı olması, Türkiye şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açmak suretiyle Türkiye’den ithalat yapması ve bu malları iç piyasada pazarlaması gibi nedenlerle 1993 yılından bu yana yükselme eğilimi göstermektedir.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, yerli iş adamlarının faaliyetlerinin genişlemesi ve Türkiye dışındaki diğer ülkelerin de Azerbaycan pazarını cazip bularak bu pazarda daha büyük pay sahibi olmak için gayretlerini artırması Türkiye ekonomisinin Azerbaycan ekonomisi üzerindeki etkisini azaltmaya başlamıştır (Aras vb., 2005: 355). Aşağıdaki tabloda Türkiye ve Azerbaycan arasında dış ticaret değerleri 1995 – 2015 yılları itibariyle gösterilmektedir.

Tablo 32
Türkiye–Azerbaycan Dış Ticaret Değerleri (1000 USD)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
1995	26.445	140.510	114.065	166.955
1996	39.049	216.258	177.209	255.307
1997	41.283	179.702	138.419	220.985
1998	135.838	219.689	83.851	355.527
1999	69.087	142.991	73.904	212.078
2000	104.981	128.503	23.522	233.484
2001	67.382	148.167	80.785	215.549
2002	83.397	156.219	72.822	239.616
2003	107.036	195.252	88.216	302.288
2004	182.622	224.968	42.346	407.590
2005	275.959	313.002	37.043	588.961
2006	388.145	385.040	3.105	773.185
2007	1.056.323	624.692	431.631	1.681.015
2008	626.157	807.043	180.886	1.433.200
2009	107.588	906.941	799.353	1.014.529
2010	170.894	771.442	600.548	942.336
2011	455.761	1.302.443	846.682	1.758.204
2012	600.025	1.520.405	920.380	2.120.430
2013	525.985	1.463.805	937.820	1.989.790
2014	502.493	1.286.641	784.148	1.789.134
2015	304.298	1.171.385	867.087	1.475.683

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://stat.gov.az/>, Erişim: 12.02.2017

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Azerbaycan'ın Türkiye'ye en büyük hacimli ihracatı 2007 yılında olmuştur. 2005 yılından bu yana yıllık hacim olarak Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı en düşük rakam 2009 yılında 108 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın Türkiye'den ithalatına bakarsak yıllık hacim olarak en büyük rakam 2012 yılında 1 milyar 520 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında 2012 yılına göre Azerbaycan'ın Türkiye'den ithalatı % 3,7

oranında azalma kayd etmiştir. Son 5 yılın Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde en düşük dış ticaret hacminin 2015 yılına denk geldiği görülmektedir.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 2013 yılında 1,5 milyar USD, ithalatı ise 526 milyon USD olarak gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde toplam 2 milyar USD seviyesine ulaşan dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre % 6,2'lik azalış göstermiştir. 2014 yılında 2013 yılına göre ihracat hacmi % 12,1 oranında, ithalat hacmi ise % 4,5 oranında azalmıştır. 2012 yılında ise 2011 yılına göre dış ticaret hacmi % 21 oranında artış göstererek 1,8 milyar USD'den 2,1 milyar USD'ye yükselmiştir. 2007 yılında 2006 yılına göre Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı % 172 oranında artarak 388 milyon USD'den 1 milyar 56 milyon USD'ye yükselmiştir. Tabloya göre Azerbaycan'ın Türkiyeden ithalatı ise 2011 yılında 2010 yılına göre % 68,8 oranında artış göstererek 771 milyon USD'den 1 milyar 302 milyon USD'ye yükselmiştir. 2013 yılı Türkiye'nin ihracatının ilk üç kalemini demir-çelik, mobilya ürünleri ve kıymetli metaller oluşturmaktadır. Azerbaycan'dan Türkiye'nin ithalatının ilk üç kalemini ise doğal gaz, işlenmiş alüminyum ve ham petrol teşkil etmektedir. İkili ticaret hacminin 2023 yılına kadar 15 milyar USD'ye çıkarılması hedeflenmektedir.

2001 yılından itibaren Azerbaycan'da yeni gümrük vergileri yürürlüğe konmuştur, hükümet yerli üretimi arttırmak için ülkede üretimi mümkün olan bir çok ürünün ithalatından alınan ürünün vergilerini yükseltmeye çalışmıştır. Ama bu yönde uluslar arası kurumlarla anlaşmazlıklar vergilerin istenen seviyeye yükseltilmesine engel olmuştur (Mehdiyev, 2001: 26).

Bulut'a (2009: 78) göre SSCB'den ayrılmış diğer gelişmemiş ülkeler gibi Azerbaycan'da ekonomisini ayakta tuta bilmesi için sürekli olarak yabancı nakit akımını arttırmak zorundadır. Azerbaycan, sanayi sektörünün çok zayıf olması, ham petrol ve doğalgaz sektörleri hariç, diğer sektörlerde ihracattan gelen gelirlerin GSYİH oranlarına etkisinin çok zayıf olmasına rağmen, petrol ihracatından elde ettiği kazançla devlet olarak mevcut tüm problemleri çözmeye çalışmaktadır. Ancak Azerbaycan ekonomisinin petrol ihracatına dayalı olması ekonominin geleceği için potansiyel tehlikeler içeren bir durumdur.

Türkiye'den olan iş adamlarının Kafkasya coğrafyasında, özellikle Azerbaycan'da faaliyetleri genel olarak enerji, hizmet ve ticaret alanında genişlemiştir. Ama bu faaliyetleri, haksız rekabet, bürokratik işlemlerin çokluğu, mevzuat yetersizliği, gümrük sıkıntıları gibi sorunlar etkilemekte olup, Türkiye'li işadamlarının sıkıntısına yol açmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan için tüm yönleriyle stratejik önemi çok yüksek olması nedeniyle Türkiye ile ilişkilerde hiçbir alanda gerilemeye izin verilmemesi gerekir (Mesimov, 2001: 280).

3.5. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği ürünlerin büyük kısmı gıda ürünleridir. Bu ise ileriki yıllarda iki ülke arasında ticaret hacminin azalacağı kanaatini uyandırmaktadır ki, bu durumu aşmak için ekonomik ilişkilerde sanayi ürünleri üretimine önem vermek gerekir (Eyüpoğlu, 2003: 5). 2014 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'den ithalatı Azerbaycan'ın toplam ithalatının % 14'ünü kapsamaktadır. Bu oran Azerbaycan'ın toplam ithalatında Türkiye'nin Rusya'dan sonra ikinci sırada olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatında başlıca ürünler gösterilmektedir.

Tablo 33

Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatında Başlıca Ürünler (1.000 USD)

№	Ürünler	2013	2014	2015	2014/2015 % Değişim
	Genel Toplam	2.960.371	2.876.117	1.899.508	-34
1	Diğer mobilyalar vb. Aksam, parçaları	124.459	142.248	78.730	-45
2	Diğer kabuklu meyveler	134.541	126.811	70.629	-44
3	Hijyenik Havlular Ve Tamponlar	59.752	59.713	60.520	1,4
4	Yıkama, temizleme müstahzarları	46.712	56.539	54.063	-4
5	Başka yerde belirtilmemiş ürünler	17.055	64.139	41.094	-36
6	Kıymetli metaller	77.915	81.922	37.933	-54
7	İzole edilmiş tel, kablo	64.418	62.243	35.959	-42
8	Plastikten monofil, çubuk, profiller	49.134	54.680	34.407	-37
9	Ekmek, pasta, kek, bisküvi	29.147	33.088	32.285	-2
10	Alüminyum inşaat ve aksamı	17.139	20.194	25.474	26
11	Tedavide/korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	26.470	26.165	24.399	-7
12	Plastikten tüpler, borular, hortumlar	45.877	40.209	23.156	-42
13	Plastikten diğer levha, yaprak	30.991	29.543	23.111	-22
14	Toplu halde yolcu taşımağa mahsus motorlu taşıtlar	13.037	7.783	22.506	189
15	Sığır eti (dondurulmuş)	22.421	21.243	20.600	-3
16	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	34.463	31.037	19.955	-36
17	Buzdolapları, dondurucular, soğutucular, ısı pompaları	35.970	34.691	19.830	-43
18	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	28.363	32.721	18.179	-44
19	Muslukçu, borucu eşyası-basınç düşürücü	38.408	30.771	17.974	-42
20	Demir/çelik yassı mamul, kaplı, sıvanmış	39.818	32.780	17.821	-46
21	Alüminyum çubuk ve profiller	25.871	23.870	17.168	-28
22	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	35.178	28.052	16.653	-41
23	Yontulmaya, inşaata elverişli işlenmiş taşlar	44.215	26.190	16.383	-37
24	Plastikten diğer levhalar, yaprak, pelikül, varak ve lamalar	22.182	26.314	16.301	-38
25	Diğer aydınlatma cihazları, lambalar, ışıklı tabela,	32.049	38.394	15.896	-59
26	Özel amaçlı motorlu taşıtlar	25.936	25.485	15.693	-38
27	Elektrojen grupları, rotatif elektrik konvertisörleri	28.864	21.118	14.899	-29
28	Turunçgiller (taze/kurutulmuş)	19.624	19.724	14.647	-26
29	Demir/çelik çubuklar	63.496	32.998	14.390	-56
30	Demir/çelik depolar, sarnıçlar, küvler (hacim>300lt)	6.725	3.889	14.241	266
31	Lif levha, orta yoğunlukta	17.288	18.551	14.052	-24
32	Elektrik kontrol, dağıtım tabloları	31.497	35.274	13.842	-61
33	Çikolata ve kakao içeren diğer gıda ürünleri	22.283	22.590	13.382	-41
34	Elektrik transformatörleri, statik konvertisörler, endüktörler	18.854	21.759	12.880	-41
35	Plastikten diğer eşya	12.890	15.484	12.838	-17
36	Adi metallerden donanım, tertibat vb. Eşya	18.158	19.407	12.808	-34
37	Dokunmuş halılar, yer kaplamaları	36.679	34.429	12.753	-63
38	Eşya taşıma ambalajı için plastik mamulleri, tıpa,	17.231	17.843	12.521	-30
39	Bina, inşaat için marangozluk, doğrama mamulleri	34.011	26.752	12.517	-53
40	Tıp, cerrahi, dişçilik, veterinerlik alet ve cihazları	17.878	14.316	12.315	-14

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr, Erişim: 18.03.2017

Yukarıdaki tabloya bakarsak, 2015 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a toplam ihracatı % 34 oranında azalarak 1.899.508.000 USD hacmine kadar inmiştir. 2014 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a toplam ihracatı 2013 yılına göre % 2,8 oranında azalmıştır. Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatında başlıca ürün 2015 yılında % 4,1 oranında payla "Diğer mobilyalar vb. Aksam, parçaları" ihracatına aittir. "Diğer mobilyalar vb. Aksam, parçaları" ihracatı 2015 yılında 2014 yılına göre % 45 oranında azalma kayd etmiştir. 2015 yılı verilerine göre ikinci sırada % 3,7 oranında payla "Diğer kabuklu meyveler" , üçüncü sırada ise % 3,2 oranında payla "Hijyenik Havlular Ve Tamponlar" ihracatına aittir.

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere ilk 10'lukta son iki sırayı "Ekmek, pasta, kek, bisküvi" ihracatı ve "Alüminyum inşaat ve aksamı" ihracatı kapsamaktadır.

3.6. Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatı

Türkiye liberal ekonomiye geçtikten sonra ticari olarak yönünü Avrupa'ya çevirmiştir. Türkiye'nin doğusunda bulunan Azerbaycan gibi doğal gaz ve petrol açısından zengin ülkelerin ihracatlarında meydana gelen artış ile birlikte tüketim ve talep sürekli olarak artış göstermektedir (Amineh, 2006: 27).

2014 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı toplam ihracatın % 2,3 oranında payla ülkeler sıralamasında 14. sıradadır.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin Azerbaycandan ithalatındaki başlıca ürünler gösterilmektedir.

Tablo 34

Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (1000 USD)

№	Ürünler	2013	2014	2015	2014/2015 % Değişim
Genel Toplam		333.748	291.283	232.376	-20
1	İşlenmemiş alüminyum	104.858	115.925	64.830	-44
2	Diğer kabuklu meyveler (taze/kurutulmuş) (kabuğu çıkarılmış/soyulmuş)	52.471	69.651	62.550	-10
3	Asiklik alkoller vb. Halojenlenmiş, sülfolanmış, nitrolanmış/nitrozalanmış türevler	8.528	15.897	22.574	42
4	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	35.502	24.259	19.593	-19
5	Altın (ham, yarı işlenmiş, pudra halinde)	0	0	12.783	100
6	İşlenmemiş kurşun	3.421	5.566	8.264	48
7	Rafine edilmemiş bakır; elektrolitik rafine için bakır anotları	676	142	5.388	3.694
8	Sığır ve at cinsi hayvanların dabaklanmış derileri	12.228	7.511	5.306	-29
9	Arıtılmış bakır, işlenmemiş bakır alaşımları	9.441	3.996	4.964	24
10	Pamuk (dikiş hariç) ipliği	7.762	5.471	4.832	-12
11	Pamuk (kardesiz, taranmamış)	5.966	381	4.407	1.056
12	Asiklik hidrokarbonlar	0	16.813	4.295	-74
13	Alüminyum sac, levha ve şeritler, kalınlık>0, 2mm	492	1.168	2.657	127
14	Elektrik motorları, jeneratörler	0	45	1.530	3.300
15	Sığır eti (dondurulmuş)	4.156	5.426	1.441	-73
16	Başka yerde belirtilmemiş ürünler	8	7	939	13.314
17	Bakır hurda ve döküntüler	1.771	1.675	909	-46
18	Hayvan bağırsak, mesane ve midesi (taze/soğutulmuş/dondurulmuş vs.)	1.081	2.331	482	-79
19	Alüminyum döküntü ve hurdaları	321	270	358	33
20	Kıymetli metaller ve kaplamalarından mücevherci eşyası	467	0	357	100
21	Bakır teller	0	0	330	100
22	Turbojetler, turbo-propeller, diğer gaz türbinleri	0	0	330	100
23	Kuru baklagil; nişasta/inülin içeren kök ve yumru; meyvelerin unu, ezmesi ve tozu	323	237	301	27
24	Toprak, maden, cevheri taşıma, ayırma, seçme vb. İş makineleri	0	0	293	100
25	Ateşli silahların aksam-parçaları, teferruatı	976	738	244	-67
26	Tıp, cerrahi, dişçilik, veterinerlik alet ve cihazları	7	0	169	100
27	Kitap, broşür, risale vb. Matbua	0	9	160	1.677
28	Turunçgiller (taze/kurutulmuş)	0	0	153	100
29	Demir/çelikten civvata, somun, tavan halkası, vida, perçin, pim vb.	2	9	94	944
30	Özel amaçlı motorlu taşıtlar	0	0	93	100
31	Metalleri dövme, işleme, kesme, şataflama presleri, makineleri	0	0	93	100
32	Uzunlamasına kesilmiş, biçilmiş ağaç; kalın >=6 mm	143	95	79	-17
33	Heykel/yontu sanatının orijinal eserleri	0	2	79	3,85
34	Hasat, harman, biçme; ürünleri ayırma, temizleme makine, cihazları	0	0	78	100
35	Demir/çelikten diğer tüpler, borular, içi boş profiller	0	8	64	700
36	Gazeteler ve periyodik yayınlar	0	0	64	100
37	Diğer mefruşat eşyası (94.04 pozisyonundakiler hariç)	0	0	61	100
38	Petrol yağlarının/bitümenli minerallerden elde edilen yağların kalıntıları	1.823	426	61	-86
39	Sular (tatlandırıcısız, lezzetlendirilmemiş)	19	70	60	-14
40	Prefabrik yapılar	0	0	59	100

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr, Erişim: 07.02.2017

Yukarıdaki tabloya bakarsak, 2015 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'dan toplam ithalatı % 20 oranında azalarak 232.376.000 USD hacmine kadar inmiştir. 2014 yılına olan verilere göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'a olan ithalatı 2013 yılı ile kıyaslandığında % 12,7 oranında azaldığı görülmüktedir.

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatında başlıca ürün 2015 yılında % 27,9 oranında payla "İşlenmemiş alüminyum" ithalatına aittir. "İşlenmemiş alüminyum" ithalatı 2015 yılında 2014 yılına göre % 44 oranında azalma kayd etmiştir. 2015 yılı verilerine göre ikinci sırada % 26,9 oranında payla "Diğer kabuklu meyveler" , üçüncü sırada ise % 9,7 oranında payla "Asiklik alkoller" ithalatına aittir.

3.7. Türkiye ve Azerbaycan Arasında Sektörlere Göre Dış Ticaret

Türkiye ve Azerbaycan arasında sektörlere göre dış ticaretin incelenmesi amacıyla sırasıyla Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri Dış Ticareti, Sanayi Ürünleri Dış Ticareti, İnşaat Malzemeleri Dış Ticareti, Tekstil ve Hazır Giyim Dış Ticareti adlı alt başlıklar aşağıda kısaca ifade edilmektedir.

3.7.1. Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri Dış Ticareti

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra tarım sektöründe uygulanan politikalarda, Sovyet döneminden kalma kolhoz ve sovhozların mülkiyetinin köylülere paylaşılması ile özel teşebbüsün teşviki ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tarımla uğraşan köylüye, düşük fiyatla mazot satışı ve 5 yıllık olarak, yani 1998 yılından 2003 yılına kadar vergi muafiyeti tanınması, köylüyü topraklandırma hamlelerinin bir diğer destekleyici uygulaması olarak sayılabilir. Bu sebeplerden dolayı Azerbaycan'da tarım sektörünün gelişmeye başlaması ancak 1996'dan sonra olmuştur (Zengin ve Mikailov, 2004: 80).

Tarım sektöründeki iş birliğini geliştirmek için Azerbaycan ve Türkiye, 9 Şubat 1994'te "Tarım Alanında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İş Birliği Protokolü"nü imzalamışlardır. İki ülke arasında oluşturulan "Tarım İcra Komitesi", II dönem toplantısını 2001 yılında Azerbaycan'da yapmıştır, Türkiye ve Azerbaycan arasında bu yönde bir de protokol imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO)'nın iş birliği çerçevesinde

Azerbaycan'ın gıda ve tarım güvenliği için bir proje geliştirilmiştir (Aras, 2004: 176). Bu projedeki amaç ise Azerbaycan'da tarımsal alandaki gelişmeleri teşvik etmek ve Azerbaycan ile Türkiye'nin ilişkilerini BM bünyesinde de daha kaliteli seviyeye getirmektir (Gürler, 2015: 143).

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın Türkiye'den tarım ve gıda sanayi ürünlerinin ithalatı 2012-2015 yılları itibariyle gösterilmektedir:

Tablo 35

Azerbaycan'ın Türkiye'den Tarım ve Gıda Sanayi Ürünleri İthalatı (1.000 USD)

Madde İsmi	2012	2013	2014	2015
Kuş yumurtaları	7.876,6	6.244,2	8.908,7	39.715,2
Buğday	-	5.455,7	8.860,6	-
Çikolata ve çikolata ürünleri	3,793	7.452,9	7.668,3	2.798,5
Ekmek, unlu, şekerli mamulleri,	3.834,7	4.608,6	5.947,6	10.327,8
Mineral ve gazlı sular	1.340,7	2.228,3	3.479,7	440,2
Kanatlı kuş eti ve ilave et ürünleri	1.631,3	1.939,6	1.963,1	864,1
Bitki yağları	1.758,2	2.392,8	1.485,4	1.411,1
Şeker mamulleri ürünleri	1.285,2	1.434,5	1.266,6	1.922,6
Makarna ürünleri	1.306,9	1.089,7	1.179,3	6.344,1
Tereyağı ve diğer süt yağları ve macunları	795,2	1.318,1	1.101,4	1.438,4
Taze sebze	4.114,5	303,9	1.039,2	1.866,8
Patates	30,6	825,3	1.037,4	-
Sigara	-	-	755,8	-
Süt ve krema	829,6	528,6	547,8	698,7
Et sosisi	274,1	339,8	407,7	245,6
Pirinç	124,9	413,3	329,1	387,7
Taze meyve	4.105,5	590,7	319,1	14.487,7
Margarin, diğer gıda karışımları	123,3	-	197,8	240,7
Çay	69,8	123,6	164,7	58,4
Bira	89,9	166,9	143,9	115,6
Taze ve dondurulmuş balık	-	68,9	113,5	354,4
Buğday unu	11,7	-	56,8	111,3
Toplam	33.395,7	37.525,4	46.973,5	83.828,9

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az> , Erişim: 30.03.2017

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Azerbaycan'ın Türkiye'den ithal ettiği toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri 2013 yılında 2012 yılına göre % 11 oranında , 2014 yılında ise 2013 yılına göre % 20,1 oranında arttığı görülmektedir. 2015 yılında ise 2014 yılına göre % 44 oranında arttığı görülmektedir.

Tablo 35'e bakarsak Azerbaycan'ın Türkiye'den toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri ithalatında 2012 yılında % 23,6'lık oranla, 2013 yılında % 16,6'lık oranla ve 2014 yılında % 19'luk oranla en büyük pay kuş yumurtaları ithalatına aittir. Azerbaycan'a kuş yumurtaları ihraç eden ülkeler sırasında 2014 yılı Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun verilerine göre % 84,7 oranında payla Türkiye ilk sıradadır.

2014 yılı Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun verilerine göre Azerbaycan buğday ithalatının % 50,6'sını Rusya'dan, % 46,2'sini Kazakistan'dan ve % 3'ünü Türkiye'den ithal etmiştir. 2012 yılında Azerbaycan Türkiye'den buğday ithal etmemiştir. Tablo 31'den görüldüğü gibi 2014 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'den yaptığı buğday ithali 2013 yılına göre % 38,4 oranında artmıştır.

Tablo 35'de yer alan 2014 yılı verilerine göre ilk beş kalemin toplamı Azerbaycan'ın Türkiye'den ithal ettiği toplam tarım ve gıda sanayi ürünlerinin % 74,2'sini oluşturmaktadır.

Genel olarak Azerbaycan'ın tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatı yaptığı ülkelere bakarsak 2014 yılına kadar Türkiye'ye tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatı yapmadığı görülmektedir. 2014 yılında Azerbaycan Türkiye'ye meyve ve sebze konserveleri ihracatına başlamıştır.

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın Türkiye'ye ve diğer ülkelere ihraç ettiği tek tarım ve gıda sanayi ürünü olan meyve ve sebze konserveleri ihracatı 2014 ve 2015 yılı itibariyle ülkeler bazında gösterilmektedir:

Tablo 36**Azerbaycan'ın Meyve ve Sebze Konservleri İhracatı (2014-2015)**

Ülkeler	2014 Miktar (ton)	2014 Miktar (1000 USD)	2015 Miktar (ton)	2015 Miktar (1000 USD)
Rusya Federasyonu	3.120,5	3.341,2	1624,5	1378,3
Gürcistan	523,6	778,3	575,5	831
Türkiye	482,2	484	-	-
Kazakistan	328,3	426,3	255,1	302,2
Almanya	314,7	1.958,9	161,2	1081,7
Irak	215,8	342,2	-	-
Türkmenistan	166,9	205,4	-	-
Çin	125	84,3	-	-
Birleşik Arap Emirlikleri	113,6	93	51,2	34,2
ABD	90,9	137,1	56,5	112,2
Özbekistan	62,6	17,1	-	-
İsrail	25,8	20,8	-	-
Avusturya	22,3	179,2	-	-
Diğer ülkeler	14,2	20,1	156,1	206,1
Toplam	5.606,4	8.087,9	2880,1	3945,7

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az> , Erişim: 01.07.2016

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 2014 yılında Azerbaycan'ın yapmış olduğu toplam meyve ve sebze konservleri ihracatında Türkiye'nin % 6'lık payla 3. sırada olduğu görülmektedir. 2015 yılı verilerinde ise Türkiye'ye Azerbaycan'ın yapmış olduğu meyve ve sebze konservleri ihracatının ciddi bir miktarda olmadığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda 2015 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihraç etmiş olduğu tek tarım ve gıda sanayi ürünü olan meyve ve sebze suları ihracatının bilgileri verilmiştir.

Tablo 37**Azerbaycan'ın Türkiye'ye Tarım ve Gıda Sanayi Ürünü İhracatı (2015)**

Madde İsmi	Miktar (ton)	Miktar (1000 USD)
Meyve ve sebze suları, ton	86,2	77,6

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az> , Erişim: 02.04.2017

3.7.2. Sanayi Ürünleri Dış Ticareti

Sanayi alanındaki ilişkileri geliştirmek için Azerbaycan ile Türkiye hükümetleri arasında 2 Kasım 1992’de Ankara’da imzalanan, “Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Kurumlarını Geliştirme Yönünde Teknik İş Birliği Protokolü”, 9 Şubat 1994’te Ankara’da imzalanan, “Gelirlerden Çifte Vergi Kesintisinin Önlenmesi Protokolü” ve aynı tarihte imzalanan “Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Protokolü”, sanayi alanında karşılıklı iş birliğini artırmaya yönelik faaliyetlerdir (Akman, 2005: 26).

Aşağıdaki tabloda ARDSK’nın verilerine göre Azerbaycan’ın Türkiye’ye yapmış olduğu sanayi ihracatında yer alan başlıca ürün bilgileri 2012, 2013 ve 2014 yılları itibariyle yer almaktadır:

Tablo 38
Azerbaycan’ın Türkiye’ye Sanayi Ürünleri İhracatı (1.000 USD)

Ürün Tanımı	2012	2013	2014
Gazyağı	219.883,7	278.282,3	270.060,9
İmal edilmemiş alüminyum	90.231,3	80.058,9	79.299,3
Birincil formda etilen polimerleri	28.031,5	31.772	47.997,9
Petrol reçineleri	22.741,5	25.548,9	35.908,4
Lubrikant (Yağlar)	16.145,6	16.837,6	13.745
Ham petrol	140.962,4	25.548,9	11.755,6
Kerosin	10.263,9	9.538,6	11.429
Asiklik alkoller ve bunların türevleri	4.488,4	5.921,6	11.422,7
Elektrik enerjisi	7.774,4	13.145,4	5.741,2
Pamuk ipliği	2.317,2	7.346,8	5.654,2
İmal edilmemiş koyun ve kuzu derileri	4.799,1	5.529,7	5.319,5
Pamuk lifi	7.646,9	5.261,1	343,6
Toplam	555.285,9	504.791,8	498.677,3

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az> , Erişim: 02.01.2017

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Azerbaycan’ın Türkiye’ye yapmış olduğu toplam sanayi ürünleri ihracatının 2012 yılında % 39,6 oranında payla, 2013 yılında % 58,1

oranında payla, 2014 yılında ise % 54,2 oranında payla gazyağı ihracatı ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'ye yapılan gazyağı ihracatı 2014 yılında 2012 yılına göre % 22,8 oranında artmıştır. Azerbaycan'dan Türkiye'ye yapılan ham petrol ihracatı 2013 yılında 2012 yılına göre % 81,9 oranında, 2014 yılında 2013 yılına göre % 46 oranında azalmıştır.

Aşağıdaki tabloda 2015 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye yapmış olduğu toplam ihracatı gösterilmektedir:

Tablo 39
Azerbaycan'ın Türkiye'ye Sanayi Ürünleri İhracatı (2015)

Madde İsmi	İhracat Miktarı USD (1000)
Meyve ve sebze suları, ton	77,6
Ham petrol, bin ton	3 074,9
Gaz yağı, ton	125.370,3
Yağlar, ton	3.538,6
Atsiklik alkoller ve onların türevleri, ton	11.292,2
Kağıt ve kartondan sıhhi-hijyenik eşya, ton	33.250,0
Kurşun, imal edilmemiş, ton	1.263,4
İmal olunmamış alüminyum, ton	71.684,0
Toplam	249.551

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az> , Erişim: 30.03.2017

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere 2015 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye yapmış olduğu toplam ihracatın % 50,2'sini gaz yağı ihracatı kapsamaktadır.

Aşağıdaki tabloda ARDSK'nın verilerine göre Azerbaycan'ın Türkiye'den yapmış olduğu sanayi ürünleri ithalatında yer alan başlıca ürün bilgileri 2012-2015 yılları itibariyle yer almaktadır:

Tablo 40
Azerbaycan'ın Türkiye'den Sanayi Ürünleri İthalatı (1.000 USD)

Ürün Tanımı	2012	2013	2014	2015
Demir ve çelik	141.651	96.524,5	110.326,4	86.240,1
Sentetik deterjan	49.141,2	51.364,3	53.516,2	41.566,6
Ağaçtan ofis, yatak, mutfak ve diğer mobilyalar	33.313,2	15.540,8	37.325,9	29.817,8
İzolasyon edilmiş tel ve kablolar	12.404,8	29.867,1	14.646	-
Gaz, enerji, sıvı sayaçları	6.434	22.770	13.607,8	132,6
Ağaçtan ürünler	12.941,1	11.913,2	12.195,7	13.852,3
Lastik	14.092,8	12.650,4	10.642,4	6.228,1
Elektrik transformatörleri	9.264,8	10.826,8	10.408,1	8.152,8
Koltuk mobilyaları	5.416,2	6.610,9	10.096,1	10.117
Kağıt ve karton eşya	7.407,7	6.985,9	7.433,8	5.734,2
Gıda endüstrisi için ekipman	9.348,1	8.529,2	6.401,9	2.297,3
Etilen polimerleri, birincil formda	15.537,2	10.673,6	5.079,3	2.054
Sabun	4.618,7	4.282,6	4.189	3.326,8
Vinilklorid polimerleri, birincil formda	4.237,8	3.496	2.864,8	2.436,9
Mineral gübreler	1.158,7	1.437,3	2.755,6	614,6
Elektrikli ev aletleri	5.267	2.375,9	2.299,8	3.480,9
Elektrik motorları	1.674,2	1.549,9	1.222,5	1.148,5
Hesap makineleri, blok ve tesisleri	3.086,4	2.166,6	1.186,5	1.062,3
Propilen polimerleri, birincil formda	1.878,7	2.991,9	1.075,2	977,2
Ayakkabı	558,2	547,2	907,9	787,2
Uzunlamasına doğranmış orman malzemeleri	0	698,2	376,1	174,1
Porselenden inşaat tuğlaları	189,6	48,8	124,5	177,1
Topoğrafik, meteorolojik, jeofizik cihazlar	81,3	21,9	119	-
Toplam	339.702,7	303.873	308.800,5	220.378,4

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az> , Erişim: 02.03.2017

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Azerbaycan'ın Türkiye'den yapmış olduğu toplam sanayi ürünleri ithalatının 2012 yılında % 41,7 oranında payla, 2013 yılında % 31,8 oranında payla, 2014 yılında ise % 35,7 oranında payla demir ve çelik ithalatı ilk sırada yer almaktadır. Yukarıdaki tabloya göre Azerbaycan'ın Türkiye'den yaptığı toplam sanayi ürünleri ithalatı 2014 yılında 2012 yılına göre % 9,1 oranında azaldığı görülmektedir. 2015 yılında 2014 yılına göre toplam sanayi ürünleri ithalatı % 28,6 oranında azalmıştır.

3.7.3. İnşaat Malzemeleri Dış Ticareti

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin verilerine göre Azerbaycan'ın Türkiye'den yapmış olduğu inşaat malzemeleri ithalatında yer alan başlıca ürün bilgileri 2012-2015 yılları itibariyle yer almaktadır:

Tablo 41
Azerbaycan'ın Türkiye'den İnşaat Malzemeleri İthalatı (1.000 USD)

Ürün Tanımı	2012	2013	2014	2015
Doğal kum	567,3	744,5	474,3	1.050,3
Kuars	8.102,3	9.074,3	4.517,4	821,9
Granit, anıt ve inşaat için diğer taşlar	152,5	228,8	191,2	81,9
Alçı	2.103,9	979,8	560,9	245,9
Çimento klinker, çimento,	1.917	8.203	4.910,8	-
Plastik borular, hortumlar ve fittingler	30.783	11.522,3	6.836,7	6.525,3
Ahşap esaslı paneller	5.808,4	6.639,2	7.403,7	1.791,4
Ağaç lifli levhalar	7.132,7	5.274	4.792	7.820,6
Yapıştırılmış faner	11.983,7	1.147,6	1.683,5	4.240,3
Porselenden inşaat tuğlaları	189,6	48,8	124,5	177,1
Sıcak haddelenmiş çelik	4.800,4	3.110,8	6.496,4	5.224,1
Soğuk haddelenmiş çelik	2.726,2	3.271,7	2.160,8	947,5
Siyah metal bağlantı elemanları	5.242,8	5.793,5	5.367,1	2.467,6
Metalik konstrüksiyonlar	119.380,6	81.703,8	92.344	77.600,9
Toplam	200.890,4	137.742,1	137.863,3	108.994,8

Kaynak: ARDSK Yayınları, <http://www.stat.gov.az> , Erişim: 02.01.2017

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Azerbaycan'ın Türkiye'den yapmış olduğu toplam inşaat malzemeleri ithalatının ilk sırasını 2012 yılında % 59,4 oranında payla, 2013 yılında % 59,3 oranında payla, 2014 yılında ise % 67 oranında payla metalik konstrüksiyonlar ithalatı kapsamaktadır. Türkiye'den yapılan metalik konstrüksiyonlar ithalatı 2014 yılında 2012 yılına göre % 22,6 oranında azalmıştır. Yukarıdaki tabloya göre Azerbaycan'a Türkiye'den yapılan toplam inşaat malzemeleri 2014 yılında 2012 yılına göre % 31,4 oranında azaldığı görülmektedir. 2015 yılında bir önceki yıla göre % 20,9 oranında azalma olduğu görülmektedir.

BÖLÜM 4. AZERBAJCAN'IN DIŞ TİCARETİNİN TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİNİ ANALİZ ETMEYE YÖNELİK ARAŞTIRMA

Azerbaycan'ın Dış Ticaretini Analiz etmeye Yönelik Araştırmanın konu alındığı ana başlık altında Araştırmanın amacı, Azerbaycan Dış Ticaretinin Sektörel Değerlendirilmesi, Azerbaycan'ın İhracatı ve İthalatı Arasındaki Nedensellik İlişkileri incelenmektedir.

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Azerbaycan'ın dış ticaret faaliyetlerini incelemek ve Türkiye ile olan dış ticaretini analiz etmektir. Bu tür çalışmalar zaman serileri aracılığıyla gerçekleştirilmekte olup, bu verilerin belirli bir zaman sürecine yayılması gerekmektedir. Azerbaycan örneğinde, bu veriler yalnızca 2000 yılından itibaren başlamaktadır (www.stat.gov.az). Bu durum; Azerbaycan örneğinde aylık verilerle çalıőmasına neden olmaktadır. İstatistiksel analizlerin uygulanabilmesi için dış ticaret verilerinin yanında bazı ekonomik göstergelere ihtiyaç duyulmaktadır. Azerbaycan resmi kurumlarının ekonomik göstergelerinin aylık verileri yayımlanmamaktadır. Bu nedenle, Azerbaycan'ın mukayeseli üstünlüğü olduğu sektörler tespit edilerek, ülkenin dış ticaret gücü belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun sonrasında, Azerbaycan'ın ithalatı ve ihracatı arasındaki nedensellik ilişkilerine daha sonra ise Türkiye ile olan dış ticaretteki nedensellik ilişkisine bakılmıştır. Ulaőtılan sonuçlardan hareketle, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin nasıl arttırılabileceği konusunda önerilerde bulunulmuştur.

4.2. Azerbaycan Dış Ticaretinin Sektörel Değerlendirilmesi

Azerbaycan dış ticaretinin sektörel değerlendirilmesinin konu alındığı ana başlık altında Amaç, Veri Seti ve Metodoloji, Yöntem araştırılmaktadır.

4.2.1. Amaç

Çalışmanın bu bölümünde, Azerbaycan'ın dış ticaretinin daha iyi anlaşılabilmesi için sektörler bazında bir mukayeseli üstünlük analizi yapılarak, Azerbaycan'ın dış rekabet gücü belirlenmeye çalışılmıştır.

4.2.2. Veri Seti ve Metodoloji

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dış ticari ilişkilerin irdelendiği bu çalışmada, Azerbaycan'ın rekabet gücü yüksek olan "Ham Petrol" sektörünün, Türkiye'nin rekabet gücü yüksek olan sektörü olarak "Yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler" sektörü ve "Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar" sektörü 2007-2014 yılları arası aylara göre ihracatı kullanılmıştır. Serilerle kurulacak modellerle ilgili sahte regresyon gibi sorunları minimize etmek için logaritmik seriler üzerinden çalışılmıştır. Azerbaycan'ın "Ham Petrol" sektörüne ait olan veriler Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'ndan temin edilirken, Türkiye'nin rekabet gücü yüksek olan sektörü olarak "Yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler" sektörü ve "Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar" sektörüne ait verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan verilerin analizi Eviews Programı yardımıyla ile hazırlanmıştır.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi ortaya koyabilmek için, öncelikle değişkenlerin aynı mertebeden durağan olması gerekmektedir. Durağanlık mertebesinin tespit edilebilmesi için Genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF) Testi kullanılmıştır.

2007-2014 yıllarını kapsayan çalışmaya 2014 yılı da eklenip veriler güncellenerek Azerbaycan'ın sektör bazında dış rekabet gücünde bir değişimin olup olmadığı incelenmiştir. Bu analizde kullanılan veriler Azerbaycan Gümrük Kurumu'nun 2004-2014 yıllarını kapsayan Dış Ticaret isimli raporundan temin edilmiştir (ARDGK Yayınları, <http://www.customs.gov.az> , Erişim: 02.10.2016).

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın ticaret hacminin dinamiği gösterilmektedir.

Tablo 42**Azerbaycan'ın Ticaret Hacminin Dinamiği (1000 USD)**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ticaret hacmi	20.818,2	27.924,1	36.326,9	33.560,8	34.687,9	31.016,3
<i>Dinamik %</i>	<i>37,9</i>	<i>134,1</i>	<i>129,9</i>	<i>92,4</i>	<i>103,4</i>	<i>94,1</i>
İhracat	14.698,5	21.324,8	26.570,9	23.908	23.975,4	21.828,6
<i>Dinamik %</i>	<i>30,8</i>	<i>145,1</i>	<i>124,4</i>	<i>90</i>	<i>100,3</i>	<i>98</i>
İthalat	6.119,7	6.599,3	9.756	9.652,8	10.712,5	9.187,7
<i>Dinamik %</i>	<i>85,4</i>	<i>107,8</i>	<i>147,8</i>	<i>99</i>	<i>110,9</i>	<i>85,4</i>
Bakiye	8.578,8	14.725,5	16.814,9	14.255,2	13.262,9	12.640,9

Kaynak: ARDGK Yayınları, <http://www.customs.gov.az> , Erişim: 02.10.2016

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere 2011 yılı ticaret hacminin ve ihracat hacminin, 2013 yılı ithalat hacminin en yüksek olduğu yıldır. Değer ifadesinde ithalat yapısında gıda ürünlerinin payı % 12.0, tütün ve tütün mamulleri - % 3.1, çimento - % 0.3, petrol ürünleri - % 1.3, farmaseptik ürünleri - % 1.9, plastik ve plastik mamulleri - % 2.1, ahşap ve ahşap ürünleri - % 2.1, siyah metal ve mamulleri - % 16.3, makine, mekanizmalar, elektrikli cihazlar, ekipman ve yedek parça - % 21.1, otomobil ve yedek parçalar - % 23.6, mobilya ve yedek parçaları - % 1,3 ve diğer ürünler - % 14,9.

4.2.3. Yöntem

Ürün piyasalarında yaşanan büyük şoklar, yeniden yapılanan sermaye akımları ve döviz kurlarındaki hızlı değişim İkinci Dünya Savaşı sonrası ticari ilişkilerin yönünü değiştirmiş buna bağlı olarak global rekabet gücü ile ilgili görüşlerde değişikliklere yol açmıştır. Ortaya çıkan bu yeni karmaşık yapı sonucunda, karşılaştırmalı üstünlüklerin Klasik ilkeleri etrafında ekonomistlerin güçlü bir fikir birliği ortaya koyduğu gözlemlenmiştir. Uluslararası ticaretin gerek ikili düzeyde, gerekse bölgesel olarak serbestleştirilmesi; uluslararası toplantılarda üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur (Rashid, 2006:1).

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, David Ricardo'ya dayanan (1817) en eski uluslararası ticaret teorilerinden birisidir (Ricardo, 1817: 115-132). Teori özellikle, bir ülkenin niçin belli mal ve hizmet kategorilerinin ihracatında uzmanlaşması ve diğerlerini ithal etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, bir ülke ticaret ortaklarına göre nispi olarak ucuza (daha

düşük birim emek maliyetle) üretebildiği malları ihraç etmeli, nispi olarak pahalıya (daha yüksek birim emek maliyetle) üretebildiklerini de ithal etmelidir. Bu durumda, dış ticaretten sağlanan kazançlar hem ülke refahını maksimize edecek, hem de serbest ticaret kanalıyla dünya ekonomik refahında da artışa yol açacaktır (Sharma, 2004:3).

Uluslararası ticaretin belirleyicisi olan karşılaştırmalı üstünlükleri ortaya atan Ricardo, teoride daha çok fiziksel ve doğal etkileri vurgularken, daha sonraki ekonomistler ağırlıklı olarak faktör donatımı, teknoloji ve insan faktörü üzerinde durmuşlardır. Ricardo'dan başlayarak Mill'e, Marshall'a, Heckscher-Ohlin'e ve çağdaş ekonomistlere kadar karşılaştırmalı üstünlüklerin teorik gelişimi devam etmiştir (Goldin, 1990: 14).

Balassa, ülkenin belli mallarda nispi ticaret performansının ölçülmesi suretiyle açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (AKÜ) katsayılarının, üretim faktörlerinin nispi fiyat farklılıklarındaki değişimleri ölçtüğünü ifade etmiştir (Messina, 2001: 154).

Balassa İndeksi ile, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayılarının kullanılması yoluyla, hangi sektörlerin potansiyel rekabet avantajı ve dezavantajına sahip olduğunu saptamak mümkün olmuştur (Ramirez, 2004: 12). Şayet, ülkenin belli sektörlerdeki uzmanlaşma derecesi ve ihracat rekabet gücü hükümet politikaları tarafından değiştirilmemiş ve bozulmamışsa, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük indeks değeri, ülkenin, söz konusu sektörlerde dünyanın geri kalanına göre üstünlüklerini / dezavantajlarını gerçekçi bir şekilde ortaya koyar (Wang ve Vollrath, 2000: 76).

Karşılaştırmalı üstünlüğün altında yatan kaynakların belirlenmesinden ziyade, ülkenin belli mallarda (sektörlerde) karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmadığını ortaya koymaya çalışan Balassa İndeksi, herhangi bir malın (sektörün) ülkenin toplam ihracatındaki payının, söz konusu malın (sektörün) dünyanın (ya da bölgenin) toplam ihracatındaki payına oranını ifade eder. Diğer bir ifadeyle Balassa indeksi, ülkenin bir maldaki (sektördeki) yurtiçi uzmanlaşmasını (AKÜ indeksinin payı), dünyanın (ya da bölgenin) uzmanlaşmasıyla karşılaştırır (Beningo, 2005: 6). Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (AKÜ) katsayısı değeri, UN Statistics Office ve Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) verilerinden (UN Comtrade ve PC TAS) hesaplanabilir (Kara ve Erkan, 2011: 71).

“j” ülkesinin “t” döneminde “k” malındaki (sektöründeki) AKÜ katsayısını Balassa aşağıdaki gibi ifade etmiştir (Balassa, 1965:99-123):

$$AKÜ = (X_{kt}^j / X_t^j) / (X_{kt}^w / X_t^w)$$

Burada;

X = İhracat,

t = Dönem,

k = Ürün (sektör),

j = Ülke,

w = Dünya.

AKÜ indeksinin pay kısmı, ürünün (sektörün) ulusal ihracattaki payını (%); payda kısmı ise, söz konusu ürünün (sektörün) dünya toplam ihracatındaki payını (%) temsil etmektedir (Mykhnenko, 2005:27).

Eğer AKÜ katsayısının sonucu 0 ile 1 arasındaysa rekabet dezavantajı; 1 ile 2 arasındaysa zayıf rekabet gücü; 2 ile 4 arasındaysa ise normal rekabet gücü ve 4'ün üzerinde olduğu halde ise ülkenin söz konusu ürünün ihracatında güçlü bir rekabet avantajına sahip olduğunu gösterir (Coxhead, 2007: 1099-1119).

Bu araştırmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisinden (Revealed Comparative Advantages – RCA), yani Vollrath tarafından geliştirilmiş olan ülke bazında kullanılan rekabet gücü formülü kullanılmıştır:

$$RCA_b = (\ln [(X_b / X_t) / (M_b / M_t)]) * 100$$

Burada;

RCA_b = b malı için rekabet gücü,

X_b = b malının (sektörünün) ihracatı,

X_t = Ülkenin toplam ihracatı,

M_b = b malının (sektörünün) ithalatı,

M_t = Ülkenin toplam ithalatı.

NACE üretimle ilgili ekonomik faaliyetlerin Avrupa standart sınıflamasıdır ve “Nomenclature statistique des Activités économiques dans la Communauté Européenne” in kısaltmasıdır (Thomas L. Vollrath, 1991: 270). RCA'lara göre sektörlerin rekabet gücü aşağıdaki gibi belirlenecektir:

- $RCA > 50$ ise o sektörün rekabet gücünün yüksek,
- $-50 < RCA < 50$ ise o sektörün rekabet gücünün sınırında,
- $RCA < -50$ ise o sektörün rekabet gücünün düşük olduğu söylenecektir.

Ardından “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Katsayısı” hesaplanıp RCA'ların anlamları ile dönem içindeki eğilimleri de belirtilmiştir.

Analize öncelikle 43 sektörden oluşan, NACE Rev. 1.1 sistemi'ne göre Azerbaycan'da 2007–2014 yılları arasında ihracat ve/veya ihracattaki payı %1'in üzerinde olan sektörleri belirlenmeye çalışılmıştır. Toplam 41 sektörden 3'ü bu kriteri sağlamıştır. Bunlar aşağıdakilerdir:

1. Ham Petrol RCA= % 87,71
2. Doğal Gaz RCA= % 5,11
3. Gaz Yağı RCA=% 3,51

Yukarıdaki formüle esasen yapılan hesaplama sonucunda %1'i geçen 3 sektörden yalnızca Ham Petrolün RCA'sı 50'den büyüktür. Dolayısıyla rekabet gücü yalnızca Ham Petrol sektöründe yüksektir.

Türkiye için ise yapmış olduğumuz araştırma sonucunda NACE Rev. 1.1 sistemi'ne göre 2007–2014 yılları arasında ihracat ve/veya ihracattaki payı % 1'in üzerinde olan sektörleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda 97 sektörden 17'si bu kriteri uygun olduğu görülmüştür.

Tablo 43'de 2007-2014 yılları arasında $RCA > 50$ kriterine uyan sektörler detaylı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 43
Türkiye'nin 2007-2014 Yılları RCA Katsayıları

No	Sektörler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	-	-	258,4 6	-	-	-	-	-
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	-	-	-	74,92	-	-	-	-
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları aksam- parça- aksesuarı	197,7 0	-	-	-	-	-	-	-
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	-	-	-	-	-	-	244,5 2	244,2 3
71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	-	-	-	69,82	-	108,8 4	-	-
72	Demir ve çelik	70,98	-	141,3 2	-	-	-	-	-
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	-	78,47	-	-	-	-	51,68	56,74
60	Örme eşya	-	-	-	171,2 3	155,4 9	-	183,1 3	171,6 1
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	-	275,5 5	-	252,6 0	262,4 6	-	-	274,9 6
73	Demir veya çelikten eşya	-	137,2 1	-	-	-	138,4 6	130,7 2	131,6 7
94	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb, prefabrik yapılar	-	-	-	-	99,75	113,7 0	114,5 4	105,5 3
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	-	189,0 0	302,1 4	158,3 7	158,5 4	-	162,6 3	162,6 5
57	Hahlılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	-	-	154,3 5	243,1 6	269,0 0	286,2 6	297,8 1	302,8 9
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar	-	320,2 4	-	301,5 2	291,5 7	290,8 0	307,8 1	286,7 1
25	Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento	151,2 0	193,3 7	-	256,5 8	229,8 2	220,0 1	243,7 3	222,1 4
8	Yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler	150,5 6	261,6 0	60,67	289,2 9	287,5 4	255,8 4	274,4 4	277,1 8
20	Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	79,11	322,1 4	81,85	365,3 7	348,6 4	354,7 0	352,3 0	348,3 8

Tablo 43' de verilen verilere esasen şu sonuçlar çıkarılır:

- Ürün grup numarası 7, 26 ve 85 olan sektörlerde RCA katsayısı 50' den büyük yalnızca bir dönem bulunmaktadır. Bu sektörlerdeki RCA katsayısı, 2010 yılına kadar olan dönemlerde 50' den büyüktür.

- Ürün grup numarası 19, 71 ve 72 olan sektörlerden RCA katsayısı 50' den büyük iki dönem bulunmaktadır. RCA değeri 19 numaralı sektörde son iki senede, 71 numaralı sektörde 2010 ve 2012 yıllarında, 72 numaralı sektörde ise 2010 senesine kadar ki dönemde 50'den büyüktür.
- Ürün grup numarası 87 olan sektörde RCA katsayısı 50' den büyük üç dönem bulunmaktadır. 2008, 2013 ve 2014 senelerinde bu sektörün RCA değeri 50'den büyük değere sahiptir.
- Ürün grup numarası 60, 61, 73 ve 94 olan sektörlerden RCA katsayısı 50' den büyük dört dönem bulunmaktadır. 2011'e kadar aktif bir sektör olmayan 94 numaralı sektörde 2011'den itibaren gözle görülür bir değişim görülmektedir. 60,61 ve 73 numaralı sektörler de belli bir RCA değeri etrafında değişim göstermişlerdir.
- Ürün grup numarası 62, 63 ve 57 olan sektörlerden RCA katsayısı 50' den büyük altı dönem bulunmaktadır. Bu üç sektörde 2007 yılında RCA değeri 50' den küçüktür. 2008'den itibaren bu sektörlerde canlanmaya başlamıştır.
- Ürün grup numarası 25 olan sektörden RCA katsayısı 50' den büyük yedi dönem bulunmaktadır. Bu sektörde yalnızca RCA 2009 yılında 50'den küçüktür. 2010 itibaren yeniden bu sektördeki RCA katsayısı 50'den büyüktür.
- Ürün grup numarası 8 ve 20 olan sektörlerde RCA katsayısı 2007-2014 yılları arasında 50' den büyüktür. Bu iki sektörde de 2010 yılına kadar hızlı bir artış görülmüş, 2010'dan sonra ise bu artıştaki değişim yavaşlamıştır. Biz çalışmamızda bu iki ürün grubunun 2007-2014 yılları arasında sürekli olarak RCA'sı 50'den büyük olduğu için bu iki ürün grubuna göre analizlerimizi yapacağız.

Tablo 44'de 2009-2014 yılları arasında Azerbaycan'ın dış ticaretinde Türkiye'nin payı detaylı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 44
2009–2014 Yıllarında Azerbaycan’ın Dış Ticaretinde Türkiye

Göstergeler	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ticari devriye						
Toplam, milyar USD	20.824	27.961	36.327	33.561	34.688	31.017
Türkiye ile, %	5	3,4	4,8	6,3	5,7	5,8
İhraç						
Toplam, milyar USD	14.701	21.360	26.571	23.908	23.975	21.829
Türkiye ile, %	0,7	0,8	1,7	2,5	2,2	2,3
İthalat						
Toplam, milyar USD	6,123	6,607	9,756	9,653	10,713	9,188
Türkiye ile, %	14,8	11,7	13,3	15,8	13,7	14

Kaynak: ARDGK Yayınları, <http://www.customs.gov.az> , Erişim:14.10.2016

Azerbaycan’ın Türkiye’ye ihracatının % 80 mineral yakıt (petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz), % 5-10 plastik mamuller, % 7-9 alüminyum ve alüminyum ürünleri oluşturmaktadır.

Türkiye’den ithalat % 30-35 çeşitli makinalar ve mekanik cihazlar, % 12-18 siyah metal mamullerden, % 7-10 plastik mamullerden, % 5-6 otomobil ve yedek parçalarını içerir. Aynı zamanda ayakkabılar, giyim-kıyafetleri ve d. ithal ediliyor.

Azerbaycan’da 2600’den fazla Türk şirketleri faaliyet göstermektedir (bu şirketlerde çalışan Türkler ülkede çalışan yabancıların% 25’ini oluşturmaktadır). Türkiye Ekonomi Bakanlığı’nın 2014 yılına olan verilerine göre, Türk inşaat şirketleri, Azerbaycan’da toplam değeri 7,5 milyar USD olan 321 proje çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Türkiye’de ise 1600’e yakın Azerbaycan şirketleri faaliyet göstermektedir (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Yayınları, <http://www.ekonomi.gov.tr/>, Erişim:18.09.2016).

2007 yılının Ocak ayında Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı kullanıma açılmıştır. Bu gaz hattının birinci bölümünü Azerbaycan ve Gürcistan’dan geçen 690 km uzunlukta olan Güney Kafkasya boru hattı Azerbaycan Devlet Petrol Şirketine (SOCAR), ikinci bölümü ise 280 km uzunlukta Gürcistan’dan Türkiye’nin Erzurum

kentine kadar olan BOTAŞ Türkiye Devlet Petrol ve Doğal Gaz Şirketine aittir. Güney Kafkasya boru hattı ile Azerbaycan Türkiye'ye yılda 5 milyar metreküp gaz ihraç ediyor (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı resmi sitesi, <http://www.enerji.gov.tr>, Erişim: 21.10.2016).

Azerbaycan petrol ve gaz ihracatından kazanılan döviz gelirlerinin pek çok bölümü para yatırımı şeklinde Türkiye'ye yönelmektedir. Böylece, son zamanlarda Azerbaycan, Türk yakıt kompleksine ve ekonomisine yatırım yapan en büyük yatırımcı haline gelmiştir.

2008 yılında SOCAR, Türk Hükümeti'nden 2,04 milyar USD karşılığında Türk petrol ve gaz sanayisinin en büyük şirketinden biri olan, 1965 yılında oluşturulan PETKİM Holding'in stoklarının kontrol paketini (%51) satın almıştır. Bu holdingi yönetmek için SOCAR Türkiye Enerji Şirketi kuruldu. SOCAR 2012 yılında Türk hükümetine ait olan geri kalan %10 hisse senedini de 0,168 milyar USD' ye satın almış ve SOCAR Türkiye Enerji'nin PETKİM Holding' de payı %61'e ulaşmıştır (Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi resmi sitesi, <http://www.socar.com.tr/>, Erişim:23.11.2016).

4.3. Azerbaycan ve Türkiye İhracatları Arasındaki Nedensellik İlişkileri

Azerbaycan ve Türkiye ihracatları arasındaki nedensellik ilişkilerinin konu alındığı ana başlık altında Amaç ve Araç, Birim Kök Testi, Johansen Eşbütünleşme Testi, AR Karakteristik Ters Polinom Kökleri ile Dinamik Analiz, Etki – Tepki Fonksiyonu ile Dinamik Analiz, Normallik Testi ve Değişen Varyans Testleri araştırılmaktadır.

4.3.1. Amaç ve Araç

Çalışmanın bu kısmında Azerbaycan'ın 2007-2014 döneminde Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı ve Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler sektörü ile sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar sektörü ihracatları arasındaki eşbütünleşme (cointegration) ilişkisinin mevcut olup olmadığını Engle ve Granger tarafından bulunan, daha sonra Johansen ile Juselius tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme yöntemi yardımıyla araştırılmıştır.

Engle-Granger ve Johansen eşbütünlüşme yöntemleri, durağan olmayan zaman serileri arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelemek amacıyla uygulanmaktadır. Engle-Granger ve Johansen eşbütünlüşme yöntemleri seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olabilmesi için serilerin aynı dereceden bütünlüşmüş olmaları gerektiğini ileri sürmektedir. Eğer bir seri birinci farkı alınmadan durağansa bu seri aynı düzeyde durağandır. Diğer bir ifadeyle, serinin bütünlüşme derecesi sıfırdır. Eğer bir serinin durağan olabilmesi için d kadar farkının alınması gerekiyorsa, bu seri d . dereceden bütünlüşüktür. Bu tanıma göre, X ve Y olan iki zaman serisi aynı derecede durağansa bu seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinden söz edilebilmektedir. Serilerin bütünlüşme dereceleri birim kök testleri yardımıyla belirlenmektedir. Bu çerçevede, çalışma Johansen eşbütünlüşme yönteminin ilk aşaması olarak serilerin durağanlığını Genelleştirilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testleri yardımıyla araştırmaktadır.

Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun veritabanından temin edilmiş olan 2007 - 2014 yıllarına ait aylık veriler kullanılmıştır. Analizi yapabilmek için Eviews programı kullanılmış ve analize öncelikle tüm değişkenlerin logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Değişkenler aylık frekansta olduğundan mevsimsellik özelliğine sahiptirler ve dolayısıyla her bir seri için mevsimsel düzeltme uygulanmıştır. Serilerin eşbütünlüşme derecesi, ADF birim kök testi yardımıyla incelendikten sonra seriler arasında uzun ilişki olup olmadığı Johansen eşbütünlüşme analizi çerçevesinde değerlendirilecektir. Uzun dönem ilişki söz konusu olursa hata düzeltme modeli (ECM) tahmin edilip değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü belirlemek amacıyla hata düzeltme modeline bağlı Granger nedensellik testleri uygulanacaktır.

4.3.2. Birim Kök Testi

Bir zaman serisinin istatistiksel analizi yapılmadan önce, o seriyi yaratan sürecin zaman içinde sabit olup olmadığı yani serinin durağanlığının araştırılması gerekir. Durağanlık bir takım istatistiksel çıkarımlar yapılabilmesi ve değişkenin daha başarılı tanımlanabilmesi için önemlidir. Stokastik süreç izleyen zaman serilerinde durağanlık önemli bir kavramdır (İğde, 2010: 5).

İğde'ye (2010: 12) göre durağanlık kavramı, analiz edilen serilerin doğru bir şekilde tanımlanabilmesi ve istatistiksel çıkarımlarda bulunulabilmesi açısından önemli olup, etkin ve tutarlı tahminler için gerekli bir koşuldur. Birim kök testleri, gözlenen seride

birim kökün varlığını incelenmesinde diğer bir ifade ile serinin durağanlığının araştırılmasında yaygın olarak kullanılmaktadırlar. Bir serinin birim kök içermesi, söz konusu serinin durağan olmadığını ifade eder.

Çalışmaya konu olan 2007-2014 yılları arasında Azerbaycan'ın ham petrolü (AZER) ihracat verileri, Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı (YM) ve Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar (SKM) ihracatı arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin ortaya konulması için değişkenlerin aynı seviyede durağan olması gerekir. Aşağıdaki tabloda trendsiz ve sabit terimsiz, sabitli, sabitli ve trendli modeller için ADF test sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 45
ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	None		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	t- İstatistik	Olasılık	t- İstatistik	Olasılık	t- İstatistik	Olasılık
AZER	-1,761128	0,0743	-4,12357	0,0015*	-4,153415	0,0076*
D(AZER)	-11,04174	0*	-10,9834	0*	-10,93983	0*
SKM	2,19625	0,9931	0,995209	0,9963	-1,002581	0,9377
D(SKM)	-2,779589	0,0059*	-3,107074	0,0298*	-3,376266	0,0616
YM	3,339284	0,9997	-0,27213	0,9236	-1,331068	0,8733
D(YM)	-5,602838	0*	-12,8085	0,0001*	-12,69904	0*

*%1 Anlamlılık Seviyesi, **%5 Anlamlılık Seviyesi, ***%10 Anlamlılık Seviyesi

Analiz sonucu elde edilen Augmented Dickey Fuller testi sonucu 0,05'den küçükse seri durağandır. Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Azerbaycan'ın Ham Petrol ihracat serisi (AZER) düzey değerleri % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeylerinde Trendsiz ve sabit terimsiz modelde birim kök içerdiği ve durağan olmadığı ancak serinin sabitli, sabitli ve trendli modellerinde % 1 anlam düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın Ham Petrol ihracat serisinin birincil farklı değerleri D(AZER) incelendiğinde ise hem none, hem sabitli, hem de sabitli ve trendli modellerinde % 1 anlam düzeyinde durağan olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki tabloya göre Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracat serisi (SKM) düzey değerleri % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeylerinde birim kök içerdiği ve durağan olmadığı

görülmektedir. Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracat serisinin birincil farklı değerleri D(SKM) incelendiğinde düzey değerleri % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeylerinde sabitli ve trendli modelde birim kök içerdiği ve durağan olmadığı ancak serinin none ve sabitli modellerinde % 1 anlam düzeyinde durağan olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı serisi (YM) düzey değerleri % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeylerinde birim kök içerdiği ve durağan olmadığı ancak serinin birincil farklı değerleri D(YM) incelendiğinde hem none, hem sabitli ve hem de sabitli ve trendli modellerde % 1 anlam düzeyinde durağan olduğu görülmektedir.

4.3.3. Johansen Eşbütünleşme Testi (Cointegration)

Çalışmanın bu bölümünde, Engle ve Granger tarafından bulunan, daha sonra Johansen ve Johansen ile Juselius tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme testi ile 2007-2014 yılları arasında Azerbaycan'ın ham petrol (AZER) ihracatı ile Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı (YM) ve Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar (SKM) ihracatı arasındaki eşbütünleşme (cointegration) ilişkisi araştırılmıştır. Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme yöntemleri, durağan olmayan zaman serileri arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelemek amacıyla uygulanmaktadır.

Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme yöntemleri seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olabilmesi için serilerin aynı dereceden bütünleşmiş olmaları gerektiğini ileri sürmektedir. Eğer bir seri birinci farkı alınmadan durağansa bu seri aynı düzeyde durağandır. Başka bir deyişle, serinin bütünleşme derecesi sıfırdır. Eğer bir serinin durağan olabilmesi için d kadar farkının alınması gerekiyorsa, bu seri d dereceden bütünleşiktir. Bu tanıma göre, X ve Y olan iki zaman serisi aynı derecede durağan sayılırsa bu seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinden söz edilebilmektedir. Serilerin bütünleşme dereceleri birim kök testleri yardımıyla belirlenmektedir. Bu çerçevede, çalışma Johansen eşbütünleşme yönteminin ilk aşaması olarak serilerin durağanlığını Genelleştirilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testleri yardımıyla araştırmaktadır. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun veritabanından temin edilmiş olan 2007-2014 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır.

Analizi yapabilmek için Eviews 7 programı kullanılmış ve analize öncelikle tüm değişkenlerin logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Değişkenler aylık frekansta olduğundan mevsimsellik özelliğine sahiptirler ve dolayısıyla her bir seri için mevsimsel düzeltme uygulanmıştır. Serilerin eşbütünleşme derecesi, ADF birim kök testi yardımıyla incelendikten sonra seriler arasında uzun ilişki olup olmadığı Johansen eşbütünleşme analizi çerçevesinde değerlendirilecektir. Uzun dönem ilişki söz konusu olursa hata düzeltme modeli (ECM) tahmin edilip değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü belirlemek amacıyla hata düzeltme modeline bağlı Granger nedensellik testleri uygulanacaktır.

Johansen eşbütünleşme yöntemi, Sims tarafından geliştirilen ve bir ekonometrik modelde yer alan her bir değişkenin hem kendisinin hem de diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinden etkilendiğini gösteren vektör otoregresyon modeli (VAR) yaklaşımını içermektedir (Johansen, 1988: 231). VAR modeline dayanan Johansen eşbütünleşme testi yapılmadan önce model için uygun gecikmenin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla, aşağıdaki tabloda ilk olarak Azerbaycan'ın ham petrol (AZER) ihracatı ile Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar (SKM) ihracatı arasında Johansen eşbütünleşme testi için uygun gecikme "tahmin edilen kısıtsız VAR modeliyle" belirlenmiştir.

Tablo 46
Johansen Eşbütünleşme Testi İçin Uygun Gecikmenin Belirlenmesi
(Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Sert Kabuklu Meyveleri)

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: AZER SKM

Exogenous variables: C

Date: 12/29/16 Time: 12:11

Sample: 2007M01 2014M12

Included observations: 88

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2424,769	NA	3.08E+21	55,15383	55,21013	55,17651
1	-2364,23	116,9485	8.51E+20	53,86887	54,03778*	53,93692*
2	-2361,238	5,644239	8.71E+20	53,89178	54,1733	54,0052
3	-2355,762	10.08069*	8.43e+20*	53.85824*	54,25236	54,01702
4	-2352,617	5,647979	8.60E+20	53,87765	54,38438	54,0818
5	-2351,028	2,779673	9.09E+20	53,93246	54,5518	54,18198
6	-2347,306	6,345539	9.17E+20	53,93876	54,6707	54,23364
7	-2344,582	4,518061	9.46E+20	53,96778	54,81233	54,30803
8	-2339,649	7,96084	9.29E+20	53,94657	54,90372	54,33218

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Yukarıdaki tablo incelendiğinde LR, FPE, AIC değerlerine göre Johansen eşbütünleşme testi için uygun gecikme sayısı 3, SC ve HQ değerlerine göre ise Johansen eşbütünleşme testi için uygun gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiştir.

Aşağıdaki tabloda 2. olarak Azerbaycan'ın ham petrol (AZER) ihracatı ile Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı (YM) arasında Johansen eşbütünleşme testi için uygun gecikme belirlenmiştir.

Tablo 47

**Johansen Eşbütünleşme Testi İçin Uygun Gecikmenin Belirlenmesi
(Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)**

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: AZER YM

Exogenous variables: C

Date: 12/29/16 Time: 12:15

Sample: 2007M01 2014M12

Included observations: 88

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2536,45	NA	3.89E+22	57,69205	57,74835	57,71473
1	-2488,652	92,33715	1.44E+22	56,69664	56,86555	56,76469
2	-2477,523	20.99273*	1.22E+22	56,53462	56.81614*	56.64804*
3	-2473,568	7,281693	1.23E+22	56,53564	56,92976	56,69442
4	-2469,362	7,551395	1.22e+22*	56.53096*	57,03769	56,73511
5	-2468,253	1,940589	1.31E+22	56,59666	57,216	56,84618
6	-2466,873	2,352495	1.39E+22	56,65621	57,38815	56,95109
7	-2466,219	1,084627	1.50E+22	56,73226	57,5768	57,0725
8	-2464,306	3,087874	1.58E+22	56,77968	57,73683	57,16529

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Tablo 47'ye göre LR, SC ve HQ değerlerine göre Johansen eşbütünleşme testi için uygun gecikme sayısı 2, FPE, AIC değerlerine göre Johansen eşbütünleşme testi için uygun gecikme sayısı 4 olarak belirlenmiştir.

Johansen eşbütünleşme testi için uygun gecikmenin belirlenmesinden sonra sırasıyla ilk olarak Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı ve Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı değişkenleri arasında aşağıdaki tabloda uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını gösteren Johansen eşbütünleşme test sonuçları verilmiştir.

Tablo 48

Johansen Eşbütünleşme Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)

İZ TESTİ (TRACE TEST)					
Hipotez N_0	Özdeğer	İZ İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık	
None	0,345253	52,32529	25,87211	0	$H_0=$ red
At most 1	0,140579	13,78616	12,51798	0,0305	$H_0=$ red
Maksimum Özdeğer Testi (Max-Eigenvalue Test)					
Hipotez N_0	Özdeğer	İZ İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık	
None	0,345253	38,53913	19,38704	0	$H_0=$ red
At most 1	0,140579	13,78616	12,51798	0,0305	$H_0=$ red

H_0 : Seri durağan değildir (birim kök içermektedir).

H_1 : Seri durağandır (birim kök içermemektedir).

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere AZER ve YM değişkenleri ile kurulan kısıtlanmamış VAR Modeli'ne ait uygun gecikme uzunluğu, Schwarz ve Akaike bilgi kriterleri dikkate alınarak VAR(2) olarak belirlenmiştir. Yukarıdaki tablo incelendiğinde düzeyler cinsinden ve birincil farklar cinsinden alınan serinin test sonuçları değerlendirildiğinde prob değerlerinin 0,05 kritik değerinden küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir ve seride birim kök sorunu bulunmadığı ve serinin durağan olduğu kabul edilir. İz ve özdeğer istatistiklerine göre de bu durumun farklılık göstermemesi, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile bu sonuçlar, Azerbaycan'ın ham petrolü ihracatı ve bundan etkilenmesi beklenen Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı endeks değerleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmemektedir.

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı ve Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatı değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını gösteren Johansen eşbütünleşme test sonuçları verilmiştir.

Tablo 49

Johansen Eşbütünleşme Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Sert Kabuklu Meyveleri)

İZ TESTİ (TRACE TEST)					
Hipotez N_0	Özdeğer	İZ İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık	
None	0,197029	36,56856	25,87211	0,0016	$H_0 = \text{red}$
At most 1	0,163098	16,38044	12,51798	0,0107	$H_0 = \text{red}$
Maksimum Özdeğer Testi (Max-Eigenvalue Test)					
Hipotez N_0	Özdeğer	İZ İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık	
None	0,197029	20,18812	19,38704	0,0382	$H_0 = \text{red}$
At most 1	0,163098	16,38044	12,51798	0,0107	$H_0 = \text{red}$

H_0 : Seri durağan değildir (birim kök içermektedir).

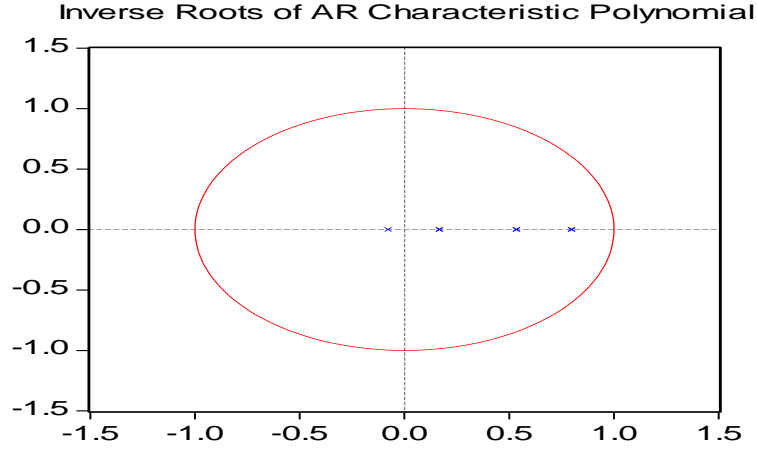
H_1 : Seri durağandır (birim kök içermemektedir).

AZER ve SKM değişkenleri ile kurulan kısıtlanmamış VAR Modeli'ne ait uygun gecikme uzunluğu, Schwarz ve Akaike bilgi kriterleri dikkate alınarak VAR(2) olarak belirlenmiştir. Yukarıdaki tablo incelendiğinde düzeyler cinsinden ve birincil farklar cinsinden alınan serinin test sonuçları değerlendirildiğinde prob değerlerinin 0,05 kritik değerinden küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir ve seride birim kök sorunu bulunmadığı ve serinin durağan olduğu kabul edilir. İz ve özdeğer istatistiklerine göre de bu durumun farklılık göstermemesi, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile bu sonuçlar, Azerbaycan ham petrolü ihracatı ve bundan etkilenmesi beklenen Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatı endeks değerleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının olmadığına işaret etmektedir.

4.3.4. AR Karakteristik Ters Polinom Kökleri ile Dinamik Analiz

AR Karakteristik Ters Polinom Kökleri ile analiz zamanı eşbütünleşme ilişkisinin varlığı için köklerden birisinin, birim ve diğerlerinin ise mutlak değer olarak birden küçük olması zorunludur. Ayrıca karakteristik köklerin simetrik izdüşümlere sahip olması, VAR sisteminin istikrarlı bir yapıda olduğunu ve eşbütünleşme ilişkisinin normal bir dağılım taşıdığını desteklemektedir (Acaravcı ve Öztürk, 2006: 203).

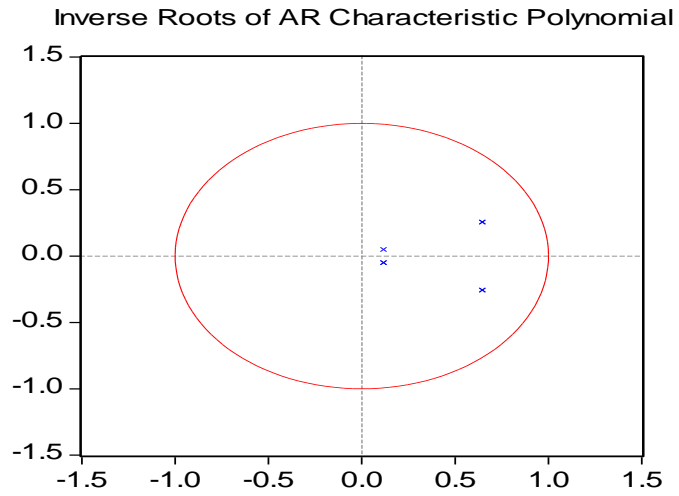
Aşağıdaki grafikde Azerbaycan'ın ham petrolü ihracatı ile Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatı değişkenleri arasında ilişkinin olup olmaması açıklanmıştır.

Grafik 4. AR Karakteristik Ters Polinom Kökleri (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Sert Kabuklu Meyveleri)

Yukarıdaki grafik incelendiğinde hiçbir AR kökünün birim çemberin dışında yer almaması kurulan VAR modelinin durağan olduğunu en açık şekilde desteklemektedir.

Aşağıdaki grafikde Azerbaycan'ın ham petrolü ihracatı ile Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı değişkenleri arasında ilişkinin olup olmaması açıklanmıştır.

Grafik 5. AR Karakteristik Ters Polinom Kökleri (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)

Yukarıdaki grafik incelendiğinde AR köklerinin hepsinin çemberin için olduğu görülmektedir, bu durum da kurulan VAR modelinin durağan olduğunu göstermektedir.

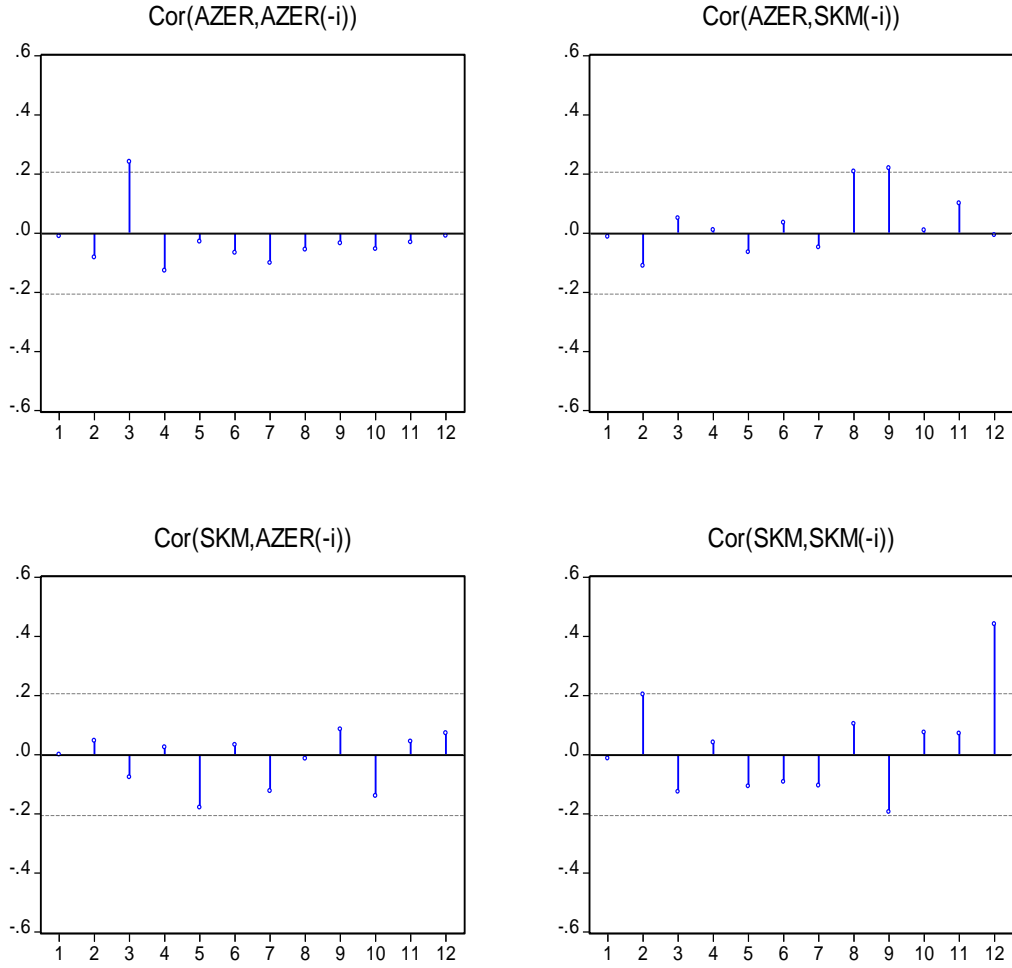
4.3.5. Etki – Tepki Fonksiyonu ile Dinamik Analiz

Etki-tepki fonksiyonu, değişkendeki standart hatalık şoka karşı bağımlı (içsel) değişkenin tepkisini ölçen fonksiyondur. Genel olarak etki-tepki fonksiyonu, hata terimlerindeki bir standart sapmalık şok karşısında içsel değişkenin göstereceği tepkileri ele alır (Yamak, Korkmaz, 2005: 24). Etki-tepki fonksiyonu ile analiz değişkenlerin dinamik nedensellik ilişkilerini belirleyebilmek için yapılır. Yapısal ve denge-dengesizlik modellerinden elde edilen bulgular ile Granger nedensellik testinden elde edilen sonuçların tutarlılığını görebilmek için etki-tepki fonksiyonları ile analiz yapılır. Bu analizi yapabilmeyen ön şartı VAR modeli kullanmaktır. VAR bileşenlerinden etki-tepki fonksiyonunu elde etmek için her değişkenin en küçük Akaike Bilgi Kriteri (AIC) değeri bulunmalı ve fonksiyonların tahmini bulunan en uygun gecikmeli değer ile yapılmalıdır.

Grafiklerdeki yatay eksen (X-ekseni) tepkinin süresini, dikey eksen (Y-ekseni) ise tepkinin boyutunu standart hata olarak göstermektedir. Grafiklerdeki sürekli çizgiler, modelin hata terimlerinde meydana gelen 1 standart hatalık şoka karşı bağımlı değişkenin zaman içerisindeki tepkisini göstermektedir. Çizgiler ise ± 2 standart hata için elde edilen güven aralıklarını göstermektedir. Eğer güven aralıkları belirli bir süreye kadar aynı anda pozitif ve ya negatif alanda ise tepkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucu çıkarılır. Güven aralıklarının biri pozitif diğeri negatif alanda ise sonuçların güvenilirliği olumsuz yönde etkilenmektedir.

Aşağıdaki grafikde Azerbaycan'ın ham petrolü ihracatı (AZER) ile Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatı (SKM) değişkenleri arasında ilişkinin olup olmaması etki-tepki fonksiyonları ile analizi gösterilmiştir.

Autocorrelations with 2 Std.Err. Bounds

Grafik 6. Etki – Tepki Fonksiyonları (Azerbaycan’ın Ham Petrolü ve Türkiye’nin Sert Kabuklu Meyveleri)

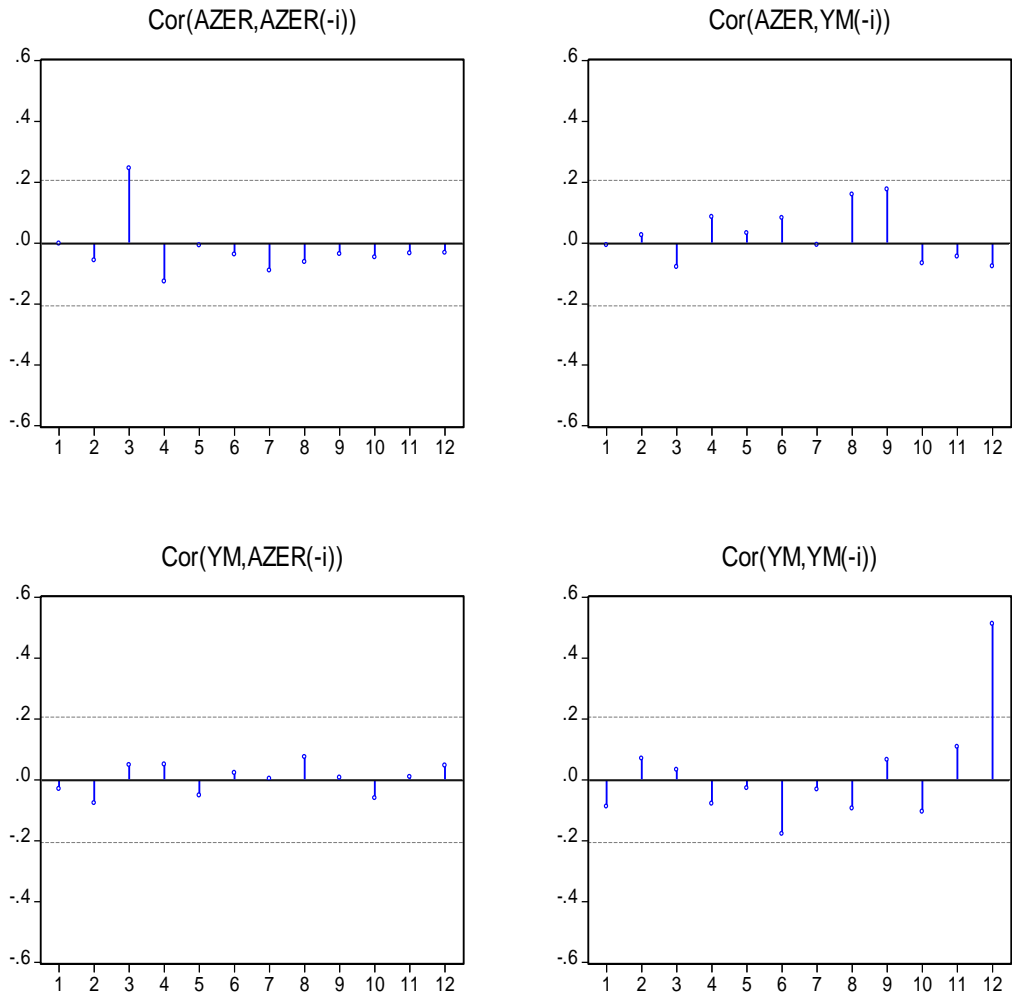
Yukarıdaki grafikten görüldüğü üzere Azerbaycan’ın ham petrolü ihracatının (AZER) Türkiye’nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatına (SKM) tepkisi; Güven aralıklarının biri pozitif diğeri negatif alanda olduğu için Türkiye’nin ihracatındaki (SKM) bir standart hatalı şok karşısında Azerbaycan’ın ham petrol ihracatı (AZER) anlamlı olmayan tepki vermektedir. İki değişken arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Türkiye’nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatının (SKM) Azerbaycan’ın ham petrolü ihracatına (AZER) tepkisi; Güven aralıklarının biri pozitif diğeri negatif alanda olduğu için

Azerbaycan'ın ham petrol ihracatındaki (AZER) bir birimlik şok karşısında Türkiye'nin ihracatı (SKM) anlamlı olmayan tepki vermektedir. İki değişken arasında anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

Aşağıdaki grafikte Azerbaycan'ın ham petrolü ihracatı (AZER) ile Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı (YM) değişkenleri arasında ilişkinin olup olmaması etki-tepki fonksiyonu analizi ile açıklanmıştır.

Autocorrelations with 2 Std.Err. Bounds

Grafik 7. Etki – Tepki Fonksiyonları (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)

Yukarıdaki grafike göre Azerbaycan'ın ham petrolü ihracatının (AZER) Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı (YM) tepkisi; Güven aralıklarının biri pozitif diğeri negatif alanda olduğu için Türkiye'nin ihracatındaki

(YM) bir standart hatalı şok karşısında Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı (AZER) anlamlı olmayan tepki vermektedir. İki değişken arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatının (YM) Azerbaycan'ın ham petrolü ihracatına (AZER) tepkisi; Güven aralıklarının biri pozitif diğeri negatif alanda olduğu için Azerbaycan'ın ham petrol ihracatındaki (AZER) bir birimlik şok karşısında Türkiye'nin ihracatı (YM) zayıf ve anlamlı olmayan tepki vermektedir. İki değişken arasında anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

4.3.6 Normallik Testi ve Değişen Varyans Testleri

Kurulan VAR modelinin istikrarlı olup olmadığını test etmek amacıyla aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı ve Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı değişkenleri arasında Normallik testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 50

Normallik Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)

Component	Jarque-Bera	df	Prob.
1	1683,734	2	0
2	6,786772	2	0,0336
Joint	1690,521	4	0

Yukarıdaki tabloya göre değişkenler hem tek, hem de birlikte normal dağılıma sahip değiller. Bu da değişkenler arasında oluşan VAR modelinin istikrarlı olmadığını göstermektedir.

Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı ve Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatı değişkenleri arasında Normallik testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 51

Normallik Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Sert Kabuklu Meyveleri)

Component	Jarque-Bera	df	Prob.
1	2047,97	2	0
2	0,659467	2	0,7191
Joint	2048,629	4	0

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere değişkenler hem tek, hem de birlikte normal dağılıma sahip değiller. Bu da Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı ve Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatı değişkenleri arasında modelin istikrarlı olmadığını vurgulamaktadır.

Kurulan VAR modelinde değişen varyans olup olmadığını test etmek amacıyla aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı ve Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı değişkenleri arasında Değişen Varyans testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 52
Değişen Varyans Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Yenilen Meyveleri)

Joint Test:

Chi-sq	df	Prob.
137,244	42	0

Individual components:

Dependent	R-squared	F(14,79)	Prob.	Chi-sq(14)	Prob.
res1*res1	0,755464	17,43294	0	71,01364	0
res2*res2	0,114886	0,732431	0,7358	10,79928	0,7017
res2*res1	0,780691	20,08732	0	73,38496	0

Değişen varyans sorununun test edildiği Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı ve Türkiye'nin yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı değişkenleri arasındaki ilişkinin ölçülmesi amacıyla oluşturulan VAR modelinde yukarıdaki tablo aracılığıyla da görülebileceği üzere değişen varyansın olduğu yönünde sıfır hipotezi reddedilememektedir. Yani modelde değişen varyans sorunu bulunmaktadır.

Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı ve Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatı değişkenleri arasında Değişen Varyans testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 53

Değişen Varyans Testi (Azerbaycan'ın Ham Petrolü ve Türkiye'nin Sert Kabuklu Meyveleri)

Joint test:

Chi-sq	df	Prob.
133,7436	42	0

Individual components:

Dependent	R-squared	F(14,79)	Prob.	Chi-sq(14)	Prob.
res1*res1	0,734456	15,60736	0	69,03891	0
res2*res2	0,204515	1,450746	0,1502	19,22438	0,1566
res2*res1	0,541155	6,655101	0	50,86857	0

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı ve Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatı değişkenleri arasındaki ilişkinin ölçülmesi amacıyla oluşturulan VAR modelinde değişen varyanslılığın olduğu yönündeki sıfır hipotezi reddedilememektedir.

SONUÇ

Çalışmada, 2007-2014 dönemini kapsayan ve aylık verilerden oluşan bir veri seti ile VAR tekniği kullanılarak, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki dış ticaret faaliyetlerinin dinamiği incelenmiştir. Bunun yapılabilmesi için ilk sırada, Vollrath tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisinin ülkeler için kullanılabilir alternatif formülü yardımıyla Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin sektörel bazdan analizi yapılarak dış ticaretinin gücü aşkarlanmıştır. 2007-2014 yılları arasında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Katsayıları (RCA), NACE REV 1.1. sistemine göre hesaplanmıştır. Azerbaycan için toplam 41 sektör için RCA Katsayıları hesaplanmış ve elde edilen sonuçlara göre yalnızca Ham petrol sektörünün dış rekabet gücü yüksek çıkmıştır. Rekabet gücü düşük olarak belirlenen sektör sayısı ikidir. Geriye kalan sektörlerin ise rekabet gücü sınırda olarak belirlenmiştir.

Türkiye için ise toplam 97 sektörden 17'sinin ihracattaki payı % 1'in üzerinde olduğu görülmektedir. 2007-2014 yılları arasında sürekli olarak dış rekabet gücü yüksek çıktığı için yalnızca iki sektörün, yani sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatının ve yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatının üzerinden analizler yapılmıştır.

Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatı sektörünün ve yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı sektörünün, Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı sektöründe meydana gelen değişimlerden etkilenip etkilenmediğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, yapılan testler sonucunda bu etkinin var olmadığına ilişkin kanıtlar bulunmuştur. İlk olarak değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi ortaya konmuş ve bu ilişkinin varlığına ilişkin destekleyici testler yapılmıştır. Uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin varlığına ilişkin analiz sonuçları ve diagnostik test sonuçları, Türkiye'nin sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar ihracatı sektörünün ve yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler ihracatı değişkenleri ile Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı değişkeni arasında bir ilişki olmadığını, diğer bir ifade ile Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı endeksini etkilemediğini göstermiştir.

Çalışmanın bulguları ışığında Türkiye ve Azerbaycan arasında ticaretin karşılıklı olarak arttırılması ve geliştirilmesi için tarafımızdan şu önerilerde bulunmaktadır:

- Asya ile Avrupa arasındaki önemli lojistik hatlarının bağlantı merkezleri olan bu iki ülke arasındaki lojistik imkanları güçlendirilmelidir.
- Özellikle Azerbaycan'ın sınai altyapısının güçlendirilmesi için Türkiye tarafından teknik ve organizasyonel bilgi transferi gerçekleştirilmelidir.
- Her iki ülkenin de karşılıklı olarak kendi iç pazarlarında diğer ülkenin tanıtımı yapılmalı ve ortak yürütülecek faaliyetlerle tanıtım, tutundurma ve dağıtım kanalları karşılıklı olarak güçlendirilmelidir.
- Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaretin arttırılması kapsamında her iki ülke tarafından da karşılıklı ticarete destek ve kolaylık sağlanmalı, her iki ülkede de işadamları karşılıklı olarak teşvik edilmelidir.

Yukarıda zikredilen önerilerin somutlaştırılabilmesi için, özellikle Türkiye ile Azerbaycan arasındaki mevcut lojistik imkanlarının ülkelerin karşılıklı ihracat performanslarına etkilerinin değerlendirileceği bir çalışmanın gerçekleştirilmesi tarafımızdan düşünülmektedir.

- *Türk mallarına karşı ülkede oluşan önyargıyı aşmak için daha fazla tanıtım yapmak*
Özellikle,1993 yılından sonra Azerbaycan'a gelen kalitesiz Türkiye ürünleri yüzünden ülkede "Türk malı" imajı oluşmuştur. Bu problemi aradan kaldırmak için Türkiye'den Azerbaycan'a gönderilen malların kalitesi yüksek kalitede tutulup Türkiye ürünlerinin daha etkin tanıtım faaliyetleri yapılmalıdır, ayrıca Türkiye'de eğitim alıp Azerbaycan'a dönen, Türkiye'nin var olan pazar yapısından, ihtiyaçlarından ve talep yapısından haberdar olan çok sayıda öğrenci, Azerbaycan'da Türkiye'nin tanıtımında ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin daha da sıklaşmasında büyük rol oynamaktadırlar.
- *Azerbaycan'ı küçük bir pazar olarak düşünmemek*
Azerbaycan'ın sadece ticaret yapılacak bir Pazar olarak görülmemesi gerekir. Aynı zamanda lojistik konumu önemsenmeli, Kafkaslar'da büyük bir ticaret alanınının Türkiye'ye en yakın ve sadık müttefik kardeş ülke olduğu göz önüne

alınmalı, BDT ülkeleri ve Asya ülkeleri pazarlarına kolay bir giriş kapısı olarak görülmelidir.

- *Azerbaycan üretimi ürünlerin Türkiye ve Avrupa pazarlarına açılmasına destek olmak*

İlk olarak Türkiye pazarlarının talep duyduğu ürünlerin alternatiflerinin Azerbaycan'dan ithal edilmesine öncelik tanımak ve talep duyulan ürünlerin Azerbaycan'da üretiminin artırılmasına gerekli olan desteği sağlanmalıdır.

- *Azerbaycan'ın iş adamlarıyla daha fazla işbirliği yapmak*

Türkiye işadamları, Azerbaycan işadamlarıyla daha fazla temasa geçerek ve eski Sovyetler zamanından kalan fabrika ve firmaları satın alarak Azerbaycan pazarına girmeye çalışmalıdır

- *Ortak Ticaret ve iş merkezlerinin kurulması*

Bu tür merkezler kurulup her iki ülkenin ekonomileri yakından takip edilerek somut projeler hayata geçirilmelidir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Akın, İlkin, (1988), “Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi”, İstanbul Üniversitesi Yayın №:3487, İstanbul.
- Algar, Cem ve Ongün, Tuba, (1988), “Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar”, Evrim Basım-Yayın-Dağıtım, İstanbul.
- Aliyev, Elşad, (2007), “Azerbaycanda Bankacılık Sektörünün Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Aliyeva, Leyla, (2012), “Azerbaycan’da Sigorta Sistemi:Ekonomik ve sosyal Süreclere Multiplikator etkisi gibi”, Kanun Neşriyyatı, Bakü.
- Alpar, Cem ve Tuba, Ongün, (1988), “Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar”, Evrim Basım-Yayın-Dağıtım, İstanbul.
- Aras, Osman, Nuri ve Batacar, Baysal, (2005), “Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları”, TÜSİAB Yayınları, Bakü.
- Aras, Osman, Nuri, (2004), “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyal Ekonomik Yapısı, Editör: H.Selçuk, Tasam Yayınları, İstanbul.
- Aras, Osman, Nuri, (2005), “Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım imkanları”, TÜSİAB Yayınları 2005-001, Bakü.
- Aslanlı, A., (2002), “Türk dünyasının kanayan yarası Karabağ”, Türkler Özel Sayısı 19. Cilt, Yeni Türkiye Dergisi, Ankara.
- Aslanov, E., (2012), “Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık”, Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık, Editör: M.Ceferli, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Beningo, Steven, (2005), “Trade and Transportation Between the United States and China, and Between the United States and India”, 2006 Conference of the Society of Government Economists Washington, Washington.
- Benli, Ayşa, Oya, (2008), “Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu” T.C, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşanlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.
- Bulut, C., Aras, O.N. ve Süleymanov, E., (2009), “Azerbycan Ekonomisinin 15 Yılı”, Kafkas Üniversitesi Araştırma Merkezi Yayınları, Bakü.
- Cefersoy, Nazim, (2001), “Elçibey dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992 – Haziran 1993) Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü”, Avrasya-Bir Vakfı, ASAM Yayınları, Ankara.

- Celiloğlu, R. ve Süleymanov, A.M., (2010), “Azerbaycan Tarihi”, ADDA, Bakü.
- DPT: 2511 – ÖİK: 528, (2000), “Türk Cümhuriyetleri Ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Sekkizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Dural, Meltem, (2002), “Azerbaycan Ülke Etüdü”, Yayın №:2002-28, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Erinç, Yeldan, (2005), “Türkiye Ekonimisine Genel Bakış”, 2013, Dünya Ay Grup Yayını, Sayı 49, Ankara.
- Eyyubov, K., (2012), “Azerbaycanda 200-2010. Yıllarda istihdam seviyesinin yükseltmesi yönünde faaliyetlerin analizi”, (2/2012), Azerbaycan’ın Vergi Dergisi, Bakü.
- Ian, Goldin, (1990), Comparative Advantage: Theory and Application to Developing Country Agriculture-Research Programme on: Changing Comparative Advantage in Food and Agriculture OECD Development Centre Working Papers.
- İsgender, Murat, (2004), “Azerbaycanda Ekonomik Sistemin Dönüşümü” Editor: Hasa Selcuk “Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyal Ekonomik Yapısı”, Tasam Yayınları, İstanbul.
- Kamalov, Nesimi, (2004), “Ara Yönlü İktisat Teorisi ve Azerbaycan’da Uygulanabilirliği”, Editor: Hasan Selçuk, Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosya-Ekonomik Yapısı, Tasam Yayınları, İstanbul.
- Kanluk, Ridvan, (1996), “Uluslararası Ekonomi”, Beta Kasım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Karagöz, Hakan, (2009), “Dünyada ve Türkiyede Ozelleştirme Uygulamaları”. Konya Ticaret Odası, ETÜD Araştırma Servisi, Konya.
- Kaya, Ferudun, (2011), “İhracat-İthalat İşlemleri, Uluslararası Ticaret İşletmeli ve Muhasebesi”, İSMMMMO Yayınları, İstanbul.
- Koçak, İnsan, (2005), Azerbaycan Ülke Raporu, “KOSGEB Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı”, Pazar Araştırma ve İhracatı Geliştirme Enstitüsü, İstanbul.
- Köklü, Aziz, (1976), “Makro İktisat”, S.Yayınları, İstanbul.
- Mamedov, D. A. ve Aliyev, O.A., (1999), “Asrın Kontraktı ve Azerbaycan’ın İktisadi Gelişimine Etkisi”, “Azerbaycan 21. Asrın Astanasında”, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Yayınları, Bakü.
- Manisalı, Erol, (1978), “Gelişme Ekonomisi”, Güray Matbaacılık, İstanbul.
- Mankiw, Gregory, (2005), “Principi ekonomije, Centar za izdavacku djelatnost”, Ekonomi Fakültesi, Belgrat Üniversitesi, Belgrat.

- Memmedov, S., (1927), “Bank İşi”, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakü.
- Memmedov, S., (2008), “Avrupa’ya Entegrasyon Yapan Azerbaycan’da istihdam politikası”, Açık Toplum Enstitüsü, Bakü İlim Yayınları, Bakü.
- Memmedov, Zahid, (2001), “Beynelxalq Valyuta Kredit Munasibetleri ve Xarici ölkelerin Pul-kredit sistemi”. Qanun Neşriyyatı. Bakü.
- Messina, William A., (2001), Cuba:A view of Revealed Export Advantage, Cuba in Transition, ASCE.
- Mikail, Elnur, Hasan ve Tergül, Alper, (2012), “Türkiye-Azerbaycan Siyasi Ekonomik İlişkileri (1190-2005)”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Muradaliyeva, E.B., S.S.Aliyarlı, F.F.İbrahimli, İ.X.Zeynalov ve b., (2010), “Azerbaycan Tarihi XIX-XXI yüzyılın öncesi”, “Bakü Üniversitesi” Yayın evi, Bakü.
- Musayev, Y., (2012), “Askeri-Teknik Alanda Azerbaycan Türkiye İş birliği” (1991-2001) C.Veliyev. B.Resullu ve K.Asanlı (Der) Azerbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık, Berikam, Ankara.
- Mykhnenko, V. (2005). What Type of Capitalism in Eastern Europe, Institutional Structures, Revealed Comparative Advantages and Performance of Poland and Ukraine. Research Fellow, CPPR: Centre for Public Policy for Regions. University of Glasgow. Glasgow. Scotland.
- Padeusz, S., (1988), “Müslüman Cemaatten Ulusal Kimlige Rus Azerbaycanı 1905-1920”, Bağlam, İstanbul.
- Pekin, Tevpik, (1996), “Makro Ekonomi”, Bilgehan Basımevi, İzmir.
- Rashid, Tariq, (2006), “Implications of Trade and Investment with India Publications of State Bank of Pakistan”, Research and Economic Policy Departments.
- Ripes, R., (1997), “The İnformation of the Sovet Union:Communizm and Nationalizm 1917-1923”, (2 bas), Massachusetts: Harvard University Press, Cambridge.
- Rütemov, V., E., (2001), “Azerbaycan Ekonomisinin Yapısal Yeniden Kurulmasında Yabancı Kapitalın Rolü”. Azerbaycan Ekonomik reformu Özellikleri ve Problemleri, Azerbaycan Cümhuriyyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı. Reformlar Merkezi, Bakü.
- Samedov, B.İ., (2005), “Azerbaycan Cümhuriyyeti’nin Dış Ticaret İlişkilerinin Çağdaş Durumda İstatistik Koordinasyonu”, İktisadi İnkişaf Dergisi, Bakü.
- Sharma, Abhijit, (2004), The Indian Economy Since Liberalisation:The Structure and Composition of Exports and Industrial Transformation (1980-2000), Industrial Dynamics,Innovation and Development, United Kingdom.

- Süleymanov, Nizami, (2008), “Azerbaycan İktisadi Tarihi”, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, A.Bakıxanov adına Tarih Enstitüsü, Bakü İlim Yayınları, Bakü.
- Şaulov, R.X., (2001), “Bağımsızlık ortamında Bölgesel Gelişmenin Stratejisi”, Azerbaycan Ekonomik reformu özellikleri ve Problemleri, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı Kurulmasında Yabancı Kapitalin Rolü”. Azerbaycan Ekonomik reformu Özellikleri ve Problemleri, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik Reformlar Merkezi, Bakü.
- Şen, Esrin, Karabayır, Cengiz ve Emek, Alpaslan, (2005), “Azerbaycan Yerinde Pazar Araştırması”, Ankara.
- Uludağ, İ., (1996), “SSCB-deki Türk Cumhuriyetlerinin Servis Ekonomik Analizleri ve Türkiye ili ilişkileri”, İTO Yayınları, İstanbul.
- Ulusoy, A., (1992), “Azerbaycan”, İGEME Ülke Profili Yayınları, Ankara.
- Vollrath, Thomas, L., (1991), “A Theoretical Evaluation of Alternative Trade İntensity Measures of Revealed Comparative Advantage”, Weltwirtschaftliches Archiv.
- Yapıcı, Fatma, (2013), “Azerbaycan Vergi Sisteminin Gelecek İnkişaf Yolları”, Editor:Elşen Hacızade, Reyest: Azerbaycan Cumhuriyeti Vergiler Bakanlığı, Bakü.
- Zengin, E. ve Mikayılov, G., (2004), “Azerbaycan’da az gelişmişlik sorunu”, H. Selcan (Ed.)Yeni Yüzyılda Azerbaycanın Sosyal ekonomik yapısı, (Aralık 2004), İstanbul Tasam Yayınları, İstanbul.
- Zengin, Eyüp, (2010), “Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan”, Yayın № 59, İstanbul Yurtdışı Hedef Pazar Araştırmaları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Sürelİ Yayınlar

- Acaravcı, A. ve Öztürk, İ., (2003), “Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma”, Rewiew of Social Economic and Business Studies, Vol: 2, İasi, Romania.
- Akyol, Taha, (1990), “Azerbaycan’ın Türkiyeden Beklentileri”, Yeni Forum Dergisi, (Ocak 1990), Ankara.
- Balassa, B., (1965), Trade Liberalization and “Revealed” Comparative Advantage. The Manchester School of Economic and Social Studies. Vol.33:Issue.2. May. John Wiley & Sons Ltd and The University of Manchester. Manchester.
- Cingi, Selcuk, (1995), “İktisadi Büyüme, Kalkınma ve Planlama Kavramlarına Bir Bakış: Kalkınma İktisadi”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, №:11-12-13, İstanbul.

- Coxhead, Ian, (2007), "A New Resource Curse, Impacts of China's Boom on Comparative Advantage and Resource Dependence in Southeast Asia", Vol:35, No:7, World Development.
- İbadoğlu, Gubad, (2001), "Azerbaycan'ın Harici Devlet Borclarının Tahlili". Ekspert Dergisi №: 2(14), Bakü.
- İbadoğlu, Gubad, (2002), Azerbaycan'ın Kalkınma Strajesinde Petrolün Rolü: Ortodoks Bakış Açısıyla, 2023 Dergisi, Sayı.13, Ankara.
- İbadoğlu, Q., (2002), "Azerbaycan'ın Gelişme Stratejisinde Petrolün Rolü"; Protesta. "Nonon Noktasiya", 2003 Dergisi, Bakü.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. Journal of Economic Dynamics and Control. Vol:12. North-Holland.
- Kamalov, Nesimi, (2000), "1990-2000 Yılları Arasında Azerbaycan'da İnflasyon", Number 6, Fall-2000, Journal of Qafqaz University, Bakü.
- Kara, O. ve Erkan, B. (2011). Relationship Between Comparative Advantages İn Export of Labor-intensive Goods of Turkey and Macroeconomic Aggregates. Ekonomik ve Sosyal Arastırmalar Dergisi. Bahar. Cilt:7. Yıl:7, Sayı:1, 7. Türkiye. Bolu
- Mehdiyev, Azer, (2001), "Azerbaycan'ın Dünya Ekonomisine Entegrasyonunun Gerçeklikleri", Ekspert İktisat Dergisi, №7-8, Bakü.
- Memmedov, Zahid, (1999), "Türk Cümhuriyyetlerinde Bankaçılık Sistemi ve Türkiye ile Ticari İlişkilerin Geliştirilmesin de Bankaçılığın Önemi", Türk Dünyası Arastırmalar sayı:114, İstanbul.
- Mesimov, Ali, (2001), "Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan – Türkiye İlişkileri", Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Strateji Arastırmalar Dergisi, Cilt:7 Sayı:1, Ankara.
- Oğan, Sinan, (1996), "Azerbaycan'ın Parcalanmayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri", "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı", (Basılı Tebliğ), TİKA Yayınları, Bakü.
- Ramirez, Jorge, (2004), Impact of Free Trade Agreements (FTA) on Competitiveness:Identifying and Preparing for Threats and Opportunities, International Business Strategies in Latin America-Sumaq Summit 04, Colombia.
- Saatçioğlu, Cem, (2002), "Doğrudan Dış Yatırımlar ve Türkiye", Mali Çözüm Dergisi, Sayı.60, İstanbul.
- Süleymanov, Elçin ve Hasanov, Fahri, (2013), "Azerbaycan'ın Türkiyedeki Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye ekonomik İlişkilerindeki Rolü", Avrasya Starteji Dergisi, Cilt 2, Ankara.

Wang, Zhi ve Vollrath, Tom, (2000), The Impact of Distance on U.S. Agricultural Exports: An Econometric Analysis, Technological Changes, Transportation Sector/MP-1566, Economic Research Service/USDA.

Yamak, R. ve Korkmaz, A., (2005), “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 2, İstanbul.

Diğer Kaynaklar

Akdoğan, Ş., (2009), “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri (1991-2000)”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Akyıldız, Fulya, (2008), “SSCB Sonrası Dönemde Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetleri’nde Devletin Yeniden Yapılandırılması: Neoliberal Politikalara Eleştirel Bir Yaklaşım”, Basılmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnönü Üniversitesi, Malatya

Alparslan, Fikret, (1992), “SSCB’deki Çöküşün Sonuçları ve Doğan Fırsatlar”, Tecüman Gazetesi, 8 Mayıs Baskısı , İstanbul.

Eyüpoğlu, Ş., (2003), “Türkiye Azerbaycan’la İktisadi İlişkilerini Geliştirmek niyetindedir”, , 525’nci Gazete, (11/01/2003), Bakü.

Gül, Fethi, Ahmet, (2006), “Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyal Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Güzler, Tolga, (2015), “Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1991-2003) siyasi, askeri, sosyal-kültürel ve ekonomik açıdan”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Danışman: Yrd. Doç. Dr.Telli Korkmaz, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Hasanov, Ziyadhan, (2007), “İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Hüseynova, Taira, (2007), “Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret İlişkileri ve Türk Firmaların Yatırımları”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

İğde, Esra, (2010), “Yapısal Değişiklik Altında Birim Kök Testleri ve Bazı Makro İktisadi Değişkenler Üzerine Uygulamalar”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çukurova Üniversitesi, Adana.

İsmayılov, Altay, (2004), Maliye Politikası ve Azerbaycan Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İsmayılov, Altay, (2007), “Azgelişmiş Ülkelerin İktisadi Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi Örneği”, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Kublay, Ablak, (2014), “Azerbaycan-Türkiye” Ekonomik ve Siyasi İlişkileri Üzerine Bir Uygulama (2005-2012), Yüksek Lisans Tezi, Kafkaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Müslüm, Gürel, (2009), “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Uyum (Siyasi, Enerji, Ekonomik ve Kültürel Boyutu)”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ricardo, David , (1817), On The Principles of Political Economy and Taxation, London, <http://www.econlib.org/LIBRARY/Ricardo/ricP.html>, Erişim tarihi: 03.03.2017.
- Salmanlı, Z., (2009), “1991 sonrası Türkiye-Azerbaycan ilişkileri” Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Serkan, Arıkan, (2014), “Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde Tanap Örneği”, İstanbul Univeritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı Doç. Dr. Bakir Güney, İstanbul.
- Şamilova, Flora, (2001), “Bağımsızlık Onayı ve sonrasında Azerbaycan Torium Sektörünün Karşılaştırmalı Analizi”, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “Azerbaycan’ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ticari İlişkileri”, Bakü, 2009, /www.müşavirlikler.gov.tr/ Erişim: 30.04.2017
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, “Ödemeler Döngesi İstatistikleri’ne İlişkin Yöntemsel Açıklama”, İstatistik Genel Müdürlüğü, Ödemeler Dengesi Müdürlüğü, T. C. Merkez Bankası Yayınları, <http://www.tcmb.gov.tr>, Erişim tarihi: 27.04.2017
- www.stat.gov.az, Erişim Tarihi: 24.02.2017
- www.stat.gov.az, Erişim Tarihi: 18.01.2017
- www.stat.gov.az, Erişim Tarihi: 21.04.2017
- http://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Erişim Tarihi: 07.01.2017
- www.imf.org, Erişim Tarihi: 06.01.2017
- www.ebrd.com, Erişim: 17.01.2017
- www.stateproperty.gov.az, Erişim: 01.04.2017
- www.stat.gov.az, Erişim Tarihi: 24.02.2017
- www.stat.gov.az, Erişim Tarihi: 18.01.2017
- www.stat.gov.az, Erişim Tarihi: 21.04.2017

http://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Erişim Tarihi: 07.01.2017

www.imf.org, Erişim Tarihi: 06.01.2017

www.ebrd.com, Erişim: 17.01.2017

www.stateproperty.gov.az, Erişim: 01.04.2017

<http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 20.03.2017

<http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim:15.02.2017

<http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim:14.02.2017

<http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.02.2017

<http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.01.2017

<http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.01.2016

<http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 15.09.2014

www.economy.gov.az, Erişim: 06.01.2017

www.customs.gov.az, Erişim: 07.01.2016

<http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 27.03.2017

www.economy.gov.az, Erişim: 06.01.2016

<http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 21.01.2016

<http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 22.02.2017

<http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 23.03.2017

www.ekonomi.gov.tr, Erişim: 09.01.2017

<http://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/4955>, Erişim: 10.06.2016

<http://stat.gov.az/>, Erişim: 12.02.2017

www.ekonomi.gov.tr, Erişim: 18.03.2017

www.ekonomi.gov.tr, Erişim: 07.02.2017

<http://www.stat.gov.az> , Erişim: 30.03.2017

<http://www.stat.gov.az> , Erişim: 01.07.2016

<http://www.stat.gov.az> , Erişim: 02.04.2017

<http://www.stat.gov.az> , Erişim: 02.01.2017

<http://www.stat.gov.az> , Erişim: 30.03.2017

<http://www.stat.gov.az> , Erişim: 02.03.2017

<http://www.stat.gov.az> , Erişim: 02.01.2017

<http://www.ekonomi.gov.tr/>, Erişim:18.09.2016

<http://www.enerji.gov.tr>, Erişim: 21.10.2016

<http://www.socar.com.tr/>, Erişim:23.11.2016

ÖZGEÇMİŞ

Ayaz İbrahimli, 1990 yılında Bakü şehrinde dünyaya geldi. Nerimanov ilçesi 57 numaralı okulunda ilk öğretimini, 45 numralı okulun da ise orta ve lise eğitimini tamamladı.2007 yılında başladığı Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesinin İşletme bölümünden 2011 yılında mezun oldu. 2011-2012 seneleri arasında askerliğini yapmıştır. 2013 yılının ocak ayında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret bölümünde yüksek lisans eğitimine başladı. Halende aynı bölümde yüksek lisans eğitimini sürdürmektedir.